

ENIGMA

Marosi Ernő | visszaemlékezései | tanszék
Hekler Antal | Konstantinápoly | beszéd
Myskovszky Ernő | levelezése | lektorátus
Művészeti Alap | Schönherr Gyula | útirajz
Keszthelyiné Osskó Katalin | Ugry Bálint

112

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelentetését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Lektorálta: Bardoly István

Készült az ELKH BTK MI XX. századi Magyar Művészet és Tudománytörténet Kutatócsoportjával együttműködésben.

Az Enigma az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigma@meridiankiado.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Fekete Émi

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: emholczer@gmail.com

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhetők a kiadóban az enigma@meridiankiado.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a folyóirat honlapján: <https://enigma-online.hu/>

ISSN: 1218-8069

A MŰVÉSZETTÖRTÉNET FORRÁSAI

Szerkesztette: Markója Csilla és Bardoly István

HÍVÓSZÓ – A MŰVÉSZETTÖRTÉNET-ÍRÁS FORRÁSAI

Marosi Ernő Emlékeim – Szakmai pályafutás I.	5
Kovács Gergely „Ma pedig már nincsenek Herkulesek.” – Szemelvények Myskovszky Ernő és Schönherr Gyula levelezéséből	31
Ugry Bálint Hekler Antal levelei feleségének, Kiss Ilona Herminának Görögországból	85
Ugry Bálint Hekler Antal beszéde a Magyar Egyesület konstantinápolyi közgyűlésén, 1917	93
Ugry Bálint Hekler Antal levelei feleségének, Kiss Ilona Herminának Konstantinápolyból	97
Keszthelyi Ferencné Osskó Katalin Emlékeim – A Képző- és Iparművészeti Lektorátusnál töltött évekről	128
Marosi Ernő Emlékeim – Szakmai pályafutás II.	147

Marosi Ernő

EMLÉKEIM

SZAKMAI PÁLYAFUTÁS, I.¹

PÁLYAKEZDÉS, MAGÁNÉLET

Szabó Júlia tudományos indulása – a Nemzeti Galéria grafikai osztálya

Juli² egy évvel előbb végzett, mint én, 1962-ben. A Nemzeti Galériába került, még a Kúria egykori épületében³ kezdett dolgozni, a grafikai osztályon, Oelmacher Anna⁴ vezénylete alatt, és ott dolgozott 1968-ig, amikor, tulajdonképpen akarata és megkérdezése nélkül, egyszerűen elcserélték a Dokumentációs Központhoz, és az átment az akadémiai Intézetbe. Az ügy végül is jóra fordult, de szörnyű, hogy akkoriban így adták-vették az embereket, Juli ezt felháborító élményként élte meg.

A Galéria grafikai osztályára valószínűleg az akkori nagy Derkovits kiállítás miatt került, mint szakdolgozatát is Derkovitsról író és korán publikáló Derkovits-specialista. Ez az Oelmacher neve alatt futott kiállítás az '50-es évek Derkovits kutatásain alapult, fontos szerepet játszott benne különösen Székely Zoltán gyűjtése, aki munkájával a Derkovits-katalógust megalapozta. Volt mit kutatni, mert Derkovitsné primitív, de vonalas konfabulációit kellett a helyére tenni. Ez a kép lényegében abból állt, hogy Derkovits proletár festő volt, és éhen halt – és itt a Sallai és Fürst ügy mindenkori párthatározatnak megfelelő interpretációja következett. Juli dolga volt a közreműködés a Derkovits művek katalógusában, lényegében ő gondozta a kiállítás katalógus-anyagát. Ezen kívül az életmű bizonyos aspektusaival foglalkozott. Aztán egy idő után fontosabb lett számára a Derkovitshoz vezető út, meg az expresszionista hagyomány, illetve a Kassák-kör aktivizmusa.

---

¹ A szöveg a 2005–2007-ben Sasvári Edit és Mattyasovszki-Zsolnay Péter által felvett OSA életinterjú vonatkozó részeinek rövidített, szerkesztett, nyelvi szempontból átdolgozott változata. A szöveget gondozta Marosi Zsuzsanna és Fábián Márton. Szerkesztette: Markója Csilla (ELKH BTKI MI). Az interjúból már megjelentek az *Enigmában* részletek: Visszaemlékezés egyetemi éveimre. 28. 2021 (2022) No 107. 12-41., Emlékeim: gyermek- és ifjúkorom, 1. 29. 2022 no. 111., Emlékeim: gyermek- és ifjúkorom, 2. 29. 2022 No 111.

² Szabó Júlia (1939–2004) művészettörténész, Marosi Ernő felesége. 1962–1969 között a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályának munkatársa volt.

³ A Kúria Kossuth téri épületében volt elhelyezve 1957–1975 között az újonnan alakult Magyar Nemzeti Galéria, utóbb a Néprajzi Múzeum.

⁴ Oelmacher Anna (1908–1991) művészettörténész, festőművész. 1957-től 1970-ig a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztálya vezetője.

Ezek az évek a Nemzeti Galéria grafikai osztályán intenzív munkával teltek és egy erős tanulás időszaka is volt. Amit Juli a Galériában végzett feladatokból profitált, hozzáférhető a két rajzkönyvében,⁵ amelyeknek válogatása és értelmezése mögött a grafikai osztály anyagának alapos ismerete áll. Maga a Derkovits oeuvre-katalógus Körner Éva monográfiájába⁶ épült bele. Abban Juli sokat segített, a Székely Zoltán-féle anyag kritikai feldolgozását hosszú hónapokon keresztül végezte Körnerrel. Ez nem mechanikus átadás volt, hanem végig megbeszélések sorozata. Ezért is fontos a barátsága Körner Évával.

A Galéria, amikor '57-ben létrejött és bekerült a Kúriába, lényegileg három forrásból állt, és ezt a grafikai osztályon nagyon pontosan lehetett látni. Az egyik volt a gyönyörűen kezelt, csontkartonba *paszpartuzott*, Szépművészeti múzeumi anyag, nagyon tudatos minőség-alapon az Esterházy-gyűjtemény mértékéhez szabott válogatás. Ez, durva, de valószínűleg találó megközelítéssel, úgy, ahogy volt, Hoffmann Edith⁷ művének volt tekinthető. Ehhez járult a Fővárosi Képtári anyag – ami Csánky Dénes,⁸ vagy Kopp Jenő,⁹ vagy más nevéhez fűzhető – ezt sokkal lazább felfogás jellemezte, mert nexusok, fővárosi tanácsnokok protekciói, és nem első vonalbeli művészettörténetek, nem is teljesen megvesztegethetetlen ízlések alakították. Elég Csánkyra gondolni, aki meghatározó szerepet játszott a gyűjtemény létrehozásában. Ez az anyag rendetlenebbül volt feldolgozva. Ez azt jelentette, hogy két külön portfeuille-rendszer,¹⁰ két ABC létezett – a normális méretűek mellett, ugyanennyi fólió méretű portfeuille, meg göngyöleg, és egyéb is volt. Ehhez adódott egy harmadik tétel, magának a Galériának a gyűjtése, az új vásárlások anyaga. Ha az előbbiek szalont, vagy normális iskolát jelentettek, a harmadik gyűjtés olyan volt ezekhez képest, mint egy építőtábor. Például ezekben az években indult a szocialista képzőművészek csoportjának a vásárlása, részben visszamenőleg, illetve aktuális vásárlások. Ez azt is jelentette, hogy a Galéria saját anyaga mocskosul volt földolgozva. Javarészt nem volt *paszpartuzva*. Megeshetett, hogy egy *pasztell*, vagy egy *szénrajz* egyszerűen összekente a Szépművészeti Múzeumból származó első osztályú darabnak a *paszpartuját*. Sérültek is grafikák. Kiáltó ellentétek voltak a három anyag között, úgyhogy egyebek mellett alapvető célkitűzés volt ennek a három anyagnak az összeolvasztása. Az egyesítést a Galéria vezetése tüzzel-vassal megvalósította.

Mikor a második gyerekünk született 1966 végén, az akkoriban nagyon rövid,

⁵ Szabó Júlia: Magyar rajzművészet 1849–1890. Budapest, 1972.; Uó: Magyar rajzművészet 1890–1919. Budapest, 1969.

⁶ Körner Éva: Derkovits Gyula. Budapest, 1968. [újabb bőv. kiad.: 1971, 1974]

⁷ Hoffmann Edith (1888–1945) művészettörténész, 1913–1945 között a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának munkatárs, majd vezetője, illetve 1936-tól a múzeum igazgató-őre.

⁸ Csánky Dénes (1885–1972) festőművész, művészeti író. 1934–1944 között a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

⁹ Kopp Jenő (1900–1977) művészettörténész, a Székesfővárosi Képtár, illetve Múzeum munkatársa volt.

¹⁰ irattartó-rendszer

körülbelül 6 hetes szabadság közben is berángatták Julit, mert a távollétét kihasználva, már nem tudom, milyen célból fölvetett külső erőkkkel, formálisan Csap Erzsi vezetésével – úgy, ahogy akkoriban téveszesítettek, vagy tagosítottak – egyszerűen összeolvasztották a portfeuille-rendszert. Ebből óriási cirkuszok lettek, mert közben elfelejtették, hogy egy leltári számon nem egyetlen műalkotásról, hanem nem ritkán egy sorozat grafikáról (akár húsz lapról is) szó volt. Két lista keletkezett, egy hiánylista, meg egy fölösleghlista és kiderült, hogy a hiánylistán ugyanannyi van, mint a másikon. Mindez azért, mert akik a munkát végezték, nem ismerték ki magukat a gyűjtemény leltáraiban. Azért érdemes elmondani mindezt, mert jól tükrözi az akkori légkört, másrészt talán gyűjteménytörténeti szempontból is fontos lehet. Ma már ezeket a hasadékokat benőtte a fű.

Juli azalatt a 6-7 év alatt, amit a Galériában töltött, a gyűjteményt a legapróbb részletekig megismerte. Akkoriban zajlott Gerlóczynak a pere a Csontváry-rajzokért, ezt, mint jellemző momentumot, szintén érdemes megemlíteni. Tudniillik, a Csontváry-festmények úgy-ahogy előkerültek, de eltűntek a rajzok. Már kártérítés, meg egyebek jöttek szóba. A rajzok, amik aztán Pécsre kerültek, két különböző helyen voltak. A nagy vázlat darabjairól mindenki tudta, hogy töredékek, de ezt csak sokkal később, Pécsen derítették ki. Ezek a nagy rajzok a göngyölegraktárban, mindenféle freskókarton és egyéb közé göngyölve kerültek elő. Még furcsább volt a kisméretű, főleg müncheni tanulmányrajzok sorsa, ezek ugyanis Lakos Alfréd néven szerepeltek, és eredetükre Tölgyesy János nevű gyakornok-kollegánk jött rá. Az egyik rajzon szerepelt egy Csontváry-karikatúra, s ő felismerte, hogy Csontváryt ábrázolja. A kis rajz, mint utóbb kiderült, idegen kéztől származott, rajta volt Lakos Alfréd névalírása. Ez volt az egyetlen név a Csontváry-rajzokon. „Nagyszerűen” működő stíluskritikai érzékkel az összes Gerlóczy által begyűjtött rajz Lakos Alfréd néven volt elhelyezve a gyűjteményben, ahol – nyilván – senki sem kereste. Lakos ott volt Münchenben, ugyanabban az osztályban, ahol Csontváry is rajzolt.

Az egyetemi tanszék – első lépések a tudományos pályán

Én úgy kerültem tanársegédnek az egyetemre 1963-ban, hogy akkor éppen a történet-tanításba és a történelemórába olvasztották bele a művészettörténetet, és ennek az volt az eredménye, hogy az összes történésznek, akit el lehetett érni az egyetemen, tehát ötödévtől lefelé, három félévben kellett tartani egyetemes és magyarországi művészettörténetet az őskortól napjainkig, ez volt az én specialitásom. Tudniillik a tanszéken senki az égvilágon nem volt hajlandó leadni, ezért egy tanársegédi státuszt szereztek, így kerültem be én annak idején.

Két dologgal „foglalkoztam”. Az egyikhez még egy régi Entz-szemináriumon kaptam a témát, a kassai Szent Erzsébet templomot. Ez nem esett nehezemre, mert azt kell, hogy mondjam, hogy Miskolcra nézve ez volt „az épület”. Miskolcon miért volt fontos a kassai Dóm? Egyrészt, mert ez volt a legközelebbi, példának tekinthetően városias város, Miskolc soha nem volt az. Másrészt a kultúrának, a gazdagságnak, a színháznak is, mindennek a mintája Kassán volt. Természetesen még a Rákóczi kul-

tusznak is – ami viszont már a szakdolgozatomhoz tartozott.

Az egyetemen a gótikát külső előadóként Entz Géza tanította, ezért végső soron nem tartozott senkihez. Ez volt a másik, ami a szakdolgozati témám is lett, ami érdekelt és amin dolgozni akartam: a gótikával foglalkozás. Eltartott egy ideig, amíg rájöttem, hogy azért máshol is nő fű. Ami akkoriban a hagyományos irodalommal szemben a gótikát is kívánatosá tette, az Sedlmayrnak¹¹ az *Entstehung der Kathedrale* című könyve volt, ami semmilyen magyar könyvtárban nem volt hozzáférhető. Két példánya volt ismeretes, az egyik Sedlmayr unokaöccsének, Sedlmayr Hanzinak a példánya, a másik László Gyuláé. Nekem mind a kettő megfordult a kezemben, de mindig vissza kellett adni. Én, és nemcsak én, hanem sokan mások Sedlmayrt nagyon-nagyon fontos figurának tartottuk, aki sok tekintetben szemfényítő volt. Minden esetre frissebb, mint amit az ember Dehio¹² vagy Pinder¹³ műveiből kaphatott. Az a – mondjuk – gyanakvás, ami minden munkámban jelen van, már akkor jelentkezett. Ezt a gyanakvást elég nyersen igyekezett felkelteni Fülep Lajos is, de aztán mégis reális problémák jöttek elő. Később aztán Paul Frankl¹⁴ és egyebek művei is eljutottak hozzánk. Ezen kívül Jantzennek¹⁵ a Sedlmayrrel vitázó munkái jelentettek tájékozódási pontot.

Ez szolgált felkészülésül, amit aztán a '60-as évek végén az akkori nagy művészet-történeti-ideológiai vitákban kénytelen voltam tudomásul venni. Frankl kivételével a velem egykorú német művészettörténészek ezt, mint „a fasizmus idején kompromittált művészettörténészek művészettörténetét” állították be, stílusosan is a „lingua tertii Imperii” példajaként. Azt mutatták be, hogy ez a modernség ellen kijátszott történetiségnek a művészettörténete volt, és a Hitler neve napjára küldött táviratoknak a szuperlatívuszai tökéletesen rímelnék azokkal az ömlengésekkel, amiket a középkori építészet teljesítményeiről Sedlmayerék írtak. Ez – mivel nem voltam gyanútlan – engem nem ért meglepetésként.

Elég korán, '64-ben megadatott, hogy „mint az őrült, ki letépte láncát”, elkezdjek katedrálisokat addig körbejárni, amíg meg nem csömörlöttem tőlük. Ezért tudtam úgy örülni egy román kori kis kutyaólnak a hatalmas katedrálisok után, mindamellett nagyon érdekes is volt. A nagy katedrálisok olyan volt számomra, mint az egyébként ugyancsak idegen és akkoriban kifejezetten taszító wagneri zene: örökös harsogás. Amikor több francia katedrális megnéztem egymás után, amikor Chartres-ban nézelődtem és vadul jegyzeteltem – fényképezésre alig volt pénzem, rajzoltam – döbbenet tapasztaltam, hogy nem úgy van, ahogyan addigi olvasmányaimból tudtam. Azokat a részleteket, amelyeket én ott láttam, ezek nem tartalmazzák. Nem lehet mindent csak ezekkel a nagy, dübörgő dolgokkal azonosítani.

¹¹ Hans Sedlmayr (1896–1984) osztrák művészettörténész, egyetemi tanár.

¹² Georg Dehio (1850–1932) német művészettörténész, a *Handbuch der deutschen Kunstgeschichte* c. sorozat megindítója.

¹³ Wilhelm Pinder (1878–1947) német művészettörténész, többször adott elő a Hekler-tanszéken.

¹⁴ Paul Frankl (1878–1962) osztrák–német művészettörténész.

¹⁵ Hans Jantzen (1881–1967) német művészettörténész.

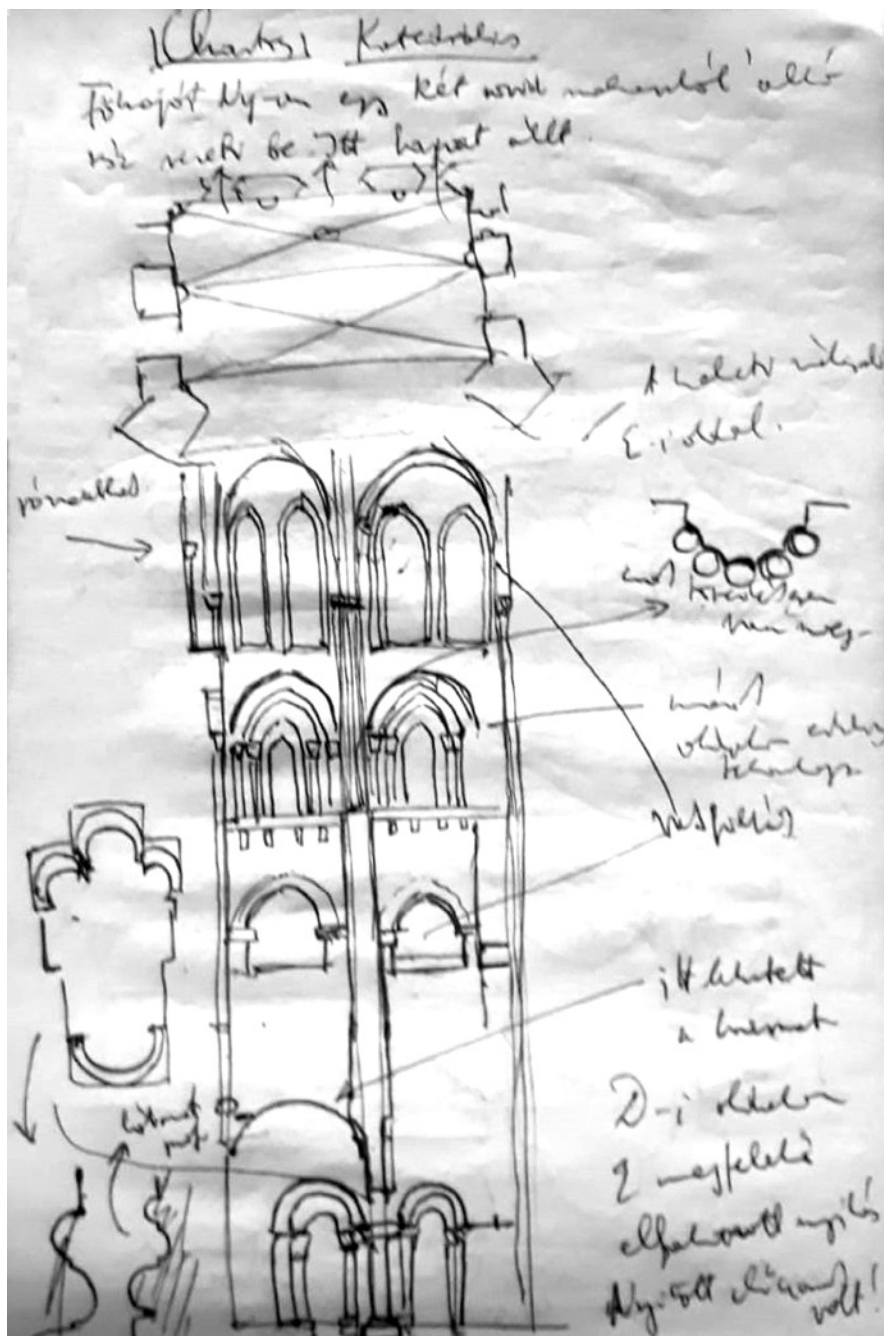
Egyébként ilyen irányban is, azt hiszem, Perneckzy Gézától hallottam először destruktív megjegyzéseket. Beethoven *Hegedűversenyéért*, vagy a IX. szimfóniáért illet lelkessedni. Perneckzy Géza pedig olyanokat mondott, hogy az embernek már „agyára megy ez az állandó kérdés az emberséggel”, vagy hogy „hányingert kapok ettől a hatalmas humanizmustól”. Ezek engem inspiráltak. Megérezte az ember, hogy a chartres-i székesegyház toldozott-foldozott kapui nem a nagy emberséget fejezik ki, hanem nagyon is reális viszonyt az embert körülvevő világhoz. Évek múlva jöttem rá minderre, Ország Lili *Románkori Krisztus* című képe kapcsán. Ez nem „a” Románkori Krisztus, mint stílustörténeti absztrakció, hanem a chartres-i székesegyház nyugati főkapujának a reális Krisztusa. Többek közt ezt a Krisztust én órákig néztem, mert látszott, hogy össze-vissza tákolt, megcsonkított dolgok vannak ott, a chartres-i királyi kapuzatban, csaknem összegányolva.

Nagyon örültem, mikor pár év múlva olvastam Sauerländer¹⁶ ugyanezekben az években publikált azon cikkeit, amik ezt a fajta szemléletet tükrözték. A részletekbe merülő, a körülményekből kiinduló interpretációt és ennek az esztétikumát érvényesítő tanulmányok ezek. Azt is megállapítottam belőlük: nem kell azon törnöm a fejem, hogyan publikáljam az ilyen megfigyeléseimet, viszont jóleső érzéssel töltöttek el, hogy azért nem lehetek egészen hülye, hogyha magam is rájöttem arra, amit egy ilyen híres ember mond (bár Sauerländer sem volt még akkor híres, ezek voltak az első nagyon fontos tanulmányai). Óriási élmény volt, hogy az ember olyasvalamire rájöhet, ami más interpretációjában is új felfedezés. Itt kissé előre szaladtam, mert ennek semmi köze a szakdolgozatomhoz és a témaválasztásomhoz, de egy ponton igen: a Wagner zenedrámájaként felfogott gótika-felfogással szembeni idegenkedés, és az ezzel ellenkező tapasztalat. Kassán először 1961 nyarán jártam. Az alapbenyomásom az volt, hogy csak a XIX. századból kiindulva, csak Steindl szűrőjén keresztül férhetek hozzá a középkori épülethez. Akkor vált számomra világossá, hogy gótika-kutatást anélkül nem lehet művelni, hogy az ember a XIX. századi művészettörténet-írásnak az interpretációit ne tárgyalná, így a szakdolgozatomat végül nem a kassai dómról írtam, hanem „a gótika szemlélete a magyarországi irodalomban” címmel egy tudománytörténeti témából; ezt Vayernál¹⁷ csináltam. Volt valami alcíme: „különös tekintettel a kassai Szent Erzsébet-dómrá”. Ezzel vette kezdetét a XIX. századi magyar szakirodalomnak, aztán hozzá – erre volt jó végül az irodalom-szakosságom – irodalmi anyagának az olvasása. Azóta is állandóan üldöz Henszlmann¹⁸ árnyéka a csontkezével, nem tudok megszabadulni attól, hogy legalább ötévente egy újabb Henszlmann-t ne kelljen valamilyen módon csinálni. Azt hiszem, ez fontos dolog volt, és utólag modernnek is bizonyult abban az értelemben, hogy a műalkotást a

¹⁶ Willibald Sauerländer (1924–2018) német művészettörténész.

¹⁷ Vayer Lajos (1913–2001) művészettörténész, 1958–1961: ELTE II. sz. Művészettörténeti Tanszék, majd 1961–1978: (az egyesített) Művészettörténeti Tanszék vezetője.

¹⁸ Henszlmann Imre (1913–1888) művészettörténész. A Budapesti Tudománygyetem Művészettörténeti Tanszékének alapító professzora, a kassai dóm első monográfusa.

1. Marosi Ernőnek az 1964. évi franciaországi tanulmányútján készített sajátkezű rajza a chartres-i katedrálisról

rá vonatkozó interpretáció tükrében is láttatni kell. Át kell magát rágni az embernek a kásahegyen. Az elődeink szellemi ürülékén kell átásnunk magunkat ahhoz, hogy eljussunk egy régi korszak műalkotásához. Körülbelül akkor kezdtem el ezt csinálni, és a szempont máig kísér. Jó támaszom volt ebben Vayer, aki szerette, maga is hangoztatta ezt a megközelítésmódot. Tőle származik az a laza elnevezés is, hogy tudománytörténet, ő szerette ezt mondogatni. Későbbi belátás, hogy ez nem tudománytörténet, mert az valójában a természettudomány története. Gadamer révén ezt inkább recepciótörténetnek szokás nevezni, esetleg lehet még kutatástörténetről beszélni.

Tehát ezt a kétféle kutatási szempontot érvényesítettem. A XIX. századi és kora XX. századi kutatástörténetet aránylag könnyű volt itthoni könyvtárakban megvalósítani. Hozzá is tudtam olvasni, nem okozott gondot az, hogy recens irodalomhoz nem jutottam hozzá. Az építéstörténeti monográfiában feldolgozandó irodalom hozzáférhető volt. Az sem okozott különösebb gondot, hogy nemzetközi feldolgozás aránylag kevés volt, mert ez a kutatástörténetre alapozott rekonstrukciós módszer akkor még nem volt szokásos, addig a művészettörténet kutatástörténetének a legjelentősebb műfaja a nekrológ volt, esetleg egy-egy olyan életrajz gyűjtemény, amilyen például Waetzoldé.¹⁹

A középkor-kutatásnak az 1960-es években óriási presztízse volt, mert a „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” elvnek megfelelően 1945 óta javában folyt a barokk házak lehámozása a középkori stucnikról, bármilyen értékesek is voltak ezek a későbbi épületek. Aki a Vár épületeit megnézi, láthatja, hogy szép, harmonikus kis barokk házakat egy ablaknak a bal felső kerettördelékeért megbontottak, tönkretettek, mert valamilyen módon ez a középkor-kultusz élt tovább. Műemlékekkel szoktunk viccelődni, hogy mi a feudalizmust építjük. Ez zajlott, és nemcsak a várpalotában, ahol az úgynevezett „Gerővár” megépült. Ez a név nemcsak Gerő Lászlóra, hanem Gerő Ernőre is vonatkozott. Keringtek anekdoták, hogy Rákosi elvtárs azt mondta Gerő Lászlónak, hogy igenis, épüljön meg a Buzogány-torony. Amikor meglátogatta, azt mondta volna, hogy kicsik a lőréses. Gerő László, aki a várépítész nagy szakembere volt, azt mondta, hogy az a jó lőrés, amelyik kicsi, mert akkor az ellenség nem tud rajta belőni. Rákosi elvtárs meg azt mondta: de rossz a kilátás. Végül, úgy tűnik, Gerő elvtárs győzött, mert kicsik maradtak. Ez is egyfajta historizmus volt. És ezt a historizmust lehetett aztán meghülyíteni egy kis haladó hagyománnyal.

Hirtelenjében a haladó hagyományok jegyében létrejött gótikus célzatú dolgot egyet tudnék mondani, ezt manapság már nem nagyon emlegetik. Esedékes lenne az '56-os Hunyadi évforduló,²⁰ ez hajdanán nagy és fontos ünnepség volt, amit egy helyen lehet ma még érzékelni, Pécssett, a Fő téren, Pátzay szobrán.

¹⁹ Wilhelm Waetzold (1888–1945) művészettörténész. Említett műve: *Deutsche Kunsthistoriker*. I–II. Leipzig, 1921–1924.

²⁰ Ez a része a visszaemlékezésnek 2006-ban hangzott el.

A franciaországi ösztöndíj

A francia ösztöndíj-lehetőségem összefüggéseit talán 10-12 évvel ezelőtt értettem meg. 1963 volt az év, amikor részleges amnesztiával az '56-osok szabadultak. Ez volt a feltétele a diplomáciai kapcsolatok normalizálódásának, és ezen belül annak, hogy a franciák Magyarországnak is felkínálják a nevezetes Malraux-féle kultúregyezményt, úgyhogy valamikor '63 végén az egyetemhez hozzáváltak egy csomó ösztöndíjat. Ezek tanulmányi ösztöndíjak voltak, elég kicsi dotálással, arra voltak jók, hogy szálást és valami kosztot is biztosítsanak azoknak, akik egyetemen egy fél évet hallgathattak. Olyan kevés volt az ösztöndíj, hogy a minisztériumi hivatalnokok el sem lopták, tehát nem küldték el az előadókat, meg a gépírónőket nyaralni. Az ELTE kapott ebből az ösztöndíjfajtából, azt hiszem, tízet. Annyit, amennyi gyakornok volt. Nem tudták, hogyan osszák föl, ezért azt mondták, hogy akkor menjen az összes gyakornok. Akkor Sinkovits bácsi volt a dékán,²¹ ő hajdanán Eötvö collegista volt, tudta méltányolni a francia ösztöndíjat – csak jót tesz nekik, gondolhatta. Volt olyan, aki nem akart menni – azt hiszem, történész volt, aki orvosi igazolást is hozott, hogy neki árt a... nem tudom, mi. Csak páran voltunk, Szabics Imre, Bertényi, Bálint Csanád,²² a régész és én, akik végül elmentünk.

Nem volt diadalmenet. Miután én nem egyetemi időben voltam ott, és vidéken utazgattam – nagyon jól megtanultam franciául kérvényt írni, mert állandóan minden alól kivételt kellett tenni, meg engedélyt kellett kérni. Még így is rendes nyomor volt. Egy hónap múlva Juli is utánam tudott jönni, egy hátizsák kajával, amit én az első éjszaka a strasbourgi szállodában megettem, maradt az üres hátizsák.

Mindenesetre számomra így is fantasztikus lehetőség volt. Később – bécsi ösztöndíjasként – megütközve tapasztaltam azt a könnyelműséget, hogy egy bécsi egyetemista képes elutazni Firenzéig, mert a professzora azt mondta neki, hogy rosszul emlékszik a Santa Crocében a Giotto-freskók sorrendjére, vagy arra, hogy melyik, melyik oldalon van. És utána visszajön, és mikor megkérdezem, hogy még mit látott, akkor azt mondja, hogy semmit. Ezért ment oda. Nekem meg a generációmnak egyik alapélménye, hogy ha az ember valahova kiszabadult, akkor az jut eszébe, hogy „na jó, nagy szerencse, hogy most itt vagyok, de úgyse fogok soha visszatérni, tehát nekem ezt mind úgy kell memorizálnom, hogy ki se verhessék belőlem”. Ez a „ki se verhessék”, ez gyakran hallott, konkrét szituációkból származó tapasztalat volt. Úgyhogy ennek arányában igyekeztem ott úgy csetleni-botlani, meg memorizálni, mint aki megfogta az Isten lábát.

Két dolog van, eltekintve annak a szakmai hozadékától, hogy végigkurkásztam egy nagy katedrális délelőtt, egy ugyanolyan nagyot a legközelebbi városban aznap délután, meg sok mindenbe beleszagoltam Franciaországban, kulturális tapasztalatokat szerezve anélkül, hogy erre programszerűen törekedtem volna. Az egyik az, hogy

²¹ Sinkovits István (1910-1990) történész, 1963-1966: kari dékán.

²² Szabics Imre (1942-2017) irodalomtörténész; Bertényi Iván (1939-) történész; Bálint Csanád (1943-) régész.

-2-

Familienname: MAROSI *Dr. phil. den Univ. Budapest*
 Vorname: Ernő
 Geburtsdatum: 18.04.1940.
 Geburtsort: MISKOLC
 Staatsbürgerschaft: UNGARN
 Heimatland: UNGARN
 Heimatort: Budakeszi
 Studienrichtung: Kunstgeschichte
 aufgenommen als außerordentlicher Hörer*

Für den Rektor:

Johannes Langst
Unterschrift

Ort und Datum
 '12 B. OKT 1968'
 Gültigkeit siehe Seiten 6-8
 * Nichtzutreffendes streichen

-3-

Ernő Marosi
Eigenhändige Unterschrift

Der Ausweis für Studierende gilt gem. § 10 Abs. 6 des Allgem. Hochschul-Studiengesetzes, BGBl. Nr. 177/1966, als amtliche Bestätigung der Zugehörigkeit zur Hochschule und der Inskription

2. Marosi Ernő diákigazolványa a bécsi egyetemen

Franciaországban olyasmikkel találkoztam, amikre már Budapesten felkészülhettem. Valami vízum-, vagy útlevéltény miatt úgy alakult, hogy elég sokára jutottam ki végül. Amíg várok, szép nyár volt, és az a nyár Szentendre jegyében telt. Ezen a nyáron ott voltam azon a szentendrei búcsún, ahol látni lehetett a pevnicában²³ állni Barcsay Jenőt, aki hót' kálvinista létére próbált úgy tátogni, ahogy a többiek énekeltek. De „a Nyenyő” akkor már megbecsült, megállapodott művészemberként működött. Korniss, meg mások is ott voltak, a templomkertben ott ropta a kólót az egész Vujicsics család, az öreg Dusánnal az élen. Fantasztikus volt. Ott hívott meg Korniss minket a Molnár utcába, ahol egy ellensúlyos konyhai lámpát lehetett lehúzni. Egy konyhai hokedlihez lehúzta ezt a lámpát, a kezembe adott egy nagyítót és cserélte előtünk az illuminációkat. Nekem, talán, másnap kellett utaznom Párizsba.

Harmadnap estére már szállásom is volt, megígérték, hogy a következő héten fölvehetek ösztöndíjat is. Mire ez lezajlott, nem lehetett mit csinálni, mint a Rue des Arts környékén, meg a Szajna-balpartján a galériákat nézegetni. Akkoriban a szürrealizmusnak volt a nagy korszaka. A szürrealisták kiállításokon, meg mappákban, grafikai lapokon voltak jelen, Max Ernst volt nagy számban képviselve, Miró, különböző nyomatokkal. És akkor az ember egyszer csak érzi, hogy „a fene egye meg, én a Molnár utcában ugyanezt kaptam!”. Ugyanezt a színvonalat, ugyanezt a kultúrát. Az ember egyszerre azt érezte, hogy „hát azért ez a társaság, például Korniss, bizony,

²³ stallum

világszínvonal”, szóval: „nem hiába vacakoltunk vele”. Addig az ember mindig csak azt érezte, hogy jó, jó, jó, ez így van, de vajon érvényes-e ez máshol is? Ott Párizsban meg azt látta, hogy érvényes! Persze ez nem az akkori aktuális művészet volt. Eltartott egy ideig, amíg rájöttem, hogy nem a középhe kerültem, hanem a párizsi élet egy viszonylag konzervatív szeletét sikerült megcélóznom.

A másik, ami visszatekintve érdekes, az az, amire egyszer, évekkel később jöttem rá, mikor lebontva láttam egy párizsi metróállomásnak a reklámhordó tábláit. Akkoriban, a hatvanas években még hagyományos reklámok voltak kint, amik lényegében az *Art Nouveau* hagyományos párizsi kultúráját képviselték. Ennek két jellegzetes produktuma volt, a *La vache qui rit*-plakát agyabajos tehennel, ez egy ömlesztett sajt – az egyébként nagyszerű francia sajt-kultúrában a vacak Mackó sajt megfelelője. A másik pedig valaha ugyancsak nagyon menő, de azt hiszem, ihatatlan dolog, a „*Dubo, Dubon, Dubonnet*.” Ezek voltak akkor még a metróban – azóta a bugyireklámtól kezdve filmig minden van, de külön lapon és cserélgetik. Szóval egyszer, talán a nyolcvanas évek elején, egy építkezés miatt lezárt állomáson ment át a metrószelvény és ott lehetett látni az idő közben megváltoztatott mögött ezt a régit. Akkor döbbsentem rá, hogy ’64-ben, a mából nézve, körülbelül ugyanolyan távolságra voltam az I. világháború előtti Párizstól, mint amennyire ma vagyok ’64-től. Akkor még a két világháború közti Párizs folytatását lehetett érezni. Még betekintést kaptam abba a Párizsba, ami nem tudott modernizálódni a háború után, ergo jobban hasonlított a régihez. Párizs képe ’68, a diáklázadások után változott meg. Az utcakép – például, hogy ne lehessen barikádot csinálni, leaszfaltozták a Sorbonne környéki utcákat –, de minden más is akkor változott meg alapvetően. Ez megint egy olyan fantasztikus dolog, amit 1964-ben természetesen nem tudtam értékelni, de most már igen.

Két hónapig Párizsban gyakorlatilag múzeumi tanulmányokat végeztem, tehát reggel, délben, este egy-egy múzeumot részleteiben elfogyasztottam. Akkor jöttem rá egy nagy tézisémmre: a Louvre és a párizsi metrórendszer alapvetően egyezik, mindkettőben vannak kikerülő útvonalak. A Louvre kapuinál mindig le kellett menni a pincébe, aztán fölmenni, úgy folytatódott az ókori kiállítás. A metróban ugyanígy kell a keresztvező vonalakat kerülni. Az is fontos tapasztalatot hozott, hogy akkoriban még zajlott a francia gyarmatbirodalom fölszámolása: nem sokkal voltunk az algériai és a De Gaulle körüli konfliktusok, végül is a polgárháború után. A Louvre-t úgy éltem meg, mint egy világbirodalom, egy nagy gyarmatbirodalom múzeumát, és az összes kulturális és mennyiségi különbséget is hasonlóan érezte az ember.

Két nagy körutazást is tettem. Egyszer Champagne-tól Normandián és a Loire-vidéken át utaztam. Ráadásul rossz vonatra is szálltam, Reims helyett Troyes-ba, úgyhogy ki is bővült a kirándulásom. Ott elindultam és aztán Soissons, Beauvais érintésével elmentem egészen Rouen, Caen környékéig, aztán Mont-Saint-Michel, Dôle, Bretagne környékére, a Loire vidékre és aztán Orléans-ból tértem vissza Párizsba. Jó kéthetes kirándulás volt, mert olcsó volt, ha az ember *Billet touristique circulaire*-t vett. A franciák így támogatták a belső turizmust. A másik út úgy volt, hogy jött az utóbb megevett tartalmú hátizsákkal Juli Strasbourgba és onnan együtt mentünk, Burgundián keresztül. Clunyben olyan szálloda volt, ahol október végén dunyha volt,

viszont nem fűtöttek, ellenben téglát melegítettek. Az utat tehát Julival fejeztük be, szó szerint az utolsó fillérig. Ő ki tudott menni a pályaudvarra, én hátramaradtam a szállodában egy csomó üres üveggel, hogy majd abból csak kijutok a repülőtérre, mert nekem repülővel, szép IL 18-assal kellett menni. Azt felejtettük el, hogy Franciaországban olcsóbb volt az üvegbetét, mint Magyarországon. Üveg volt elég, és itthon volt az a vicc, hogy Dobi²⁴ özvegye az üvegbetétekből él. Hát ott nem lehetett.

Ez az út mindkettőnk számára inspiratív volt. Juli akkor ájult el, amikor volt ott egy kollázskiállítás – az akkor még a Louvre épületében működő *Musée des Arts décoratives*-ban. Az egyik első, ahol többek közt Kassák is szerepelt, de nem itthoni, hanem valamelyik nyugati gyűjteményből. Juli számára ez fantasztikus megerősítés volt. A másik pedig, ami őt akkor nagyon foglalkoztatta, egy galériai feladattól adódott, de nem volt teljesen független Csontvárytól se. Csontváryval kapcsolatban fölmerültek olyan elképzelések, hogy esetleg a naiv művészet körében kellene megítélni. Juli ezt – ellenezve a dolgot – igyekezett kizárni, így kezdett foglalkozni Rousseau-val, kis könyvecskét is publikált. Az akkori *Musée d'Art moderne*-ben volt éppen egy jelentős, nagy áttekintés a naiv festészetből. Ez a két közös élményünk volt. De nemcsak a kiállítások foglalkoztattak minket, hanem az alapműveltség úgyszólván kötelező tananyaga. Tényleg nagy tanulás volt.

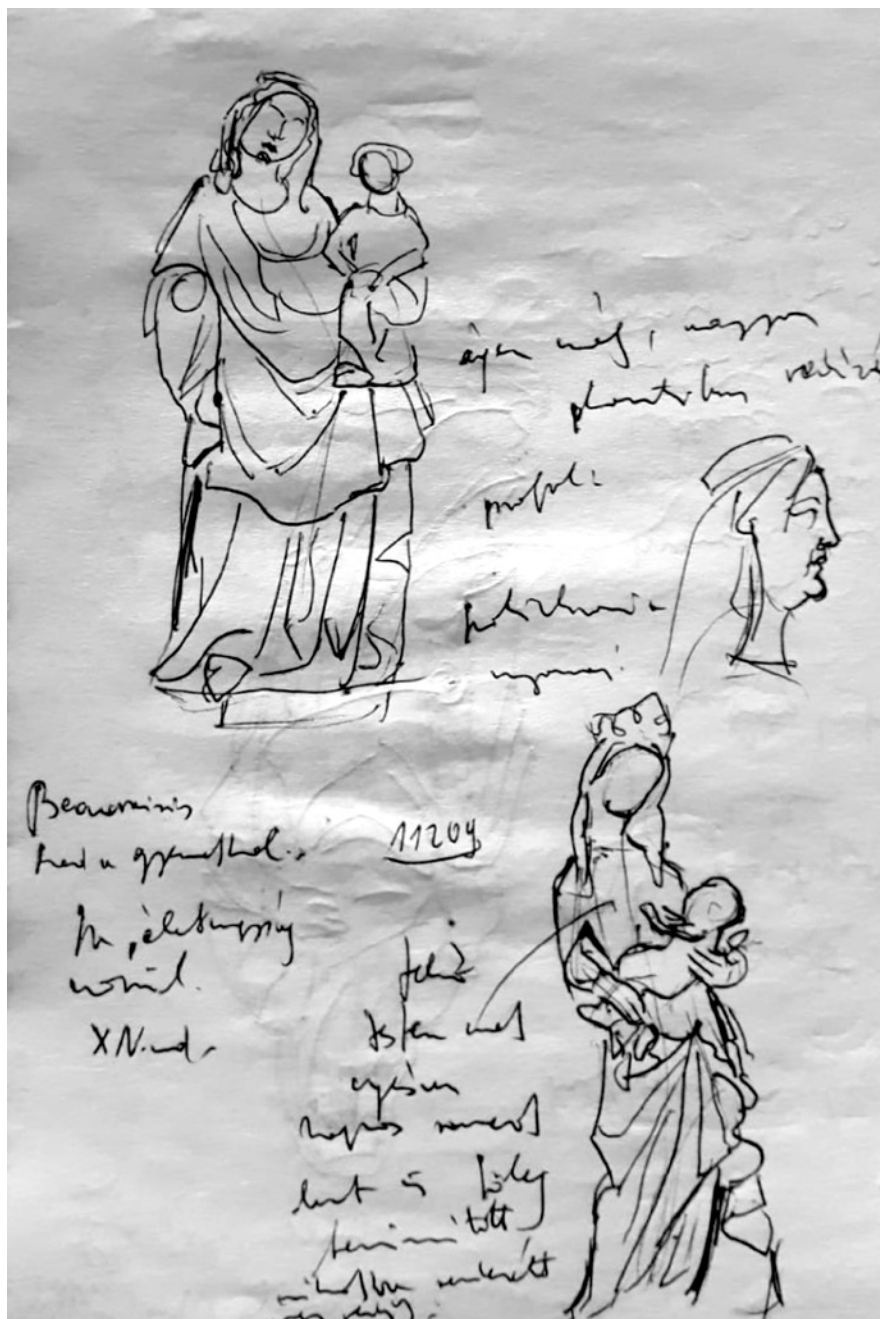
Nem gondoltunk arra, hogy kint maradunk, fel sem merült. Már volt itthon egy gyerekünk. Úgy tűnt, jó lesz ez az egyetem, és ezentúl biztos minden évben muszáj lesz három hónapra elmenni Franciaországba, így csak ki lehet bírni. Egy kicsivel később úgy adódott, hogy mehettem volna tanársegédnek egy időre Poitiers-ba, ami a középkorosok Mekkája. Juli terhes volt a második gyerekünkkel, tehát '66-ban volt ez. Kiderült: az, hogy két gyerekkel kimennénk, ott semmi akadályt nem jelent, mert a gyerekek után automatikusan járt volna családi pótlék és világos volt, hogy meg lehet élni, gond nélkül. Kérvényeztem, hogy családommal együtt kivonulnék, és csendesesen röhögünk, hogy milyen jó, lesz nekünk egy francia állampolgár gyerekünk. Az öröm nem soká tartott, mert közölték velem, hogy az egyetemi pártszervezet ezt nem engedélyezi. Először ugráltam, hogy mi köze hozzám a pártszervezetnek. Mondták, hogy jó, jó, fogjam be a számat. Be is fogtam, úgyhogy ez a lehetőség elmaradt.

Idegen nyelvtudás – utazás, tanulás, disszidálás

Amiért engem két ember is leszúrt, de nagyon keményen, az az orosz volt. Az egyik Fülep Lajos volt, aki köztudomásúan azért tanult meg oroszul, hogy a Karamazovokat eredetiben olvashassa, még az '50-es években. Volt egy történet, ami szerint az akadémikusok felajánlották Sztálin 70. születésnapjára, hogy megtanulnak oroszul, és Fülep elment az Akadémiára egy szótárfüzettel, meg egy ceruzával, hogy akkor ő elkezdí az orosz tanulmányait. Hiába ült ott, nem jött senki. Mivel pontosságmaniás volt, elment őrjöngeni a titkárnőknek, akik azt mondták neki, jaj, professzor elvtárs, hát elfelejtettük értesíteni, a többiek elintézték, hogy nem lesz orosz tanfolyam aka-

²⁴ Dobi István (1898–1968), politikus, 1952–1967: az Elnöki Tanács elnöke.

3. Marosi Ernőnek az 1964. évi franciaországi tanulmányútján készített sajátkezü rajza a párizsi Musée des Arts décoratifs-ban

démikusoknak. Fülep állítólag nagyon dühös lett és azt mondta volna, hogy „maguk csak hazudni tudnak, ebben az egész rendszerben az az egyetlen jó, hogy lehet oroszul tanulni és még az se igaz”. Akár így volt, akár nem, ő megtanult oroszul.

A másik, aki később leszúrt az orosz nemtudás miatt, Otto Demus bécsi professzor volt, aki, mint bizantinista, az Anschluss utáni londoni emigrációját arra használta föl, hogy talált egy orosz nagyherceget, aki a kávéházban orosz leckéket adott neki. Miért volt erre szüksége? Hát Kondakov Ikonografija Bogomatyeri²⁵ művének francia kiadásában nem voltak olyan jók a jegyzetek.

Németül – ahogy azt korábban már elmeséltem – az egész családom igyekezett tanítani, taníttatni, de hogy milyen szinten tudtam beszélni... Azt hiszem, első, vagy másodéves lehettem, amikor ezt be kellett mutatnom. A tanszéken régen szokás volt, hogy a külföldről jött vendég kíséretére beosztottak valakit. Azt hiszem, tanújelét adtam annak, hogy például Wölfflint megértem, mert nekünk Wölfflint kellett tanulni, a *Kunstgeschichtliche Grundbegriffet* – ez aztán részegség-próba is lett, hogy ki tudta kimondani. Azt megértettem, de ez nem jelentette azt, hogy beszélni tudtam volna. Jött egy nagyon helyes prágai, egyébként brünni német hölgy. Nagyon kedveltem, később Prágában is segített, Zoroslavá Drobnának hívták, és mellé beosztottak kísérőnek. Idős hölgy volt és amikor jött a villamos, vagy a troli – mivel nem voltam biztos abban, hogy kell imperativust képezni az ige-tövekből, de tudtam, hogy segédigékkel is lehet körülírt formákat képezni – azt találtam neki mondani, hogy „Lasst uns aufsteigen”, mármint a villamosra. Ez a „lasst uns” ez annyira patetikus, hogy mikor már egy órája csörömpölnek Beethoven IX. szimfóniájában, akkor mondják, hogy „Lasst uns freuen!” Úgyhogy Drobnával le is késtük a járatot, mert a röhögéstől nem tudott fölszállni. Hát ennyire tudtam németül.

Franciául egyáltalán nem tudtam. Olvasni tudtam, és mikor arról volt szó, hogy lesz Franciaország, elkezdtem francia rádiót hallgatni, de azt elég nehéz volt fogni Magyarországon, speciális készülék kellett volna hozzá. Valamit igyekeztem hallgatni, de semmit nem értettem meg, mert az élőbeszédet nem tudtam követni. Nagyon lassú módon, amivel mindenkinek azonnal az agyára mentem, ki tudtam magam fejezni, még hozzá elég szabatosan. De ahhoz ember kellett, hogy ezt kivárja. Amikor útnak engedtek minket – Bálint Csanádot és engem – a szolgálati útlevelünkkel, akkor azt mondták, hogy La Bourget-ban nézzünk körül alaposan, és el ne mozduljunk, mert értünk fognak jönni. Hát nem jöttek, de legalább megismerkedtem Bálint Csanáddal. Végül ketten bevonultunk a városba. Neki – valami két háború közti élmények alapján – volt egy szállodacíme, mint minden magyarnak, a Gare de l'Est mellé, ahol egy egyágyas szobát béreltünk. A franciák a buzikat akkor nagyon utálták, úgyhogy a legteljesebb undor kísért minket végig, de mindegy, annyit tudtunk kifizetni. Azt hiszem, ilyen utazásoknál hivatalosan fejenként 3 dollárt adtak szállásra.

Másnap aztán mindenki ment a dolgára: volt a Quartier Latin szélén egy akkor nagyon modern épület, a Service des Boursiers Étrangers, tehát ösztöndíjas fogadó szol-

²⁵ Nyikonyim Pavlovics Kondakov (1844–1925) történész, művészettörténész. Említett műve 1910-ben jelent meg oroszul. Francia nyelvű kiadása: *Iconographie de la Mère de Dieu*. I–II. Petrograd, 1915.

gálat, ahol intézkednem kellett. Rögtön látszott, hogy ösztöndíj-ügyben Magyarország nem volt nagyhatalom. Akkoriban az ösztöndíjasok közt elképesztő mennyiségű ghánai, ugandai, szenegáli, nigériai volt, mert Franciaország a kulturális képzéssel részben biztosította a jelenlétét volt gyarmatain, részben kárpótolta ezeket az országokat. Szóval ott kellett nekem előadnom a magánszámomat, ami állandóan azt jelentette, hogy „*Madame s'il-vous-plaît, parlez plus lentement, répétez, s'il-vous-plaît*” – ettől végül már visítottak. És akkor egyszer elhangzott egy mondat, amit tökéletesen értettem. Tudniillik arról volt szó, hogy a diákigazolványhoz kellene egy fénykép, ami nekem nem volt, és akkor azt mondta: „*Alors, Monsieur, allez au sous-sol et photographiez-vous.*” Hogy nekem le kell mennem az alagsorba és a másik: „*photographiez-vous*” – hogy hogyan fogom magam lefényképezni, ha lemegyek az alagsorba... ezt nem tudtam. Nem láttam még automatát. Aztán a fotóautomata tanulmányozása következett – majd, már nem kellett más, csak elmenni két kilométerre egy trafikba, hogy megfelelő pénzt tudjak váltani, és így eleget tettem a feladatomnak. Az ilyen csetlés-botlások Chaplin filmekbe illettek. Mutatták, hogy mennyire messze voltunk az akkori technikai dolgoktól. Nemcsak a Nyugatra kerülés, hanem ez a hétköznapi technikai bázis is annyira más volt akkor Magyarországon. Nagy élmény volt számomra.

Az viszont mégsem merült föl bennünk – egyikünkben sem – hogy mi bárhol is ott felejtenénk magunkat. Nemcsak a fenyegetés miatt – azt azért minden utazásnál érzékeltették az emberrel, hogy a gyereke az tús – de egyszerűen nem gondoltunk az emigrálásra. A mi társaságunkból tulajdonképp senki nem volt olyan, aki ne gondolta volna azt, hogy neki nem a magyar kultúrával kell foglalkoznia. A tágabb környezetünkben talán egyedül Boskovits Miklós az, aki itthon is már sokat dolgozott, tehát, aki azt mondhatta, amikor disszidált, hogy a hazai, az itt hozzáférhető dolgokkal már végzett, most már ideje, hogy kiterjessze a működési körét a nagyobbik részre is. Körülbelül ez volt egyébként az ő indoka. Perneckyket nem sorolnám ide, mert ő mindig megőrizte a kapcsolatát a magyar anyaggal és megőrizte a Mikes Kelemen-i attitűdöt. Tehát soha nem írt más, mint – legjobb esetben – egy ideális, elképzelt magyar olvasó számára. De Perneckyből teljesen hiányzik az az attitűd, hogy „én most gazdagítom a nemzetközi szakirodalmat”. Éppen ezen a párizsi úton volt, hogy egyszer csak látom, előttem megy – úgy hívtuk – „a kis Pernecky” a Boulevard Saint-Michel-en. Én nem tudtam, hogy utazik, ezért rettentően csodálkoztam, és „véletlenül” nekimentem hátulról, ő felfortyant és méltatlankodni akart, majd rájött, hogy én vagyok. Akkor csinálta azt az utat, ami aztán az *Tanulmányút a Pávakertben*²⁶ című könyvében van leírva; Hollandiába ment akkor.

²⁶ Pernecky Géza: *Tanulmányút a Pávakertben*. Budapest, 1969. 111–125.

EGYETEMEK, TANSZÉKEK

Az egyetemi művészettörténet oktatás

A művészettörténet tanítása, hasonlóan mindenfajta egyetemi oktatáshoz, az őrmesteri lánc törvényszerűségei szerint, kézről kézre adással zajlott. Én az egyetemi tanításnak soha semmilyen metodikájával nem találkoztam. Aki azt állítja, hogy ilyen van, annak huncut a neve, mert mindenki nagyjából azt igyekezett megvalósítani, vagy elkerülni, amit vele csináltak. Anélkül, hogy a személyes részemet akarnám hangsúlyozni, ebben mindig nagyobb szerepe volt a tanársegédnek, mint a professzornak. Annak idején Vayer fegyelmezésére egy akkoriban nem tudom, kitől hallott viccet alkalmaztam, ami úgy szólt, hogy „Mit kell tudni egy tanársegédnek? – Mindent. – És mit kell tudni a professzornak? – Azt, hogy hol a tanársegéd.” Ez körülbelül érvényes volt az egyetemre. Mindig az volt a benyomásom, és ezt sokáig, tulajdonképpen a nyolcvanas évek végéig éreztem, hogy az egyetemnek volt egyfajta rejtett, furcsa élete, ahol tovább vitte a hagyományokat, és pont azt csinálták egy doktorandusszal, amit szokás.

Azt is lehet mondani, és ez nem egyedül a művészettörténetre érvényes, hogy lényegében ez tartotta fenn az ELTE nemzetközi szintjét és jó minőségét mindaddig, amíg meg nem reformálták, ki nem alakították a nemzetközi kompatibilitást és be nem vezették a PhD-t. Azzal azonnal lesüllyedt az egész. Tudniillik volt ott minden. Hülyeségek is – ilyen szeminárium, olyan álltság – de két dolog működött: az egyik az az intézmény, amit a régi német egyetemeken Privatissimumnak hívtak, tehát a professzori audiencia. Ezt Vayer nagyon formálisan művelte, és nagyon informálisan Zádor Anna, aki, ha egy lánnyal találkozott a folyosón, akkor azt mondta neki, hogy „kislányom, két hete nem láttalak, mi van veled, óra után bejössz hozzám!”²⁷. Ez a dolognak csak a kvázi szociális része, de tartozott hozzá egy nagy adag szakmai irányítás, irodalomnak sokszor nem is csak ajánlása, hanem egyenesen kézbe nyomása, beszámoltatás, pirongatás, hogy ezt is észre kellett volna venni, azt is észre kellett volna venni, „kisfiam, vidd vissza, még kapsz rá egy hetet, ebből sokkal többet meg lehetne tanulni”. Nagyjából ugyanezt művelte Vayer is.

Doktorálásomkor filozófia professzornak kiosztották Fogarasi.²⁷ Neki veszett híre volt, és amellet totál szenilis is volt addigra már. Mikor megtudta, hogy én gótikával foglalkozom, akkor kiosztotta rám Meister Eckhartot és Heinrich Seusét, a két legérdekesebb misztikust a XIV. századból. Azt mondani se kell, hogy Meister Eckharttól a marxista filozófia keretén belül nemigen lehetett értesülni. Azonban Fogarasi generációjának, mint ahogy Lukács környezetének is, volt egy metafizikai fázisa, ez nagyjából a *Szellem* folyóiratnak az időszaka volt, amikor ők a metafizikának a középkori előzményeit és a misztikát is kutatták. Állítólag Thomas Mann *Varázshegyében* Naphta figurája Lukács György. Tehát stimmel a dolog irodalmilag is. Mivel egy középkorossal találkozott, Fogarasi tudatalattijából előtűremkedett Meister

²⁷ Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus, egyetemi tanár.

Eckhart, és a nyakamba vágta. Így működött az egyetem hagyományos szervezete. A doktori szigorlat szentségét abszolút komolyan vették, ezt az ELTE nagyon jó színvonalon produkálta.

Azonban folyamatosan voltak mindenféle változások is. Én 1974-ig, amíg a Tanszéken dolgoztam, annyi reformtervezetet dolgoztam ki, hogy már azt a reformtervezetet is sikerült bevezetni, amit a kettővel azelőtt megszüntetett reform kapcsán írtam le. Amiket írtunk, azok nem igazi reformprogramok voltak, hanem akták, amiket, mondjuk, március közepéig el kellett küldeni a dékáni hivatalnak, hogy ezt, meg ezt a tanszékre lebontva, hogyan tetszik megvalósítani. Például: holnaptól kezdve az emlékmeghatározási gyakorlat helyett forrásolvasási gyakorlat lesz. Ezeknek sem elvi, sem gyakorlati jelentősége nincs. Emlékezni sem lehet rájuk, mert ugyanabból az anyagból kellett kavargatni.

Korábban, lényeges változásként a művészettörténet főszaak lett, tanári szak lett. Vayer és Dombi²⁸ tanár úr óriási akció keretében közvetlenül '56 előtt elérték, hogy a művészettörténet középiskolai tantárgy legyen. Ötvenöt-ötvenhat körül így tanultam én is a középiskolában művészettörténetet, Dombi tanár úr könyvéből. Ő a Czukor utcában volt vezető tanár és a művészettörténet fő képviselője, ő Gerevich-tanítványként. Annak idején a TIT elődjének, az Urániának is ő volt a fő művészettörténész specialistája. Amikor mi az egyetemre jártunk a művészettörténet tehát tanári szak volt éppen, mi még iskolai mintatanítást is csináltunk, nekem is van művészettörténet tanári diplomám. Utána ez megszűnt. Ha jól emlékszem, a politechnika bevezetése érdekében törölték a művészettörténetet, és gondolom, mást, biztos éneket, rajtot, meg ilyesmiket is a középiskolából, és kitalálták, hogy majd a történészek fognak tanítani művészettörténetet.

Végso soron ennek köszönhettem az egyetemi alkalmazásomat, hiszen hirtelen rengeteg történésznek kellett negyed-ötödéven művészettörténetből vizsgázni. Az Egyetemes és magyarországi művészettörténet az őskortól napjainkig tárgyat tanítottam a történészeknek két fél évben, nappali és levelező tagozaton is. Majd normális tanmenetbe is beiktatták első-másodévben. Azt hiszem, ott három féléves kurzus volt. Ugyanezt aztán a népművelés szakon is, és ott is volt esti, meg levelező tagozat is. Elég jó elfoglaltság volt, azt hiszem, heti tizenkét órát tett ki. Úgyhogy mindig röhögök rajta, amikor mondják, hogy agyon vannak terhelve, heti hat órával. Jó, persze, az is szép. Mindenesetre az egyetemi művészettörténet szak létszámát csökkentették: mi, meg az utánunk következő két évfolyam tizenkét-tizennégy fős volt, utána hat-nyolcra csökkentették a keretszámokat és különböző szüneteltetések voltak. Volt olyan, hogy két év után egy év kimaradt.

Aztán volt B szak is a művészettörténet, lényegében a '60-as évek második felében és a '70-es évek elején, ami azt jelentette, hogy két másik szakra lehetett felvételizni;

---

²⁸ Dombi József (1910-1994) művészettörténész, történelem-földrajz szakos tanár; 1941: gimnáziumi tanár (Eötvös József Gimnázium, Csepeli Jedlik Ányos Gimnázium); 1958-1966: Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium és Általános iskola, vezető tanár; 1962-1967: ELTE Művészettörténeti Tanszék: A művészettörténet tanításának módszertana tárgy mb. előadója.

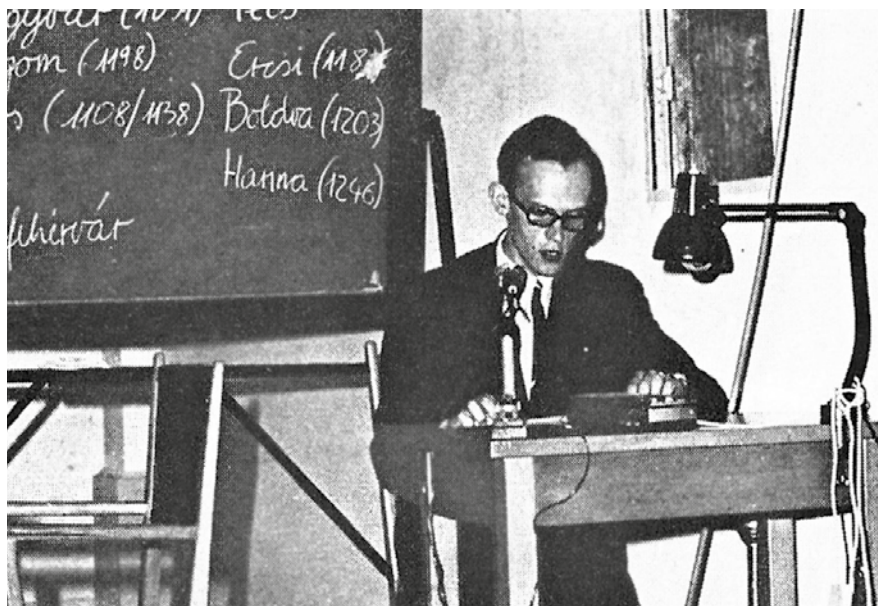

4. Marosi Ernő átveszi doktori oklevelét

volt egy fakultatív bevezető kurzus, azt, meg a proszemináriumot rendszerint nekem kellett tartani. Az én feladatomból volt, hogy a létszámot nyolcvanról húszra csökkentsem. Rendes hentesmunka volt ez. Még most is sok helyen találkozom az országban olyanokkal, akik ebben részt vettek, nem kerültek be, de jól emlékeznek rá, jó helytörténészként, tanárként gyakorolják a szakmát. Igazán mondhatom, legalábbis nem mutatják, hogy meg lennének bántva. Általában ennek az volt a módszere akkor – és én máig ezt tartom a legigazságosabbnak, máig kívánatosnak tartanám felvételiknél –, hogy legyen valami olyan játék, ahol egy idő után egyesek önként feladják, hogy „na, idáig már nem megyünk”. Aztán, aki marad, azzal tovább lehet vacakolni. Valamikor a '70-es évek végén, Németh Lajos megbízatásának idején, a B szak presztízs-szempontból került szóba. Egyszer fölcsattant: hogyhogy nem vagyunk mi is A szak? Mi az, hogy B? Így a '70-es évek végén megint A szak lettünk. Onnantól kezdve azt, hogy milyen változások voltak, nem szeretném, nem is tudnám részletezni, de az alap megmaradt.

Az alap pedig mindig az volt, hogy a tanulmányokat két szigorlat tagolja, és államvizsga zárja a szakdolgozat alapján. Én még tegnap is szigorlatoztattam,²⁹ holnap is fogok, és valószínű, hogy még tíz évig fogom szigorlatoztatni az elkésettéket, de gyakorlatilag a szigorlati rendszer megszűnt, a BA bevezetésével eltűnt. Hogy jó-e, vagy nem jó, azt nehéz megmondani, de egy százötven éves hagyománynak most vége. Ez a bolognai rendszer hozadéka.

²⁹ 2007 januárjában.

5. Marosi Ernő órát tart az 1970-es években

Az ELTE bölcsészettudományi kar művészettörténeti tanszéke

1950-ig a budapesti egyetemen nem tanítottak tulajdonképpen művészettörténetet. A tanszékeket úgy hívták, hogy Klasszika Archaeológiai és Művészettörténeti Tanszék, ez volt Hekleré, ahol a klasszika archaeológia mellett Hekler főleg a reneszánsz és a barokk művészettörténetét tanította. Csatkai bácsi szarkasztikus elbeszélése szerint Hekler szeretett lihegve előadni, mert patetikus előadói stílusa volt, s ezért gyalog futott fel a lépcsőn. A nagy pátosz Michelangelótól Maulbertschig ment. A másik a Keresztény Régészeti és Művészettörténeti Tanszék volt, ez volt Gerevich Tibor tanszéke.

Ezeknek a tanszékeknek a tradíciói a mi időkben is tovább éltek. Még tökéletesen élt a két világháború közti műbalhé, amiben a Gerevich és Hekler tanítványok egymást megkülönböztették. Például Zádor Anna a Hekler-tanszék nevében is utálta Vayert, Vayer pedig a Gerevich-tanszék nevében nyírta őt. Egyszer megtaláltuk valahol a Keresztény Régészeti és Művészettörténeti Tanszék tábláját és viccből kitettük a Zádor-szeminárium előtt az ajtóra. Zádor azt mondta, amíg le nem vesszük onnan azt a vacakot, addig ő ide nem jön be. Vayer a Hekler iskola iránti gyűlöletét, egy kis látens antiszemitizmussal és Zádor tanárnő macsó jellegű lebecsülésével úgy szokta előadni, hogy egyrészt „maguk, nem is gondolnák, hogy Zádor Anna csinos lány volt valamikor”. Még ennél is alantasabb volt az az inszINUÁCIÓ, ami úgy szólt, hogy „jól jött az a kis üldöztetés Zádor tanárnőnek, mert mikor a hamis iratait csináltatta, akkor letagadott nem tudom, hány évet a korából”. A rosszindulatnak és mocskosságnak ezek a szórakoztató fokozatai így mentek. A fölöttünk működő gene-

rációnak a vonzalmait, barátságait, szolidaritás-viszonyait alapvetően meghatározták ezek a '30-as évekbeli szomszédvárokban gyökerező dolgok. Az ember hallott ilyeneket, például Pogány Ö. Gábortól, meg generációjáról: „Hát mit vársz egy Hekler-tanítványtól, vagy mit vársz egy Gerevich-tanítványtól?” Mi sem értettük sokszor, hogy jön ez ide. Mindenesetre, ezt a struktúrát számításba kellett venni.

A hagyományra kell támaszkodni annak a kérdésnek a megválaszolásához is, miért az egy tanszék, meg miért így alakult az oktatás története. Azt hiszem, hogy a művészettörténet per definitionem, a katolikus apologetika részeként érvényesült 1950 tájáig. Ennek külső jelei fellelhetők a katolikus püspöki kar két világháború közti, Gergely Jenő és munkatársai által kiadott aktáiban. Vagy három határozat is felfedezhető Gerevich Tibor támogatása érdekében: a katolikus szeminaristákat, akik szintén hallgattak művészettörténetet, Gerevichhez irányították. Az egyházi megítélés szerint ott lehetett rendes keresztény művészetet tanulni. A beiratkozás fontos mérce volt a két világháború közti régi egyetemen. A professzornak, így Gerevichnek is, egyrészt a jövedelmét, másrészt a súlyát és tekintélyét az határozta meg, hogy hány hallgató veszi fel a tárgyát. A húsz vagy ötven kispap nyilván marha jól érezte magát a híresen csinos Gerevich-girlök között.

A tanszéket az 1960-as években tanszéknek kellett hívni, nem intézetnek. A neve tudniillik korábban Művészettörténeti Intézet volt, a Művészettörténeti Intézet pedig a két korábbi tanszéket egyesítette, ami a Pázmány Péter Tudományegyetemen az ötvenes évek eleji egyetemi reformig a művészettörténetnek a régészettel osztatlan két tanszéke volt, és a régész tanszékek aztán ebből váltak ki, könyvtárral együtt. Gerevich Tibor 1954-ig, haláláig a Művészettörténeti Intézetben tanított beosztott professzorként. Formálisan Hekler utódjaként lett az Intézet vezető művészettörténész professzora Fülep. Ez azt jelentette, hogy a katolikus Gerevich egy volt népbiztosnak és protestáns papnak a vezetése alá került.

Fülep volt a vezető professzor, de a mi időnkre Vayer már felülkerekedett. Gerevich Tibor halála után a helyére ketten pályáztak, Gerevich László, Tibor unokaöccse, aki akkor már ismert régész volt, de lehetett volna művészettörténész is, és Vayer. Nem tudom, mi történt, de attól kezdve Vayer és Gerevich nem beszéltek egymással, nem is találkoztak, ha tehették. A történet úgy szól, hogy amikor ötvenötben először lehetett Csehszlovákiába utazni, Vayer elutazott Prágába, nagyon jó kapcsolatai voltak ott Neumann, Pešina környezetével. Valami puplingekről is szó volt: Prágában lehetett puplinget venni és Vayer egy tucatot vett, az ötvenes években ez nagy dolognak számított. Az már a Vayer-féle interpretáció, hogy ez idő alatt Gerevich feljelentette a pártközpontban klerikalizmus miatt. Sose merem megkérdezni, vajon Vayer miért jelentette föl Gerevichet, mert nyilvánvaló, hogy ő győzött. Gerevich helyére került és eltörölte az intézetet, egyetlen tanszék lett, így lehetett elérni azt, hogy Fülep beosztott professzor legyen. Fülep akkor már nem volt az Akadémia művészettörténeti bizottságának az elnöke, mert létrejött egy konfliktus, melynek során Fülep kihajította a bizottságból Pogányt, Pogány meg a párttagokkal összefogott Fülep ellen, és Vayer, mint a bizottság titkára, ezek oldalára állt. Amikor Fülep elérte a hetvenedik évét, nyugdíjazták. Ez ma természetes lenne, de akkor nem

így ment, úgyhogy mindenki tudta: ahhoz, hogy Fülepet nyugdíjazzák, az is kellett, hogy a Lukács akkoriban már házi őrizetben volt.

Vayer tehát kiszorítósdit játszott, és igyekezett Fülepet meg nem történtté tenni. A hatvankilences művészettörténeti kongresszuson is, miközben Fülep volt a szakma akadémikusa, igyekezett őt félretolni. Sértő módon, későn küldték ki neki a meghívókat, meg a kongresszusnak az anyagát, közben ennek a kongresszusnak fontos figurája volt Tolnay Károly, aki Fülep belső köréhez tartozott. A végén Tolnay Károly és Fülep összeveszett, azon kezdtek el vitatkozni, hogy Fülep azt mondta: „alig ismertelek meg, mert jól megvastagodtál”, ez pedig a hiú Tolnayt nagyon sértette. Fülep végül még azt is találta mondani, hogy márpedig Carlo, te korpa közé keveredtél, és majd jól megesznek a disznók. Ezen Tolnay Károly felháborodott, és úgy magyarázta: az ő életművét összefoglaló előadása nem érdekli Fülepet. Voltak ilyen történetek, de a lényeg az, hogy Vayer igyekezett Fülepet az egyetemen kívül tudni, és a mai eszemmel azt kell mondjam, hogy ez valószínűleg a régi művészettörténeti hagyománynak a tiltakozása volt a Fülep képviselte ideologikus elvi dolgok ellen. Ugyanígy tette volna Genthon, vagy Pigler – „mi köze ennek a sokféle filozófiának a művészethez?” Fülep persze nem csak filozófiát tudott, hanem művészettörténeti anyagot is ismert, de a művészettörténeti és a filozófiai-esztétikai hagyomány szembenállása nyilvánvaló.

Vayer egyrészt egy történetileg, filológiaiilag – különösen a klasszika-filológia által – jól megalapozott, Szentpétery, Domanovszky³⁰ által támogatott, magyarországi, az Eötvös Collegiumra támaszkodó módszert képviselt. Az Eötvös Collegium intenzív versenyt kritikai szemléletet és interdiszciplináris kontrollt jelentett. Vayer alapjában véve katolikus irányultságú művészettörténész volt, és mint ilyen, a római iskola körében a későbbiek közül való. Ebben a tekintetben is Gerevich-követő.

Amit Vayer a harmincas években elkezdett a történelmi illusztráció, portréhitelesség kérdésével, az akkor abszolút élvonalban volt. Csak jóval később jöttem rá, hogy bizonyos elképzelései – anélkül, hogy idézné, inkább csak a levegőben voltak – Walter Benjaminsnak a média-történeti, „A művészeti ábrázolás a sokszorosítás korában” cím alatt összefoglalt problémáival érintkeznek. Vayer harmincas évekbeli tanulmányaiban a fotóra, filmre való utalások is szerepelnek, úgyhogy az ő igazi területe, a történeti ikonográfiai rendszere, amin a Történeti Képcsarnok alapult, valóban értékes és jelentős volt, és egyfajta magyar iskolát jelentett. Rózsa, Cennerné, Seenger Ervin³¹ voltak ennek az iskolának a folytatói vagy részleteiben kidolgozói. Sok tekintetben Gerszi Teréz is, bár igyekszik ezt tagadni.

Vayer nem lett párttag soha, hanem egy furcsa lavírozó álláspontot képviselt, ugyanakkor gondosan munkálkodott a karrier érdekében. A mindenre kész, használható társutas típusa volt, amelyik ötvennégy-ötvenöt után előrejött és aztán ötvenhat után is szükség volt rá. Így lett ő a Biennálén – ugye, olaszul nagyszerűen beszélt

³⁰ Szentpétery Imre (1878–950) történész, egyetemi tanár; Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, egyetemi tanár

³¹ Rózsa György (1923–1997), Cennerné Wilhelm Gizella (1925–2008), Seenger Ervin (1908–1908) grafikatörténészek és „képfilológusok”.

– kiváló komisszár, aki hol Barcsayt szedte elő, hol Kondor Bélát, hol ezt, hol azt. Ezt mindig előre egyeztetették, de azért Kassák Lajos nem volt a Biennálén soha. Körülbelül ezt tudom Vayerről mondani.

Kezdetben tehát Fülep, Vayer és Zádor volt a tanszéken, Vayer mint professzor, Zádor Anna abban az időben, mint docens, csak jóval később nevezték ki professzornak. Ezen kívül a fejünk fölött lebegett Aradi Nóra, aki akkor még a minisztériumban volt művészeti osztályvezető, és egy darabig ki volt írva egy ajtóra a neve, hogy aspiráns, de nem járt be. Később kandidátus lett, azt hiszem végül docensként vonult be az egyetemre. Bizonyos tapasztalatokat előtte is szereztünk róla: volt Kondornak – talán hatvan-hatvanegyben – a nevezetes Fényes Adolf termi kiállítása, ahol olyanok voltak kiállítva, mint a *Darázskirály*, *Késes*, meg az esztergomi Crivelli nyomán készült predella-szerű, nem tudom mi a címe: egy háromrészes, micisapka-szenteket, szent csavargókat ábrázoló tábla, arany alapon, árkádokkal. Ezek a művei voltak kinn és az angyalos képek, amiket Aradi Nóra, aki minisztériumi osztályvezetőként megjelent a kiállításon, betiltott. A megnyitón Kondor változatlanul otthagytta ezeket, mire Aradi Nóra leakasztotta az egyik képet és a hóna alá vette mondván, hogy ő ezt betiltotta. Amikor mi érkeztünk a lépcsőházban a Fényes Adolf teremhez, akkor éppen ott üvöltött a lépcsőházba lefelé Kondor, hogy „mi van, már nem csak hazudtok, hanem loptok is!” Mint kiderült, az a nő volt Aradi Nóra, aki a hóna alatt a képpel lefelé ment.³² Ez volt róla az előzetes benyomásunk, de Nórának az egyetemre való bekerülése tulajdonképpen pozitív dolog volt. Azt kell mondanom, miután én később dolgoztam is Nóránál, hogy mindig a veszett hír és a szolidaritás között ingadozott, egyáltalán nem lehetett egyértelműen feketére vagy fehérre, vagy vörösre festeni. A rossz híre a katpolról származott, arról, hogy szakmabeliek kínzásában is részt vett. Én mindenről csak úgy tudok beszélni, hogy hallottam valakitől, valószínűleg nem is csak egy embertől. A legérdekesebb történet olyan ötvennégy-ötvenöt körülről úgy szól, hogy Lukács meg Fogarasi odamentek Fülephez, hogy van egy nagyon művelt, nyelveket tudó nő (ez igaz volt), és eddig egy nagyon veszélyes helyen dolgozott (ez is igaz volt) – mert ugye, Nóra valahogy túlélte azt a nagy tisztogatást, ami elsősorban Pálffy kivégzéséhez vezetett a katpolnál, és ő abban a társulatban volt. És ez a nő most jó útra akar térni, művészettörténész lenne, tehát Fülep fogadja be. Fülep állítólag nagyon tiltakozott és akkor Lukács meg Fogarasi érzékeltették Fülleppel, hogy nem célszerű ennyire tiltakozni, mert ő is nekik köszönheti a fennmaradását. Akkor beadta a derekát és nagyon jellemzően a viszonyokra, azt mondta volna, hogy na jó, legyen Vayer aspiránsa. Ez sejteti az egymásról való véleményüket és körülbelül hiteles is, mert tényleg Vayer aspiránsa volt.

³² Ez egy legenda, amit Erdély Miklós terjesztett. Kondor kiállítása 1960. március 25-én nyílt hatalmas közönségérdeklődés mellett. Kondor A forradalom angyala c. képe eredetileg sem szerepelt a kiállításon, csak jóval később állította ki Kondor. A kiállítást egy héttel a meghirdetett előtt zárták be épp a nagy érdeklődés miatt. Németh Lajos katalógus bevezetőjét nem Aczél György tiltotta le, hanem Németh Lajos vonta vissza, mert nem volt hajlandó akceptálni Aradi Nóra húzásait. Ld.: Horváth György: Kondor Béla sors-történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 69. 2020. 179–181.

Aki nem Vayer, hanem Dobrovits aspiránsaként tűnt fel a tanszék egén, az egy sokkal rosszabb figura volt (ezekkel úgy feltöltődött a tanszék), Molnár László, azon a címen, hogy iparművészet. A teljes formula a reformkori iparművészet volt, mert ahhoz nem kellett idegen nyelven olvasni. Semmilyen nyelven nem tudott, nota bene magyarul se. Annak az akadémiai, egyetemes művészettörténeti kutatócsoportnak a tagja lett, amelyet Vayer kapott 1963-ban volt, amikor én kezdtem tanársegédként. Vayernak az volt az elképzelése, hogy majd ebből lesz a Művészet-történeti Intézet, úgyhogy mi a hatvanas években mást se csináltunk, csak állandóan szervezeti és működési szabályzat-tervezeteket a Művészettörténeti Intézet számára. Megint egy másik történet, hogy végül nem Vayer lett a Művészettörténeti Intézet alapító igazgatója, hanem Aradi Nóra. Molnár László Vayer korszakának egyik leginkább elharapózó, elhatalmasodó figurája lett. Ahogy akkor mondták, népi káder volt, úgy tudom, Tiszafüred környékén rendőrként működött, valamikor a koalíciós időkben elsült a fegyvere, ezért ki kellett vonni az arcvonalból. Mostanában gondoltam arra: talán nem lehetetlen, hogy a pócspetri ügyekben vehetett részt, vagy valamilyen hasonlóban. Utána fölfedezték mint népi tehetséget, nem volt érettségije sem, és – hát miben lehetett valaki tehetség Tiszafüreden? világos, hogy fazekasságban –, NÉKOSZ alapon, Gádor Istvánnak lett a keramikus növendéke. Állítólag Gádor az első pillanatban lemondott róla, azzal, hogy népi káder, az lehet, de fazekas nem. Ennek ellenére ívelgetett a pályafutása. Egyszer vasvilla-szemekkel nézett Boskovits Miklósról, amikor azt mondta neki, hogy egy keramikus lánynál volt házibulin és a konyhában voltak valami szörnyű köcsögök. Mindenesetre bekerült a minisztériumba, és ott a népi fazekasság, vagy a népművészet előadója lett, mezőcsáti fazekasokat patronált, meg azt hiszem, a Kisjankó Bori nevű mezőkövesdi hímszőnőt, meg másokat. A nagy teljesítménye a Rákosi elvtárs hatvanadik születésnapjára előállított népművészeti termékek megrendelése volt. Mindig sajnálom, hogy az Iparművészeti Múzeum nem állítja ki ezeket. Valamikor a hetvenes években, amikor Lukács Zsuzsa volt a tanszék könyvtárosa, könyvtárrendezés közben megtaláltunk minden mögé rejtve, egy hatalmas albumot ezekről, amit Molnár jegyzett. Éppen azon röhögtünk, amikor Molnár bejött, szegény Zsuzsát hamarosan ki is rúgták, a soron következő szerződés hosszabbítását Molnár egyértelműen elutasította. Azóta se láttam ezt a könyvet, eltűnt akkor. Pedig remek dolgok voltak benne: Miska kancsó és írókával a hasára írva, hogy „Miska a nevem, jó gugyi van bennem, aki iszol belőlem, monddjad háromszor: éljen Rákosi”. Ez a színvonal volt Molnár tanár úrnál.

A '70-es évek elején állt a bál a tanszéken, mert egy különösen felvágott nyelvű társaság volt jelen: Wessely Anna, Patkó Imre, aki levelező hallgatóként működött. Ők megindították az osztályharcot, különösen színvonal-kérdésekben. Mert Molnár tanár úr, aki nagy bélyeggyűjtő volt, mint kiderült, egyetlen szakkönyvet használt a művészettörténetben, a Zumstein katalógust, ahol a motívum-bélyegekhöz közölték a legfőbb adatokat. Aztán egyeseknek nem igazán tetszett, hogy szóba került az óráin, és számon is kérte, Michelangelo Utolsó vacsorája... Másrészt „a Molnár tanár úr” - Isten nyugosztalja most már - mint pártcsoporthivatali, Vayer tanszékvezetői kinevezési javaslatait úgy továbbította a dékánhoz, hogy egyszerűen kibontotta a

borítékot, és rögtön beleírta, hogy ellenzi. Azért hagytam ott a tanszéket, hogy ezt, meg a kirúgásokat egyáltalán megtehesse. Azt mondtam, hogy nekem gyerekeim vannak, nem kockáztathatom meg, hogy velem is előforduljon ilyesmi, és az első adandó alkalommal el fogok menni. Ez az adandó alkalom érdekes módon az Aradi Nóra vezetésével létrejött művészettörténeti kutatóintézet volt, hetvenhárom-hetvennégyben. Emlékszem: Mojzer Miklóst kérdeztem, mi a véleménye erről, mert hát hasonló cipőben járt, és azt mondta, „nézd,” – emlékszem Mojzernek a hangjára is – „objektíve a legjobb”.

Volt még egy érdekes kategória: a párt-ösztöndíjasok. Voltak szép számban, ötvenhat, vagy a megelőző ötvenes évek politikai harcteréről visszavont elvtársak, akik új irányban kellett, hogy tájékozódást szerezzenek. Ehhez a kategóriához tartozott Horváth Béla, akit velem egy időben neveztek ki Vayer tanársegédjének – ezeket ő rendszerint úgy kapta és rábólintott. Horváth Béla Kernstok-kutató volt. Volt idő, amikor országos kitiltási határozat volt ellene, mert a szakirodalmat a Széchenyi Könyvtár folyóirat-olvasótermében zsiletpengével tette a magáévá, azért, hogy monopolizálja a helyzetét és a kutató utódok ne jussanak hozzá az információkhoz. Sok mindent megszerzett, azt hiszem, a Kernstok hagyatékából is. Ő írta az örök érvényű *Lenin a margón*³³ című cikket. Berény Bartók portréjáról meg tudni vélte, mit hallgat: Bartók, tehát világos, hogy az Allegro Barbaro-t hallgatja. Onnan lehetett tudni, hogy Vayer nem kedveli, mert nem volt hajlandó órát adni neki. Ennek következtében Horváth Bélának arany élete volt, én meg lényegében helyette is tanítottam, mert engem viszont szeretett és akart Vayer. Később aztán Molnár éppen Horváth Béla kapcsán driblizte be magát az oktatói karba, és megkezdte az ámokfutását, ami egy ideig eltartott.

A Művészettörténeti Tanszéknek ereje soha nem volt. A folyamatos berezeltség állapotában működött, gyakorlatilag 1950-től '80-ig, tulajdonképpen Németh Lajos megérkezéséig.

A tanszéki könyvtár

A pesti tanszék utoljára az I. világháború végén volt annyira finanszírozva, amennyi egy német vicinális szinten tanszéknek mondható. Gerevichről – aki, azt hiszem, nem volt nagyon rendszeres elme – nemigen emlegetik, hogy különösebb gondot fordított volna a könyvtárra. A tanszéki infrastruktúra az I. világháború végével, az inflációval, gazdasági válsággal és az általános kurzusnak kitett politizálással valóban a nullára ment, vagy még a nullánál is rosszabb lett. Negatívumokba került a tanszékek szétoztásával.

Heklernek nagyon odaadó – és nemcsak odaadó, hanem szerelmes vénkisasszony – tanítványa volt a Régészeti Tanszék könyvtárosa, Erdélyi Gizi néni, az egyetlen magyar régész, aki a provinciális római művészettel nemcsak mint epigráfiai vagy etnikai forrásoknak a gyűjteményével, hanem mint művészettel is foglalkozott. Töredékek

³³ Horváth Béla: *Lenin a margón. Művészettörténeti Értesítő*, 14. 1965. 143–147.

megjelentek ebből a munkájából. Erdélyi Gizi néni, mint Hekler famulája, mindent höröcsög módra begyűjtött, ami a régészet szempontjából hasznosnak volt mondható. Művészettörténetben azonban volt egy – erről én természetesen csak elbeszélésekből tudok – nagyon harcos, haladó szellemű társaság, akik gyakorlatilag a könyvegetést javasolták. Állítólag ekkor dőlt össze valamelyik ficánkoló tag alatt a Kolozsvári-testvérek Szent György-szobrának a tanszéket díszítő gipszmásolata, úgy, mint az eredeti 1541-ben, Prágában. És állítólag Gerevich igen idegesen ült az első sorban, amikor javaslatba jött, hogy – ez még a Trefort utcában volt – az udvarra le kellene vinni a kötelező olvasmányokat.

Mindezt a tanszék valahogy átvészelte, és több-kevesebb veszteséggel fennmaradt. Működését eredetileg a Múzeum körüli bölcsészkar-i épületben kezdte, aztán a Trefort utcába került, és onnan a piarista épületbe – mi már mindnyájan ott tanultunk –, ahonnan a '80-as évek végén az elsők között költözött vissza a Steindl által épített műegyetemi épületbe az eredeti helyére, talán egy emelet különbséggel.

Amikor tanársegédként kezdtem, a tanszékre a magyar folyóiratokon kívül járt az *Iszkusstvo* című szaklap. Ez egyetlen egyre volt jó: a mindenkori orosz nyelvvizsgákon Oláh bácsi abból szokott kijelölni egy-egy szakaszt. Iszonyú szaga volt. Azt hiszem, hogy járt a *Biuletyn Historii Sztuki*, és járt a román *Studii și Cercetări de Istoria Artei*. Körülbelül ennyi volt. Addig izegtem-mozogtam, amíg a tanszék végre előfizetett a *Kunstchronik*ra. Talán ajándékba kaptuk a *Revue de l'Art* és a *Revue du Louvre* folyóiratot a Francia Intézetől, csak ott baj volt, mert minden évben meg kellett volna köszönni a külképviseleten és egy idő után megtiltották, hogy odamenjünk. Később a cseh *Umění* is bekerült a választékba, és talán az *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. Gyakorlatilag ma is ennyi van. Ez a '60-as évek közepére óriási fejlődésnek látszott, amihez járult az évente hol két, hol öt, néha több könyv. Ez aranykor volt, ahhoz képest, amennyi akkor volt a művészettörténet termelése. Tulajdonképpen egész fontos csomópontok megjelentek a tanszéki gyűjteményben. Mindig ügyességtől függött. Vigyázni kellett, hogy ne annyira az éppen szükséges irodalomra, hanem inkább az általános hasznú és maradandó kézikönyvekre tegyünk szert. Mindez azt is jelzi, hogy ez a tanszék csak a Szépművészeti Múzeum könyvtárával együtt tudott működni.

A művészettörténet egyközpontúsága – művészettörténet tanszékek Szegeden és Pílicsában

Azt kell, hogy mondjam, egy központnál többre nem telik, még az az egy központ sincs meg teljesen. Nekem annak idején meggyűlt a gondom ezzel a központi szereppel. Mikor a '90-es évek elején már igazgató voltam a Művészettörténeti Intézetben, egyszerre kiderült, hogy a Művészettörténeti Intézetnek el kell mennie az Úri utca 62. sz. alatti helyéről, és nincs hova menni. Hosszú ideig így volt, és ezen keményen vitakoztunk Németh Lajossal. Ő azt mondta, hogy menjünk át a bölcsészkarra, és egyesítsük a tanszéket az MTA intézetével. Őt a kotlóstyúk jellegű, vagy pater familias-felfogás vezette, – már ahogy jól esik ezt a képzavart kifejteni. Azt mondta,

hogy milyen jó lesz, sokan leszünk együtt. Én azt mondtam, hogy erről szó sem lehet, ha odamegyünk harminc emberrel a tanszékre, akkor az egyetem mindenképp meg fogja mondani, hogy kik a fölöslegesek. Esetleg azok is fölöslegesek lehetnek, akik a tanszéken vannak, ebből csak baj lesz és különben is, én mindig azt mondtam, hogy kettő többet ér, mint másfél. Tehát, ha az Akadémia elkezdte ezt az intézetesítést, akkor az Akadémiából kell „kiverni” azt, hogy helyezze el az intézetet, abból semmi jó nem származik, ha önként visszavonulunk. Sajnos az, ha nincs több helyen művészettörténet-oktatás, ilyen szempontból is számít.

Tudni kell, hogy a régi Magyarországon az egyetemeken egyfajta vallási egyensúlyozás érvényesült. Például a pesti egyetemen filozófiaprofesszor csak katolikus lehetett, viszont Kantot a debreceni egyetemen szoktak előadni, mert ott protestáns volt a filozófiatanár. Nagyjából így alakult az egyetemek oktatási profilja. Ehhez járult, hogy az első világháború után két további egyetem is a csonka Magyarországon folytatta működését, a pozsonyi Pécselt és a kolozsvári Szegeden.

Mivel a szegedi meg a pécsi egyetemen lényegében az elcsatolt országrészek egy-egy egyetemének a viszonyai voltak meghatározók, így került Szegedre művészettörténet. Ahogy már említettem, 1950-ig a budapesti egyetemen sem tanítottak tulajdonképpeni művészettörténetet. Szegeden Felvinczi Takács Zoltán adta elő a művészettörténetet, és egy szerény kis művészettörténeti szemináriumot is berendezett, ami nem sokból állt; volt talán néhány doboz dia, meg egy inkább csak könyvtár-kezdemény. Annyi ideje nem volt ennek a tanszéknek, hogy a könyvtár, mondjuk húsz folyóirat megrendelésével, és megfelelő könyvrendelésekkel alátámassza azt, amitől egy rendes szeminárium már működőképes lett volna. De ez a pesti tanszékre is vonatkozik.

A '80-as évek végéig Szeged volt a legvadabb terület, viszont óriási ambíciókkal. Külön érdekes történet lehetne, hogy a kemény vonalas, lokálpatrióta narodnyik-ságból hogyan fejlődött ki a jelenkori nacionalizmus. A gyökerek lényegében, „a tartalom és forma egysége” című szlogenben, meg a másikban, a „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” elgondolásában vannak. Innen mindent le lehet vezetni.

Komoly érdeklődés mutatkozott a művészettörténet szak szegedi újraalapítása iránt. A szegedi egyetemen, a helyi politikai törekvéseket kihasználva, komoly, máig is kiváló bölcsészkar alakult. Például ott volt Kristó Gyula, a korán meghalt középkoros történész, akit Györffy György szeretett moszkovitának nevezni, amiben annyi igazság volt, hogy a Szovjetunióban is végzett tanulmányokat. Kristó Gyulának a munkássága, egész középkor-kutatói tevékenysége példaadó volt. 88'-89'-ben egy, a koldulórendek történetéről szóló konferencián voltunk Szegeden, történészek és művészettörténészek is – az előadások szövege a Műemléki Hivatal kiadásában jelentek meg sokkal később. Az akkor dékán és megyei pártbizottsági tag Kristó Gyula, egy rövid bevezető után elnézést kért, hogy nem tud velünk lenni, mert nagyon fontos, váratlan pártbizottsági ülést hívtak össze. Délután már ott szorongatták a kezét – mert leváltották az egész régi pártbizottságot. Akkor zajlott le ott a rendszerváltás. Ott voltunk közben, és vitattuk, hogy mit tudom én, milyen alaprajza van egy XIII. századi ferences templomnak.

Örülök annak, hogy Piliscsabán lett művészettörténet tanszék, de nagy hülyeségnek tartom, hogy a Pázmány pontosan ugyanúgy hajtotta végre a bolognai modellre való áttérést, mint az ELTE, ugyanazzal az örültséggel, hogy kivették a művészettörténetből a történetiséget és az egészet a médiához csatolták. Legálább a piliscsabaiaknak lehetett volna annyi eszük, hogy éppen az ellenkező lóra tesznek, de hát ez a vonat már elment. Mindenesetre, úgy gondolom, hogy a teljes magyar infrastruktúra, múzeumostól, könyvtárostól, műemléki könyvtárral, Szépművészeti múzeumi könyvtárral együtt, egy példányban talán egy szerény nyugati tanszék infrastruktúráját kiadja.

Kovács Gergely

„MA PEDIG MÁR NINCSENEK HERKULESEK.”

– SZEMELVÉNYEK MYSKOVSZKY ERNŐ ÉS SCHÖNHERR GYULA
LEVELEZÉSÉBŐL (1903–1906)

Az alábbi levelek írójának lengyelesen csengő családneve elsősorban az apa, Myskovszky Viktor (1838–1909) által ismert a magyar művészettörténet-írás historiográfiája és a műemlékvédelem intézménytörténete számára.¹ Annak ellenére, hogy a hazai műemlékügy hőskorának egyik legaktívabb szereplőjéről van szó, a bártfai születésű, Kassán tevékenykedő rajztanár életművének – a két országban őrzött, teljes elérhető forrásanyagot alapul vevő – feldolgozása még várat magára.² Még kevesebb publikált adattal rendelkezünk fiáról, Myskovszky Ernőről (1872–1920), aki nemcsak a magyar képzőművészet (szobrászat, festészet) és építészet történetének megírására vállalkozott,³

¹ Myskovszky Viktor ősei részt vettek a 18. század végén kitört, Tadeusz Kościuszko vezette lengyel nemzeti felkelésben, és ezt követően települtek át Bártfára. Ehhez ld.: Polgárdy Géza: 175 éve született Myskovszky Viktor művészettörténész. *Honismeret*, 41, 2013, 3. 8. Életművének eddigi feldolgozásából a magyar és a szlovák kutatás egyaránt kivette a részét. A legfontosabb összefoglalások: Vendelín Jankovič: Viktor Myskovszky (1838–1909). *Monumentorum Tutela Ochraňa Pamiatok*, 10. 1973. 81–221.; *Viktor Miškovský a súčasná ochraňa pamiatok v Strednej Európe/Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában*. Összeáll. Alexander Balega, Váliné Pogány Jolán. Bratislava–Budapest, 1999.

² A hagyatéak legtekintélyesebb részét a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ [a továbbiakban: MÉM MDK] által fenntartott műemléki tervtár és tudományos irattár őrzi. Az életmű feldolgozásának befejezetlenségét jelzi, hogy a korábbi irodalom ennek az anyagnak a provenienciáját illetően is tartalmaz ellentmondásokat. A hagyatéak első részét az apja halálát követő évben, 1910-ben ajándékozta a Műemlékek Országos Bizottságának Myskovszky Ernő, míg a második egység utóbbi elhunytával, özvegye jóvoltából került a hivatalhoz 1922-ben. Ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1910/71., 337., 506., 964.; 1922/122., 132. A műemléki gyűjtemény Myskovszky-hagyatéka váratlan helyzetben, a második világháború lezárásának évében vált teljessé. 1945-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Népművelési Ügyosztálya átadta a MOB-nak az Andrássy út 69. szám alatti épületében tárolt Myskovszky-anyagokat, úgymint „Vízfestményei I-II.” mappáját, valamint híres „Renaissance” albumát. Ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1945/97. – Vö.: Kerny Terézia–Zakariás János: Myskovszky Viktor „Magyarország renaissance stílusú műemlékei” című rajzalbumáról. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 263.

³ Myskovszky Ernő: *A magyar képzőművészet története*. Nagybánya, 1905. – rövidített változat: Uő: *A magyar képzőművészet története*. Budapest, 1906.; Uő: *A magyar építészet története*. Budapest, 1910.; Uő: *A magyar festészet története*. Budapest, 1911.; Uő: *A magyar szobrászat története*. Budapest, 1911. A magyar képzőművészet története rövidített változatának kiadását a Stampfel-féle Könyvkiadóhiva-

1. Myskovszky Viktor. Repr.
Vasárnapi Ujság, 1908. október 25. 872.

Myskovszky Ernő leveleit tartalmazza, a bevezetőben az ő személyére, mint az egyébként is kevésbé ismert, kettejük közös munkája során Schönherr nagyságától beárnyékolta félre koncentrálunk.

Myskovszky Ernő 1903 és 1906 között küldte el leveleit kollégájának. Ismeretségük eredetét egyelőre homály fedi. A forrásokban Nagybánya, e korántsem tipikus bányaváros múzeumának alapításáról, a megnyitás előkészületeiről esik a legtöbb szó. A Schönherr Gyula, Semayer Vilibáld és Jankó János által megalapozott, múzeumi őrként Myskovszky felügyelte⁶ munkálatok nem a legszerencsésebb csillagzat alatt

tal vállalta magára a Tudományos zsebkönyvtár című sorozat részeként. A kötet fő célkitűzéseit és elvitathatatlan érdemeit elsőként a Magyar Iparművészet rövid ismertetője foglalta össze: „A magyar művészet történetét szervesen összefüggő, mintegy dióhéjban tárgyaló munka még eddig nem jelent meg. Van ugyan több kitűnő szakmunkánk, de ezek oly terjedelműek, hogy költséges voltuknál fogva a nagypublikum számára nehezebben hozzáférhetőek.” – ld.: *Magyar Iparművészet*, 10. 1907. 227. A magyar építészet, festészet és szobrászat történetét ismertető „füzetek” az Uránia Magyar Tudományos Egyesület népszerűsítő előadásainak kiadványaiként jelentek meg. A hazai romanikakutatás áttekintése során Tóth Sándor is elemezte ezeket a korai munkákat, lakonikusan hozzátéve, hogy „E három előadással tehát Myskovszky az egész magyar művészettörténetet áttekintette.” – ld.: Tóth Sándor: *A romanika a magyar építészettörténetben. Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 19–20., 28.: 3. jegyzet.

⁴ Balogh Béla: Schönherr Gyula élete és munkássága (1864–1908). *Erdélyi Múzeum*, 56. 1994. 5–20. az életútra vonatkozó korábbi irodalom összefoglalásával.

⁵ Mikó Árpád: Ferenczy Károly kettős portréja Schönherr Antalról és Schönherr Gyuláról (1902). *Művészettörténeti Értesítő*, 69. 2020. 327–333.

⁶ *Utmutató a nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez*. Közrebocsátja: Nagybányai Múzeum-

hanem egyszersmind a korabeli tudományos élet olyan kiemelkedő alakjával levelezett, mint Schönherr Gyula (1864–1908).⁴ A Nagybányán született, fiatalkori munkái egy részét Décsényi Gyula álnéven közlő történész szerteágazó munkássága több ponton is érintette a művészet-történet területét, legyen szó múzeumi tevékenységéről, numizmatikai, heraldikai, genealógiai, pecsétani értekezéseiről, a nagybányai Szent István-templomról, vagy épp Hunyadi Mátyásról és a római Bibliotheca Casanatense corvinájáról. Újabban a róla és apjáról, Schönherr Antalról festett kettős portré, továbbá annak nyomán egyéb ábrázolásai is tudományos görcső alá kerültek.⁵ Ám mivel jelen forrásközlés kizárólag

születtek. Az 1904. június 19-én megnyílt állandó kiállításnak otthont adó régi városháza 1905. augusztus 10-én tűzvész áldozata lett, a látart újbóli bemutatására pedig csak 1906-ban kerülhetett sor.⁷ Amint e levelek elárulják, nem csekély erőfeszítések árán. A leiratban szereplő dokumentumok viszont nem pusztán intézménytörténeti források. Ennél jóval többértűek, ugyanis számos, a műemlékvédelem és a művészet-történet emlékanyagát érintő kérdést vetnek fel. Kiolvasható belőlük, hogy szatmári támaszpontján őrködve, az ifjú Myskovszky nem keveset áldozott a hazai kultúra oltárán, akárcsak Kassán rezideáló, onnan gyakorlatilag a Felvidék teljes középkori és reneszánsz épített örökségét dokumentáló apja. Pozíciójuk, szemléletmódjuk, nézeteik közt megannyi hasonlóság érzékelhető, s azok még plasztikusabban körvonalazhatók, amennyiben az itt következő levelek némelyikét összevetjük a Myskovszky Viktor által Henszlmann Imrének, valamint a korabeli kulturális élet némely további szereplőjének írottakkal. Ezért a bevezetőben elsőként annak a három témának szentelünk egy-egy fejezetet, amely a két Myskovszky életútja közötti legfontosabb kapcsolódási pontnak számít. És bár megnyilvánulásaik mögött nem egyszer sztereotípiák, a személyes csalódásoktól fűtött túlzások is felsejlenek, ezek az északkelet-magyarországi történetek több mindent éles megvilágításba helyezhetnek hazánk korabeli kulturális miliójét tekintve.

ELVÁGYÓDÁS

Az általunk olvasott levelek gyakorta visszatérő témája, hogy íróik a fővárosban szeretnék folytatni szakmai működésüket, és ennek érdekében kérik a nagyobb befolyással bíró címzett közbenjárását. Myskovszky Viktor már 1875. október 10-én így írt Kassáról Henszlmann Imrének: „A mintalapokból tudom, Dr. Ortvy [Ortvy Tivadar - K.G.] úr kineveztetvén tanárnak a pozsonyi akadémiához, bizonyosan elhagyja Pestet, s így a Centrumban egy szakértővel ismét kevesebb lesz! Per tangensem kimondom, hogy én nagyon szeretnék a műegyetemhez jutni mint a díszítmény rajz tanára - igaz ugyan, hogy a tanszék Engerttel [Wilhelm von Engerth - K.G.] be van töltve, s így nekem várnom kell, míg bizonyos változás nem történik. Igaz ugyan, ez esetben el kellene válnom ezen, műemlékekben gazdag vidékünkötől, de a helyett a Centrumban lennék, a tudomány és művészet forrásainál, tudósok és művészek társaságában, mely reám nézve csak buzdítólag hatna.”⁸ Ez a célkitűzés egész élete során végigkísérte Myskovszkyt, akinek minden bizonnyal az egyik legfőbb vágya volt Budapestre kerülni, és rajztanárként a felsőoktatásban elhelyezkedni. Amint az a szűk egy évvel később Grünwald Bélának címzett levélből is kiderül, a lehetőség időnként fennállt erre a váltásra: „A réaliskolánál mint tanár, kényelmes és nyugodt ugyan az állásom, de szakmabeli hatásköröm ugyan szűk.

Egyesület, bevezető: Schönherr Gyula, írta: Semayer Villibald. Budapest, 1904. 10.

⁷ Réthy Károly: Múzeumalapítás Nagybányán - az Ásványtani Múzeum. *Magyar Múzeumok*, 14, 2008, 3. 16.

⁸ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1875/114.

2. Schönherr Gyula. Repr.
Schönherr Gyula dr. emlékezete. Szerk.
Morvay Győző. Budapest, 1910.

- így Myskovszky. A leírtakhoz hozzátette, hogy Rauscher Lipót rendes tanári kinevezésére ez idáig nem került sor a műegyetemen, következésképp az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében betöltött állására sem írták még ki a pályázatot, „ha lesz, akkor mindenesetre pályázok. Most vagy soha! Jókai is azt mondá, hogy nekem Bpsten volna a helyem.”¹² 1884. december 6-án - „dacára az intéző körök biztató ígérétének” - ez irányú erőfeszítései ismételt hiábavalóságáról tájékoztatta Henszlmant, hogy a rá következő év nyarán a műegyetemen Wilhelm von Engerth halálával megüresedett székre is eredménytelenül pályázzon.¹³

Ha munkakedvét nem is szegték, Myskovszky Viktort ekkorra már nagyfokú csalódottsággal sújthatták az ismertetett fejlemények. Mi sem bizonyítja mindezt jobban, mint hogy 1887 őszén - részben feladva eredeti elképzelését - a selmechányai Bányászati és Erdészeti Akadémia ábrázoló mértan tanszékét igyekezett megszerezni, Grünwald Bélával való barátságát is latba vetve.¹⁴ Elutasítását természetesen azonnal közölte Henszlmann Imrével. 1888. február 16-án írt levelének zárása leginkább

Azonban reményem van a pesti műegyetemhez tanárnak jönni; akkor a Centrumban lévén hatásköröm is nagyobb leend.”⁹

Ám Myskovszky Viktor nagy sokára sem kapta meg a várva várt felkérést. Kitarató törekvéseit 1884-ben egy érdekes történet kíséretében vetette papírra. Február 22-ei keltezéssel arról számolt be Henszlmannnak, hogy Kassán kiállított műemlék-felmérései Jókai Mór tetszését is elnyerték. „Hát még hogy örült meg, midőn »A lőcsei fehér asszony« című legújabb regényében oly kiváló szerepet játszó lőcsei Thurzó féle ház udvarának aquarelljével¹⁰ kedveskedtem neki. Viszonzásul nejének az arcképet kaptam emlékül tőle.”¹¹

⁹ Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSZK], Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Viktor Grünwald Bélához, 1876-1887, 4 db.

¹⁰ Az említett kép jelenlegi holléte számunkra ismeretlen. Ugyanakkor a Myskovszky-hagyatékban megtalálható egy azonos tárgyú, viszont későbbi akvarell: Myskovszky Viktor: *Egy XVI dik századbeli (eredetileg gróf Csáky féle) ház udvara Lőcsén*. Akvarell. Kassa, 1896. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: K 12015.

¹¹ Kassa, Kelet-Szlovákiai Múzeum [a továbbiakban: KSZM], Levéltár, Henszlmann Imre-hagyaték.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Viktor Grünwald Bélához, 1876-1887, 4 db.

Mikszáth vagy Móricz tollára illő, a századvég mamelukjainak világát idéző, keserű összegzése e kérdéskörnek: „Utóbbi időben ismét részesültem egy meg nem érdemelt mellőzésben. A selmecbányai Akadémiához az ábrázoló mértan tanszékért folyamodtam, s mindannak dacára, hogy a tanári tanács által ajánlva voltam, egy mást, mondják, egy osztálytanácsos sógorát nevezte ki Tisza Kálmán kormányelnökünk. Hja, a protectio és a nepotizmus.”¹⁵

Fia, Myskovszky Ernő némileg eltérő utat járt be. Neki sikerült áttelepülnie Budapestre, ahol a VI. kerületi állami főgimnázium tanára lett. Pályázatának leadásakor kendőzetlenül megvallotta Schönherr Gyulának legfontosabb motivációját, miszerint a fővárosban olyan szinten kívánja tanulmányait folytatni, ismereteit bővíteni, amelyre a „periférián” nemigen nyílik lehetősége. Átmeneti sikertelenségét követően azt tervezte, hogy Fraknoi Vilmoshoz fordul segítség, egész pontosan külföldi ösztöndíj vagy budapesti álláslehetőség reményében. Erre végül nem volt szükség, mivel 1906 nyarán Myskovszkyt áthelyezték a nagybányaiból a főváros VI. kerületi állami főgimnáziumába. A váltást csupán ugródeszkának tekintette. Még ez év novemberében arra kérte Schönherrt, segítse őt abban, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumba kerülhessen egy a szakírányának, képezésének megfelelő munkakörbe. Hasonló közbenjárásért fordult Myskovszky Viktor 1907. április 8-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztálytanácsosához, Koronghi Lippich Elekhez: „Van szerencsém Ernő fiam, a budapesti VI. kerületi főgymnasium rendes tanárának folyamodványát, melyben az iparművészeti iskolának jelenleg üresedésben lévő egyik tanszékének elnyeréséért folyamodik, nagyságod hathatós pártfogásiba és jóindulatiba tisztelettel ajánlani.”¹⁶ Nincs tudomásunk arról, hogy ezen lépések bármelyike eredményre vezetett volna. 1911-ben a Magyar Államvasutak általa szervezett munkásgimnáziumában,¹⁷ 1914-ben a X. kerületi állami főgimnáziumban¹⁸ találkozunk Myskovszky Ernő nevével, aki mindkét helyen mértan-rajz előadóként dolgozott. Tudományos intézményben tehát nem sikerült elhelyezkednie, ami nem azt jelenti, hogy az épített örökség megismerésére irányuló publikációs tevékenységét fővárosi éveiben szüneteltette volna. A már említett szintézisművek mellett a Felvidék, azon belül is főleg a szépassági reneszánsz emlékeinek leírásait közölte, leggyakrabban a korszak dokumentációs igényeit nem minden tekintetben kielégítő rajzi mellékletekkel.¹⁹ Vélhetően utolsó felvételeinek egyikét 1918-ban Bártfa 16. századi épületeiről készítette, köztük a Ferencievics-házzal, illetőleg az egykori városi bormérő házzal.²⁰

¹⁵ MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, Henszlmann Imre-hagyaték, ltsz.: K 1646. no. 9.

¹⁶ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Viktor K. Lippich Elekhez, 1901-1909, 4 db.

¹⁷ *Az Ujság*, 1911. január 17. 21.; *Világ*, 1911. január 17. 14.

¹⁸ *A Budapesti X. ker. kőbányai magyar királyi állami főgimnázium nyolcadik érestitője. 1914-1915. tanév.* Közzétette: Viszota Gyula. Budapest, 1915. 13-14.

¹⁹ Pl. Myskovszky Ernő: Sajátos renaissancekori műemlékeink. *Vasárnapi Ujság*, 1909. február 14. 125-126.; Uő: Régi faragásunk művészi emlékei. *Vasárnapi Ujság*, 1909. december 19. 1064-1065.; Uő: Két ajtó a fricsi várkastélyban. *Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, 3. 1909. 41-43.; Uő: II. Rákóczi Ferenc nagysárosi várkastélya. *Vasárnapi Ujság*, 1914. április 12. 296.

²⁰ MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: K 44-K 48.

3. Myskovszky Viktor: Egy XVI-dik századbeli, eredetileg gróf Csáky-féle ház udvara Lőcsén. Akvarell. Kassa, 1896 © MÉM MDK, Tervtár, Itsz. K 12015

A források hosszas citálása alapján egyértelmű, hogy mindkét Myskovszky elsődlegesen a tudományos intézményrendszerben szeretett volna minél jobban érvényesülni, amivel kapcsolatban konkrét elképzeléseik voltak. Mégis, az erőteljes elvágódás mögött nem nehéz felfedezni a főváros mágneses vonzerejét, ami a századfordulón

a korábbiakhoz képest hatványozottan érvényesült. Pedig Kassán is megfordult a korabeli irodalmi, művészeti, kulturális élet színe-java, zajlott a dóm restaurálása, sor került a múzeum megalapítására. Nagybánya mindennapjait szintúgy meghatározta a virulens polgári milió, amelyből kiemelkedett a nagy tudós, Schönherr Gyula alakja. A város, több évtizedes adósságát törlesztve, helyreállította a középkori plébánia-templomból egyedülként fennmaradt Szent István-tornyot,²¹ a városi múzeum mellett különféle egyletek alakultak, a művésztelep képében pedig maga a progresszió öltött testet. De még ez sem vehette fel a versenyt a következetesen nagy kezdőbetűvel, „Centrum”-ként emlegetett Budapesttel, a kiegyezéstől fogva egy ideig meredeken felfelé ívelő konjunktúra²² szirénéjével, a sugárúttal és a földalattal, mindenekelőtt pedig az egyre nagyobb számban létrejövő, folyamatosan gyarapodó, erősödő kulturális intézményekkel (1872: Múemlékek Ideiglenes Bizottsága, Iparművészeti Múzeum), egyetemi tanszékekkel (1871: Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde; 1874: Magyar Királyi József Műegyetem, Építészeti Szakosztály), tudományos fórumokkal. Rajztanárként a két Myskovszky elsődlegesen a felsőoktatásba igyekezett – mindhiába. És hogy a 19. század utolsó harmadában milyen mértékű különbség lehetett az épp világvárossá fejlődő Budapest, valamint a vidék Magyarországá között, annak érzékeltetése végett álljanak itt Myskovszky Viktor – igaz, nem Kassáról vagy Nagybányáról, hanem – Bártfáról írt, sajnálatos módon a századvég antiszemitizmusától sem mentes sorai, 1878-ból: „De a város régi jellege már egészen elveszett [...] A polgárság nálunk mindinkább pusztul s szegényedik, ellenben a parasztság s a lengyel zsidóság napról napra gyarapodik, s nagyobb tért foglal el városunkban. A polgárság s a nép a papok s a pálinka által nagyon vannak demoralizálva; ily körülmények közt szomorú jövő vár városunkra. Mily nagy különbség a város múltja s jelene közt, s így pusztulnak egyre mind régi szab. kir. városaink.”²³

MEMORANDUMOK

Azok, akik a hazai műemlékvédelem intézménytörténetét kutatják, Myskovszky Viktor neve hallatán az elsők között bizonyára pusztuló műemlékeink ügyében írt híres memorandumára asszociálnak.²⁴ A szerző a rendelkezésünkre álló dokumentumok szerint először 1890. május 9-én, Hampel Józsefnek írt levelében vetette fel,

²¹ Myskovszky Ernő: A nagybányai restaurált Szt. István-torony. *Budapesti Építészeti Szemle*, 10. 1901. 294–295.; Uő: A nagybányai harangtorony és domborművei. *Építő Ipar*, 32. 1908. 11.

²² *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Budapest, 2005. 460–462., 470–476. (Dobszay Tamás). Művészettörténeti vonatkozásban: *Magyar Művészet 1890–1919*, I. Szerk. Németh Lajos. Budapest, 1981. 21–22. (Németh Lajos); Keserü Katalin: *A századforduló*. Budapest, 2007. 203.; *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk. Sisa József. Budapest, 2013. 325–326. (Sisa József)

²³ KSZM, Levéltár, Henszlmann Imre-hagyaték.

²⁴ Myskovszky Viktor: *Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fenntartása érdekében*. Kassa, 1898. – újraközölve: *Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem* 1999. i. m. 208–218.

hogy nyilvános állásfoglalás közzétételét fontolgatja e tárgyban. Mivel az előzmények, a szöveg keletkezéstörténete szempontjából kulcsfontosságú forrással van dolgunk, némileg hosszabban idéünk belőle: „Egyszersmind nem titkolhatom el kijelenteni, hogy nekem az valóban nagyon fáj, hogy akadémiai arch. bizottságunk munkálataim s nevezetesen építészeti rajzaim pontosságában kételkedik, s hogy e rajzokat, melyeknek pontosságáról jól állok, az akadémia arch. bizottsága »megbírálás« végett a műemlékek bizottságához áttette. Valóban szomorú, hogy akadémiankban nincs ember, aki az ily rajzokat megbírálni és megbecsülni képes lenne. Hogy pedig Steindl ily véleményt adott rajzaimról, azon nem csudálkozom, miután ő nekem nem jóakaró emberem, hogy miért, azt nem tudom. Egyébiránt, lehet, nincs messze az idő, midőn nyilvánosan tiltakozni fogok azon vandalizmus és páratlan kíméletlenség ellen, mellyel műemlékeink agyonrestauráltak, s műtörténeti részleteink elpusztítottak.”²⁵

A leírtak ellenére az idő messze volt még, hiszen Myskovszky memoranduma csak 1898-ban jelent meg. Ám ennél érdekesebb, hogy egy évvel korábban fia is publikált egy cikket „műemlékeink pusztításáról”.²⁶ A két szöveg helyenként nagyon hasonló, már-már azonos formulákat, gondolatmeneteket tartalmaz; alapvetően ugyanazzal a céllal íródtak, s ugyanazon az érvrendszeren alapulnak. Mindketten kiemelik a korabeli francia, angol, olasz, német gyakorlatban érvényesülő vezérelvet, amely az épület felújításakor az eredeti részletek fenntartására törekszik, mondandójuk összegzése-képp pedig Ipolyi Arnoldot idézik – meglehetősen pontatlanul.²⁷ De a tartalmi hasonlóságok ellenére két különböző karakterű munkáról van szó. Myskovszky Viktor memoranduma jóval hosszabb, tagoltabb írás. Mondandóját oly módon foglalja keretbe, hogy a pusztulás érzékeltetése végett felsorolt példákat megelőzi a műemlék fogalmának meghatározása, társadalmi-kulturális szerepkörének értékelése, míg zárás-képp áttekinti a magyar műemlékvédelem addigi történetét. Az elpusztult vagy pusztulófélben lévő emlékeket három csoportba sorolja: az elsőbe a nyom nélkül eltűnt, a másodikba a helytelen restaurálás következtében eredeti jellegüktől megfosztott, a harmadikba a pusztulófélben lévő, de még megmenthető műemlékek tartoznak.²⁸

Az első két kategóriában több olyan példát találunk, amelyek felidézésével Myskovszky a korabeli restaurálások purista irányelve fölött kívánt pálcát törni. Mikor az első csoportban arról ír, hogy valamely templomunk liturgikus berendezési tárgya „kidobott”, némely részlete „leromboltatott”, ezek a veszteségek több ízben a 19. századi műemléki beavatkozásoknak tudhatók be. A végleg elpusztult emlékek esetében tizennyolc példát sorol fel, melyek közül hat egy évvel korábban fiánál is szerepelt (ő összesen tíz ilyen esetre mutatott rá). Szembeötlő, hogy a szóban forgó épületek többségének reneszánsz részletétől vagy részleteitől vált meg az adott átépítés, annak a stíluskorszaknak a produktumaitól, amely mindkét szerző számára

²⁵ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Fond VIII/2633.

²⁶ Myskovszky Ernő: Műemlékeink pusztítása. *Építészeti Szemle*, 6. 1897. 159–160.

²⁷ Az idézet forrása: Ipolyi Arnold: *A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi falfestmény*. Pest, 1864. 19.

²⁸ Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem 1999. i. m. 209.

rendkívül fontos volt. Korábban hivatkozott munkáik mellett emeljük ki, hogy az idősebb Myskovszky akadémiai székfoglaló értekezését is a magyarországi reneszánszról tartotta.²⁹ Nem csoda, hogy a korabeli átlagnál érzékenyebben reagáltak a stílustisztaságra törekvő módszer következményeire, kiváltképp a reneszánsz műemlékekben gazdag Felvidék szülőiteiként. E fokozott lokálpatriotizmusból ered a memorandumok egyik kritizálható aspektusa, ugyanis mindkét írás majdnem kizárólag Felső-Magyarországra koncentrál. Jóllehet, a térségen kívül eső példák – Pécs, Feldebrő, Nyírbátor – számbavételekor az idősebb Myskovszky a nagybányai Szent István-toronyról sem feledkezett meg. Emellett, noha helyesen érzékelte az 1881. évi XXXIX. törvénycikk gyengeségeit,³⁰ a problémák magának a jogszabálynak a hibáiból, illetve a pénzügyi körülményekből, többek közt az állami műemléki alap hiányából származtak, és nem abból, hogy nem alkalmazták volna kellő szigorral, illetve ellenőrzéssel a törvényt.³¹ Utóbbi hatodik paragrafusában például benne foglaltatik, hogy a műemléki helyreállítások kizárólag „stílszerűen” mehetnek végbe,³² aminek a Myskovszky Viktor által hiányolt, szigorúbb és következetesebb alkalmazása valójában még több purista beavatkozást eredményezett volna.

Nem tudjuk, vajon Myskovszky Ernő rövidebb értekezése apja régóta tervezett akciójának tudatos előörse volt-e. A műemlékes szakma azonban egyikük állásfoglalását sem hagyta szó nélkül. Az ifjabb Myskovszky cikkének kivonatát a Budapesti Napló is közölte, szélesebb körű nyilvánosságot biztosítva a benne

4. A nagybányai Szent István-torony.
Szöllősy Kálmán felvétele, 1942.
© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 027.233P

²⁹ Myskovszky Viktor: *A renaissance kezdete és fejlődése különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire*. Budapest, 1881.

³⁰ A műemléki törvénnyel kapcsolatos problémák első, szakszerű összefoglalását a Műemlékek Országos Bizottsága jogász végzettségű elnöke, báró Forster Gyula közölte: Forster Gyula: *A műemlékek védelme a magyar és külföldi törvényhozásban*. Budapest, 1906. 190–249.

³¹ *Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem* 1999. i. m. 214. – vö.: Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 7–10.

³² Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3F-pagenum%3D31>. (Letöltés ideje: 2021. december 28.).

5. Myskovszky Ernő: A bártfai Ferencievics-ház 16. századi kapuja. Színezett tollrajz. Bártfa, 1918. © MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 44

foglaltaknak.³³ Ennek tudható be, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa, Szmracsányi Miklós 1897. augusztus 4-én levélben kérte a Műemlékek Országos Bizottságát a közleményben foglalt mulasztások lehetőség szerinti pótlására.³⁴ Szmracsányi külön kiemelte, hogy annak idején már utasította Steindlt a kassai dóm sírköveinek – Myskovszky által (jogosan) hiányolt – „maradandó falba illesztésére”, amelynek fogantatásával ezúton újfent megbízta a hivatalt. A MOB október 12-én tartott rendes ülésén tárgyalta az ügyet.³⁵ Myskovszky Ernő tíz felvetéséből hatra reagáltak, melyek közül négy egy évvel később apjánál is szerepelt. A jegyzőkönyv szerint „a bizottság meggyőződött, hogy a cikk írója részint oly időben történeteket említ, amikor még a műemlékek orsz. bizottsága és a műemléki törvény sem létezett; részint pedig a tényállásoknak meg nem felelő állításokat kockáztatott meg.” Való igaz, a lőcsei Szent Jakab-templom orgonáját az 1867–1869 közötti átépítés során távolították el, nagyjából az idő tájt, mint az eperjesi Rákóczi-ház erkélyét és oszlopait. A körmöcbányai vártemplom szószéke és stallumai, valamint a bártfai Szent Egyed-templom főoltára kapcsán viszont már ingatagabbnak tűnik a bizottság érvelése, és itt ütözik ki legmarkánsabban a két fél közötti szemléletbeli különbség. A MOB szerint ezek a 17. századi liturgikus berendezési tárgyak nem pusztultak el, csupán elraktározták őket (Körmöcbányán történetesen a templom padlásán, mielőtt a helyi egyház átadta volna őket az Iparművészeti Múzeumnak). Ez igaz is. Ugyanakkor Myskovszky Ernő már ekkor a középkori eredetű műemlékek szerves részeként tekintett ezekre az újkori részletekre, ily módon jogosan hívta fel a figyelmet arra, hogy a 19. század végén Steindl Imre és Storno Ferenc restaurálása³⁶ kiszakította őket ebből az autentikus egységből.

Hasonló példák sorjáznak Myskovszky Viktor memorandumában is, aki – a korszak általános érvényű szemléletmódjából kifolyólag – úgyszintén nem kapott túl sok megértést az intézményes műemlékvédelem részéről. Saját költségén kiadott munkájának egy példányát ő maga küldte el a MOB-nak,³⁷ amely hivatalos válasz nélkül hagyta az abban foglaltakat. Ennek ellenére az írás nem maradt teljesen visszhangtalan. Az *Archaeologiai Értesítő* ugyanis reagált Myskovszky kiadványára, az pedig egy újabb csavar a történetben, hogy a válaszcikket³⁸ az a Hampel írta, akit a szerző annak idején bizalmasan beavatott tervébe. Közleményében jogosan kifogásolta, hogy Myskovszky

³³ *Budapesti Napló*, 1897. augusztus 2. 5.

³⁴ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1897/199.

³⁵ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1897/251.

³⁶ A bártfai Szent Egyed-templomot 1878–1899 között Steindl Imre, a körmöcbányai vártemplomot 1883–1886 között id. Storno Ferenc restaurálta. – Ld.: Sisa József: Steindl Imre, a műemlék-restaurátor. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. Vadas Ferenc. Budapest, 2004. 305.; Askercz Éva: Id. Storno Ferenc pályakezdő éveinek bécsi kapcsolatai. *Soproni Szemle*, 48. 1994. 362.; Grászli Bernadett–Kiss Melinda: *Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye*. Sopron, 2013. 40.

³⁷ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1898/26.

³⁸ Hpl. [Hampel József]: Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fenntartása érdekében. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 18. 1898. 45–48.

a tiltakozás hevében nem vette figyelembe, mennyire csekély pénzforrás állt ekkoriban a bizottság rendelkezésére, a kárhozottatott purista restaurálásokkal kapcsolatban viszont egy szót sem szólt a recenzens. Ellenben nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a „hazafias panaszok” mögött „némi egyéni elfogultság” is kitapintható.³⁹

Hogy Hampel emlékezett-e a néhány évvel korábban kapott levélre, avagy a textusból és a körülményekből olvasta-e ki, esetleg kettejük ismeretsége alapján értékelte-e a szerző sértettségét – egyelőre kérdéses. Az azonban nagyon valószínű, hogy Myskovszkyt személyes okok is befolyásolták a memorandum megírásakor. Idézett levelében rögtön azt követően vetette fel a tiltakozás gondolatát, hogy elpanaszolta, Steindl – immár nem először – kedvezőtlen bírálatot fogalmazott meg munkáiról.

Myskovszky Viktor „kiszorítása” a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága első önálló kiállítását követően vette kezdetét. Az 1880-ban rendezett seregszemle a rajztár addigi anyagaiból válogatott, Schulek Frigyes a tárlatról írt recenziójában pedig nem áttalott „dilettantistikusnak” titulálni Myskovszky felmérési rajzait, amelyek „pikáns előállítása a pontos fölvétel hiányát egyelőre elfelejteti.”⁴⁰ Egy ünnepi kiállítás ismertetőjétől némileg szokatlan hang és gesztus ez; az ügy ráadásul folytatódott. Amikor Myskovszky 1882. december 10-én megküldte a MOB-nak harminc rajzot tartalmazó, felvidéki emlékeket dokumentáló anyagát, a bizottság a következő ülésen hozott döntése értelmében nem ajánlotta automatikusan díjazásra e felvételeket, hanem véleményezés és a megtartandók kijelölése (!) céljából átadta azokat Schulek Frigyesnek és Khuen Antalnak.⁴¹ A bírálat csak 1885-re készült el, és nem sok köszönet volt benne. Schulek tanár úr kíméletlen kritikát mondott a beadvány felett, amely véleménye szerint híján volt a műszaki precizitásnak, az építészeti kívánalmaknak, díjazásul pedig a korábbi összegek töredékét javasolta. Állásfoglalása precedenst teremtett. A következő évben Steindlrel közösen marasztalták el Myskovszky Sáros vármegye műemlékeiről készített rajzait, a megbízhatóság szempontjából aggályosnak titulálva azokat.⁴² Mivel a bizottság kültagja rendre olyan épületekben fordult meg, melyekről a hivatal rajztárának még nem volt dokumentuma, a MOB ezt követően is megvásárolta felméréseit. Ugyanakkor az építészek részéről érkezett bírálat immár egy új, Myskovszky felkészültségétől távol álló irány előjele volt, Henszlmann 1888-ban bekövetkezett halálával pedig megszűnt a kassai rajztanár hátországa, minek következtében a bizottság tagjaként elszigetelődött. A sors különös fintora, hogy a műegyetemi professzorok vizslató szemeitől az MTA Archaeologiai Bizottságának égisze alatt sem tudott megszabadulni, amely a Henszlmann megbízásából, annak dómmonográfiájához készített kassai rajzait Steindlnek küldte el véleményezésre.⁴³

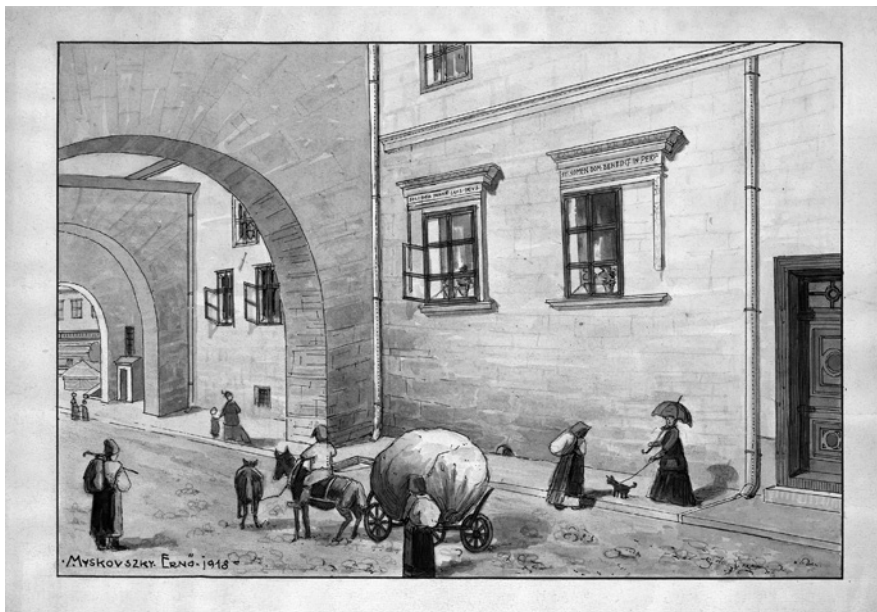
³⁹ Uo. 48.

⁴⁰ Schulek Frigyes: A hazai műemlékek rajzaiból rendezett első nyilvános kiállításról. *Archaeologiai Értesítő*, 14. 1880. 236.

⁴¹ A történet összefoglalásához ld.: Borsos Béla: A magyar műemlékvédelem hivatala és gyűjteményei az 1881. évi törvény megjelenésétől Henszlmann haláláig (1888). *Magyar Műemlékvédelem*, 7. 1974. 29–30.

⁴² MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1886/53.

⁴³ *Akadémiai Értesítő*, 1. 1890. 255. Az előzményekhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB

6. Myskovszky Ernő: A bártfai volt bormérő ház homlokzata. Színezett tollrajz. Bártfa, 1918. © MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 47

Ezt írta meg Hampelnek, 1890-ben.

Myskovszky Viktor bizonyára szeretett volna valahogy revansot venni. A 19. század végi purista restaurálások gyakorlata a magyarországi műemlékvédelemben egybeforrott Schulek Frigyes és Steindl Imre nevével. Ezért feltételezzük, hogy a memorandum megírása során az őt ért kritika miatt érzett sértettség, keserűség is vezérelte a szerzőt, aki a stíluszisztaság hibáinak bemutatásával talán Schuleket és Steindlt, sőt, magát a MOB-ot is igyekezett némileg kompromittálni. Ám ha részben személyes indíttatás ihlette is, művével alaposan fején találta a szöveget. Helyesen ismerte fel a Schulek-féle elvek, a stílszerű helyreállítások hibáit, veszélyeit. Fiával közösen megelőlegezett, kezdetleges, kiforratlan, egyszersmind szinte vátesz purizmus-kritikájuk nemcsak a mai rekonstrukciós törekvések ellenzőinek véleményével, hanem az Alois Riegl nyomán néhány évvel később kibontakozó fordulattal is egyezik.⁴⁴ Vajon tudta-e a Schulekék által kissé talán le is sajnált rajztanár, hogy állásfoglalásával – a hazai műemlékvédelmet napjainkig meghatározó vitában – Georg Gottfried Dehio, Forster báró, valamint a Balzacot, Zolát fordító urbánus entellektüel Éber László oldalára

iratok, 1889/90., 127.

⁴⁴ Alois Riegl: *Der moderne Denkmalkultus sein Wesen und seine Entstehung*. Wien-Leipzig, 1903. Első, részletes ismertetése magyar nyelven: Forster 1906. i. m. 579-590. Említi még: Éber László: *Műemlékek gondozása és modern művészet*. *Művészet*, 5. 1906. 383. Összefoglaló jelleggel ld.: Marosi Ernő: *A műemléki örökség*. *Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 8.; Bardoly István: „Két hűséges munkatárs”: Forster Gyula és Éber László-Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez IV. *Ars Hungarica*, 38. 2012. 74.

sodródik? És ha mégoly történetetlen is a feltevés, egy pillanatra gondoljunk bele, miként foglalna állást napjaink valamelyik monumentális újjá- vagy kiépítése kapcsán az intézménytörténeti kánon részét képező Steindl, s miként a félperiférián tanyázó Myskovszky?

Érdeemes még megvizsgálunk e memorandumok utóéletét. Myskovszky Viktor több mint tíz évvel később, 1909. február 18-án Koronghi Lippich Eleknek írt levelében is visszautalt kiáltványára: „Egyúttal van szerencsém méltóságodat egész bizalmasan értesíteni, hogy a műemlékek orsz. bizottsága, melynek keletkezése óta tagja vagyok, A pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fenntartása című és még 1898 dik évben általam közrebocsátott memorandum miatt művészeti törekvéseimet minden adandó alkalommal meghíúsítani törekszik – a műemlékek bizottsága a 106009. számú leirat szerint most sem ajánlotta művem megszerzését a minisztériumnak –, s bár ezen memorandum által – amint a tények örvendetesen igazolják – a pusztuló műemlékeink ügyének csak használtam, de ez által magamnak csak ártottam, most a magyar közmondás igazsága: »szólj igazat és betörök a fejed« rajtam is bebizonyult.”⁴⁵

A magyar műemlékvédelem ebben az időszakban valóban megkezdte a purista elvektől való következetes eltávolodást, ám ez sokkal inkább a Forster-Éber-tandem diktálta új iránynak, semmint Myskovszky memorandumának köszönhetően történt. Hogy a változás lassú ütemben ment végbe, s hogy az ismertettekhez hasonló kiadványok aligha érthettek el azonnali eredményt, azt főként az 1900 utáni stílszerű restaurálások igazolják. Történt ilyen Myskovszky városában, Kassán is. 1903–1905 között a Szent Mihály-kápolna Schulek Frigyes és Sztehlo Ottó tervei szerinti átépítése egyebek mellett a Szatmári György-féle északi, reneszánsz bővítményt is eltüntette az ideális „középkori” egység minél tökéletesebb érvényesülése érdekében.⁴⁶ Ugyancsak a század elején bontották le Szegeden a Szent Demeter-templomot, mint a dekadens késő gótika emlékét.⁴⁷

Myskovszky Ernő 1904-ben szükségét érezte, hogy újabb írást közöljön a hazai műemlékek pusztulása okán.⁴⁸ Cikkét – annak bevezetője szerint – Divald Kornél egy évvel korábbi közleménye⁴⁹ motiválta, amely szepességi példák segítségével járja körül az ingó műemlékek problematikáját. És bár megemlíti a szepeshelyi templom Stornoféle restaurálásának árnyoldalait, főleg az elmúlt évek „kontár restaurálásainak” következményeire, így a ménhárdi templom rokokó stukkóinak eltávolítását célzó tervre, avagy a podolini piarista kolostor 17. századi oltárszobrainak eltüzelésére koncentrálnak.

⁴⁵ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Viktor K. Lippich Elekhez, 1901–1909, 4 db.

⁴⁶ Farbak Péter: A kassai Szent Mihály-kápolna Szatmári-féle bővítése és purista restaurálása. *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Lóvei Pál. Budapest, 1993. 300.

⁴⁷ Intézménytörténeti-tudománytörténeti vonatkozásban ld.: Marosi Ernő: Műemlékvédelem-az örökség hagyományozása. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 1996. 15.

⁴⁸ Myskovszky Ernő: Műemlékeink pusztulása. *Művészet*, 3. 1904. 178–182. [a továbbiakban: Myskovszky E. 1904a.]

⁴⁹ Divald Kornél: Művészeti emlékeink veszedelme. *Művészet*, 2. 1903. 413–418.

Myskovszky Ernő ezzel szemben nem tett mást, mint lerövidítette apja 1898-ban írt memorandumát. Az elpusztult vagy pusztulófélben lévő emlékek három csoportjában egytől-egyig ugyanazokat a példákat sorolja fel, mint Myskovszky Viktor, majd Ipolyi lassacskán agyonkoptatott soraival zárja publikációját. Úgy tűnik, a Hampel József által említett „hazafias panaszok”, a rebellis hajlam, a műemlékvédelem főszóráta elleni minden áron való tiltakozás igénye ekkorra már elnyomta a szerzőben az átgondolt és mérsékelt kritikai attitűdöt.

E kései memorandum kapcsán az életmű egy további szeletére is fel kell hívni a figyelmet. Az írás, Divald közleményével egyetemben, a Lyka Károly szerkesztette *Művészet* folyóiratban jelent meg. Abban a periodikában, amelynek 1903-as, illetőleg néhány későbbi évfolyama számára Myskovszky Ernő készített fejleceket, záródíszeket. Nagy megtiszteltetés lehetett mindez, annál is inkább, mivel a folyóirat díszítésében akkortájt olyan művészek közreműködtek, mint Rippl-Rónai József, Vaszary János vagy Körösfői-Kriesch Aladár.⁵⁰ Myskovszkynak a Művészetben megjelent kompozícióihoz hasonló, folyondárszerűen egymásba kapcsolódó hurkokból képzett ornamenterveit a budapesti Iparművészeti Múzeum őrzi.⁵¹ 1907-ben a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* címlapjára kiírt pályázaton is elindult, mi több, az előzőktől eltérően figuratív, a századforduló formanyelvére nagyon is jellemző pályaművét száz koronával jutalmazták.⁵²

FATEMPLOMOK

Az alábbi levelezésben még egy témát találunk, amely összekötő kapocs lehet a két Myskovszky munkássága között: Észak-Magyarország fatemplomairól van szó. Hogy a műemléki kutatások figyelme nagyjából az 1910-as évektől fokozatosan kiterjedt erre az emlékcsoportra, annak megalapozásában fontos szerepet vállalt Myskovszky Viktor, aki az elsők között⁵³ kezdett fatemplomokkal foglalkozni.⁵⁴ Először 1874.

⁵⁰ *Magyar művészet 1890–1919*. I. 1981. i. m. 446. (Gellér Katalin)

⁵¹ Iparművészeti Múzeum, Adattár, Rajz- és tervgyűjtemény, ltsz.: KRTF 422.1–5.

⁵² *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 2. 1908. 57–58.

⁵³ Az előzményekhez ld.: Henszlmann Imre: A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. *Archaeologiai Közlemények*, 4. 1864. 139–140.; Michael Haas–Franz Schulcz: Die Holzkirchen im Bisthum Szathmár. *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, 11. 1866. 1–14.; Lehoczky Tivadar: A beregmegeyi ruthén fatemplomok. *Archaeologiai Értesítő*, 4. 1870. 241–249. (Rómer Flóris szerkesztői hozzászólásával, melyben felhívja a folyóirat munkatársainak figyelmét a faépítészeti emlékeire); Rómer Flóris: Még egy pár szó honi fatemplomainkról. *Archaeologiai Értesítő*, 5. 1871. 1–7.

⁵⁴ Viktor Myskovszky: Holzkirchen in den Karpathen. *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, Nf. 6. 1880. XXVI–XXIX., LXXXIX–XCIV., CXLV–CXLVI. Az *Archaeologiai Értesítő*ben eleinte rövidebb cikkeinek melléleteként közölt rajzokat ruszin fatemplomokról, később viszont két önálló összefoglalást is szentelt a témának: Myskovszky Viktor: Adalékok régi fatemplomaink ösmeretéhez. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 14. 1894. 239–248.; Uő.:

március 24-én kelt beadványában adott hírt a MOB-nak arról az emlékanyagról, s küldte el az andrásvágási, valamint a hervartói épületek rajzait, törzsíveit. Levelében nyomatékosan felhívta a bizottság figyelmét a faépítészetre, és cselekvést sürgetett: „Bátor vagyok – kivált felsőmagyarországi határszéli, s műtörténeti és műrégészeti szempontból néha igen fontos és érdekes – régi fatemplomainkra a tekintetes bizottságot figyelmeztetni; miután ezen műemlékek száma mindinkább fogy, kívánatos lenne hazai műrégészetünk ezen ágának behatóbb ismeretére és tanulmányozására nézve a faépítészetnek ezen jeles remekműveit mielőbb felmérni és lerajzolni.”⁵⁵

Ő maga nem télenkedett – már a következő évben munkához látott. A fatemplomok iránti érdeklődésében, s nem utolsósorban felelősségérzetében szülőföldje, illetőleg származása is közrejátszhatott. Amikor rátalált az abaujszolnoki fatemplomra, saját beszámolója szerint igencsak meglepődött, hogy „délen” is vannak ilyen épületek.⁵⁶ A Lengyelország területén viszonylag gyakori templomtípus jellemzően 15-18. századi emlékei ugyanis – Erdély mellett – a történelmi Magyarország északi peremvidékén maradtak fenn a legnagyobb számban. Ennek megfelelően a bártfai születésű Myskovszky ez irányú, szisztematikus műemlék-felmérési tevékenysége két vármegyére: Sárosra és Árvára terjedt ki. Sáros vármegyében 1875-1876 között Felsőpolyánka, Litinye, Niklova (ma: Miklósvölgye), Ondavka (ma: Ondavafő), Regettő, Trocsány és Váradka templomait dokumentálta.⁵⁷ Árva vármegyébe 1893-ban jutott el, és vázlatfüzete tanúsága szerint Lestin, Oravka, Turdossin és Zábregz településeket kereste fel,⁵⁸ de az ezt megelőző években Alsópolyánka, Kozsány, Krive (ma: Sárosgörbény), illetve Kruzsljova (ma: Ruzsólly) fatemplomait is felmérte, hiánypótló jelleggel.⁵⁹ Hagyatéka alapján összesen több mint húsz emlék dokumentációját köszönhetjük neki. Mindent lerajzolt, amit tudott, ennek ellenére még 1894-ben is úgy fogalmazott, hogy kivételesen veszélyeztetett „fatemplomaink ösmerete még elég hiányos”.⁶⁰

Ez a helyzet bizonyára a következő évtizedben sem változott túl sokat. Amíg Myskovszky Viktor a Felvidéken kutatott újabb és újabb emlékek után, addig fia 1904-ben a történelmi Magyarország egy másik, fatemplomokban ugyancsak gazdag vidékén, Észak-Erdélyben élve publikálta újabb eredményeit e témában.⁶¹ Amint az

Fa-építészetünk műemlékeiről. *Akadémiai Értesítő*, 6. 1895. 31-35.

⁵⁵ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1874/39.

⁵⁶ Kárpáti László: Az egykori abaujszolnoki görögkatolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 37. 1999. 678. Myskovszky 1893-ban is készített két felmérési rajzot a templomról, s többek közt ezekkel a munkáival szerepelt az Ezredéves Országos Kiállításon: Myskovszky Viktor: *Egy magyar orosz fa templom tervrajza (oldalnézet és alaprajz)*. Papír, akvarell. Kassa, 1893. Néprajzi Múzeum, Rajz- és festménygyűjtemény, ltsz.: NM R 2635; Uő: *Orosz fatemplom rajza (hosszmetszet és keresztmetszet az ikonosztázzal)*. Papír, akvarell. Kassa, 1893. Néprajzi Múzeum, Rajz- és festménygyűjtemény, ltsz.: NM R 2634.

⁵⁷ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1875/114., 1876/21.

⁵⁸ MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: K 32.

⁵⁹ MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1879/29., 1883/15.

⁶⁰ Myskovszky V. 1894. i. m. 239.

⁶¹ Myskovszky Ernő: Régi fatemplomok. *Művészet*, 3. 1904. 301-306. [a továbbiakban: Myskovszky E.

7. Koderle Emil: A kőrömbányai vártemplom barokk szószékkoronája. Színezett tollrajz. Budapest, 1877 ©MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 2940

Schönherr Gyulának írt leveléből kiderül, a Magyar Nemzeti Múzeum ebben az évben szerette volna megvásárolni a Szolnok-Doboka vármegyei Oláhlápos ún. báltai fatemplomát. Az 15. századra datált épület ma már nincs a helyén,⁶² a korabeli beszámolók szerint viszont fadaragványokkal és falfestményekkel rendelkezett. Schönherr Gyula figyelmét öccse, Sándor hívta fel a templomra, mire a történész értesítette a múzeumot, hogy az új görögkatolikus istenháza 1803-as felépültével használaton kívül került épület a helyi egyház részéről lebontásra ítéltetett.⁶³ Esetleges megvásárlásáról abban a levélben olvashatunk először, amit 1904. május 19-én Hampel József küldött báró Szalay Imrének. Ebben az Érem- és Régiségtár igazgatója közölte, hogy szerencsésebbnek tartaná, ha a templomot vagy a hozzá legközelebb eső vidéki múzeum, vagy az intézmény Etnográfiai Osztálya venné meg, és majdani épületében állítaná fel. „A régiségosztály szempontjából megvételét már csak azért sem ajánlhatom, mert sem költség reá, sem, ha volna reá költség, nem tudnék vele mit kezdeni.”⁶⁴ – írta Hampel.

A tárigazgató tehát határozottan elhárította magától a feladatot, a Magyar Nemzeti Múzeum azonban a kijózanító válasz ellenére sem állt el szándékától, hanem áttette az ügyet az Etnográfiai Osztályra. A néprajzi részleget vezető Semayer Vilibáld Szalaynak írt levelében hajlandónak mutatkozott a templomnak a „szóbelileg közölt 200 korona árban” történő megvételére, amennyiben az „oly karban van, hogy a szétzedés után ismét összeállítható”. Emellett azt kérte a főigazgatótól, hogy az épület „Budapestre kerülő részeit a leendő Skansenben való felállításig a Nemz. Múzeum udvarán” helyezhesse el.⁶⁵ Az igazgatóság – úgyszintén Semayer javaslatára – azon nyomban megbízta Schönherr Sándort és Myskovszky Ernőt, hogy tekintsék meg a helyszínen az épületet, és tegyék meg a fővárosba szállításához szükséges lépéseket.⁶⁶ Erre a kiszállásra július folyamán került sor. Az ezt követő hírek arról szóltak, hogy az egyházi tanács kész eladni a templomot, már ki is írta az árverést, a múzeum pedig a budapesti Városligetben állíttatná fel azt.⁶⁷ Korábban hivatkozott tanulmányában Myskovszky azt írta, a helyszíni szemle során sikerült megállapodásra jutnia az egyházközség vezetőivel, így a templomot valószínűleg a fővárosba szállítják majd.⁶⁸ Ám a Nemzeti Múzeum Etnográfiai Osztálya időközben más álláspontra helyezkedett. Semayer 1904. július 15-én írt sorai alaposan lehűtik a kiszállás nyomán fellobbant

lelkesedést: „A magam részéről a templom megszerzését most is nem csak kívánatos-

1904b.]

⁶² A településen jelenleg egy 1697-ben épült, Istenszülő elszenderedése titulusú fatemplomot találunk.

⁶³ *Nagybánya*, 1904. június 2. 5.

⁶⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Adattár, Irrattár, Érem- és Régiségtár iratai. (Hampel József levele Szalay Imrének, 1904. május 19.)

⁶⁵ Néprajzi Múzeum, Irrattár, NMI-70/1904. (Felterjesztés az oláhláposbányai templom mintájának megvételére, Semayer, 1904)

⁶⁶ *Nagybánya*, 1904. június 2. 5.

⁶⁷ *Religio*, 63. 1904/2, 5. 40.

⁶⁸ Myskovszky E. 1904b. i. m. 304.

nak, de egyszersmind szükségesnek tartanám, mert az oláh fafaragászat ezen termékeiből ez idő szerint egyetlen darabunk sincs s megfontolandó, hogy templomok ill. templomi szerelvények csak a legkritkább esetekben eladók. Mégis, tekintve azt, hogy a néprajzi tár dotációja hosszabb időre kimerült, s hogy a templom lebontása és Bpestre szállítása [Oláhláposhoz a legközelebbi vasúti állomás (Galgó) kb. 40 km-re lévén] rendkívül nagy költséget okozna, magam is azt hiszem, hogy a templom megvételeétől egyelőre el kellene állnunk. Amidőn ezt a főnti jelentést tevőkkel is közölni kérem, Myskovszky Ernő úr egyszersmind figyelmeztetendő, hogy mint a nagybányai múzeum őre, szerezze meg legalább a szerelvényeket a vezetése alatti múzeum számára.⁶⁹

Hazánk ekkoriban már régen nem az elvágyódás témaköre kapcsán felmerült gazdasági fellendülés korát élte, az ügy pedig ezen a ponton megrekedt, ami még csak ritkaságszámba sem ment ekkoriban. Bardoly István néhány évvel ezelőtt épp az Enigma hasábjain írt hasonló történetekről.⁷⁰ 1908-ban a MOB akkor értesült a fehér-völgyi fatemplom Bukarestbe szállításáról, amikor a darabjaira szedett épület már a tordai vasútállomáson vesztegelt. Míg két évvel később Kós Károly hiába vette meg hatszáz koronáért a kalotaszegi Türe fatemplomát az egyházközségtől, annak fölöttes előljárója nyolcszáz korona értékben a bukaresti múzeumnak adta el azt. Utóbbi eset kiváltképp hasonlít az oláhláposihoz, hisz mindkét épület azért került használaton kívül, mert a faluban új görögkatolikus templomot emeltek. Ám ennél is fontosabb, hogy a MOB a türei fatemplom ügyében a Magyar Nemzeti Múzeum Etnográfiai Osztályától várta a megoldást, amely diplomáciai okokra, a szomszéd állammal való jó viszony fenntartására hivatkozva bújta ki a feladat alól. Nem tudni, hogy az intézmény kapitulációjában az oláhláposi emlék kapcsán is közrejátszottak-e hasonló okok (az anyagiak mellett), ugyanakkor a fatemplomra és annak esetleges elszállítására vonatkozólag egyelőre nem áll rendelkezésünkre több forrás, így későbbi sorsa ismeretlen. Az erdélyi emléktanyag kutatástörténeti összefoglalásában Balogh Ilona is csak annyit említ, hogy a magyar állam, illetve a Nemzeti Múzeum 1904-ben megbízta Myskovszky Ernőt, hogy folytasson tárgyalásokat a templom megvásárlásáról.⁷¹

NAGYBÁNYA

Ahogy a bevezetőben említettük, Myskovszky Ernő Schönherr Gyulának írt leveleiben a nagybányai városi múzeumról esik a legtöbb szó. 1889-ben a Magyar Történelmi Társulat az észak-erdélyi településre tett kirándulást. Ebből az alkalomból a helyiek „régészeti kiállítást” rendeztek, amit a következő években további időszaki

⁶⁹ Néprajzi Múzeum, Irattár, NMI-84/1904. (Jelentés az oláhláposi gör. fatemplom megszerzésének tban., Semayer, 1904. VII. 15.)

⁷⁰ Bardoly István: Amikor Kós Károly templomot vett. Bővített lábjegyzet néhány MOB-irathoz. *Enigma*, 24. 2017. No. 92. 156–164.

⁷¹ Balogh Ilona: Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása. *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve* 1944. *Magyarok és románok*, II. Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1944. 494.

tárlatok követtek – a bemutatott anyagot azonban nem sikerült egyben tartani.⁷² Ekkor fogalmazódott meg a helyi értelmiség részéről a városi múzeum megszervezésének gondolata, és szűk egy évtizeden belül két olyan felajánlásról tudunk, ami megalapozhatta volna az intézményt. Előbb gróf Teleki Sándor ajánlotta fel a városnak az 1889-es kiállításon szereplő régiségeit, amennyiben az – múzeumot alapítva – gondoskodik méltó megőrzésükről. Hiába, a kezdeményezést senki sem karolta fel.⁷³ Majd 1897-ben a nagybányai művésztelep egyik oszlopa, Iványi-Grünwald Béla IV. Béla visszatérése a tatárjárás után című festményének megszerzésére kínálkozott alkalom. A kép története fordulatokban gazdag. Megfestésével az állam bízta meg a művészt, aki ezt a történelmi témájú kompozíciót állította ki az Ezredéves Országos Kiállításon. Iványi-Grünwald a festményért kapott előleget Hollósy Simon festőiskolájának újjászervezésére fordította, annak remélt sikerével pedig a szerveződé nagybányai mozgalmat kívánta támogatni. A zsűri viszont elmarasztalta a művet, ezért a festő a formálódóban lévő városi múzeumnak ajánlotta fel azt, amely végül elállt az átvételtől, mivel nem tudta kifizetni érte a fekbért.⁷⁴

Végül Nagybánya szabad királyi városa 1899. június 10-én kelt közgyűlési határozata értelmében megalakult a Nagybányai Múzeum-Egyesület és a városi múzeum. Az intézmény a település és vidéke múltjának, területi viszonyainak és műveltségi állapotának megismerésére szolgáló tárgyak, irodalmi emlékek, valamint a tudományos ismeretek és az általános műveltség terjesztésére alkalmas történelmi, régészeti, művészeti, néprajzi, iparművészeti, természettudományi tárgyak, illetve irodalmi emlékek gyűjtését, kiállítását, továbbá a múzeum közművelődési hatásának terjesztését tűzte ki feladatául.⁷⁵ Ennek megvalósítása érdekében az egyesület alapszabálya szerint „egyesíteni törekszik úgy a szakembereket, mint a tudományos és közművelődési célok iránt érdeklődő közönséget; régészeti, történelmi, ipar- és szépművészeti, néprajzi és természettudományi kérdések tisztázása céljából nyilvános felolvasásokat rendez, a múzeum gyarapítását anyagi hozzájárulásával, esetleg ásatások rendezésével előmozdítja; a múzeum anyagának ismertetéséhez felolvasásokkal és magyarázatokkal, katalógusok készítésével s anyagi erejéhez képest esetleg önálló kiadványaiban közzeendő dolgozatokkal hozzájárul.”⁷⁶

A múzeum megalapításakor négy osztályból állt: 1.) régészeti, történelmi és numizmatikai gyűjtemény, 2.) művészeti, iparművészeti és néprajzi gyűjtemény, 3.) természet-

⁷² Schönherr Gyula: *Nagybányai városi múzeum*. Nagybánya, 1899. 1–2.

⁷³ Uo., 2–3.

⁷⁴ Telepy Katalin: Iványi-Grünwald Béla korai munkássága, valamint a Kecskemétre költözés okai és előzményei. *Cumania*, 6. 1979. 249., 250.: 4. jegyzet; *Magyar művészet 1890–1919*, I. 1981. i. m. 301. (Telepy Katalin); Bakó Zsuzsanna: A történelmi téma jelentkezése és alakulása a nagybányai festők munkásságában. *Nagybánya művészete. Kiállítás a nagybányai művésztelep alapításának 100. évfordulója alkalmából*. Szerk. Nagy Ildikó. Budapest, 1996. 211.; S. Nagy Katalin: A képzőművészpálya mint asszimilációs lehetőség a 19. század végén, 20. század elején. *Budapesti Negyed*, 16. 2008. 395.

⁷⁵ *Nagybánya szab. kir. r. t. város szabályrendelete a városi múzeum szervezetéről és igazgatásáról*. Nagybánya, 1903. 3. 2.§.

⁷⁶ *A Nagybányai Múzeum-Egyesület alapszabályai*. Nagybánya, 1900. 3–4. 3.§.

rajzi gyűjtemény, illetve 4.) könyvtár és okiratgyűjtemény.⁷⁷ Anyaga a városi hatóság és a helyi társadalom áldozatkészségéből kifolyólag, továbbá az állam és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége jóvoltából gyarapodott.⁷⁸ Mivel Nagybánya az Anjou-kortól fogva pénzverő hely volt, kiemelkedő az intézmény numizmatikai gyűjteménye. De nem kisebb jelentőségű a középkori okleveleket, pecsétnyomókat magában foglaló anyag, vagy épp a helyi egyházak által letétbe helyezett klenódi-umok együttese. Emellett már Semayer Vilibáld is hangsúlyozta, hogy az a város, ahol a modern magyar festészet úttörő mozgalma otthonra lelt, múzeumában kellő figyelmet kell, hogy fordítson a képzőművészet reprezentálására.⁷⁹ Ez az alapításkor kétféleképpen valósult meg: egyrészt egy – az egyetemes művészet néhány elsőrangú művének másolatából álló – „régí képtár” berendezésével, másrészt a legújabb hazai festészet, így a nagybányai művésztelephez kötődő alkotók (Nyilasy Sándor, Glatz Oszkár, Koszta József) bemutatásával.⁸⁰

Myskovszky Ernő 1903-tól látta el múzeumi őri feladatait Nagybányán – előtte Bencsik János és Égly Mihály tevékenykedett ebben a pozícióban.⁸¹ Az egyesület alapszabálya szerint „A múzeumi örök a múzeum gyűjteményeit őrzik, azokról leltárt és szakkatalógust vezetnek és a közönség számára való hozzáférhetőségükről a választmány intézkedéseire képest gondoskodnak.”⁸² Ily módon az itt következő levelek nemcsak az állandó kiállítás elméleti rekonstrukciójához szolgálnak adalékokat, hanem a múzeumi őri munka mindennapjaiba is betekintést engednek. Utóbbi nem lehetett mindig szívderítő. Az anyag rendezése, a temérdek leírás elkészítése, a katalógizálás, a beszerzések és egyéb szervezési teendők egész embert kívántak, ráadásul az 1905-ös tűzvész követően ezek jelentős részét előlről kellett kezdeni. Kérdés, hogy annak, aki ezt a munkát elvégezte, mennyi megbecsülésben volt része. Nemtelen támadást biztosan kapott, hiszen hivatali mulasztással vádolták meg egy olyan ügyben, melyben utóbb az egyesület választmányi ülése neki adott igazat.

E levelek alapján úgy tűnik, az ifjú Myskovszky Augeiasz istállóját takarította egy olyan korban, amikor állítása szerint már nem voltak Herkulesek. Hogy bizonyára mégiscsak akadt egy-kettő, azt az övé mellett apja életműve is igazolni látszik. A forrásokból kiolvasható hozzáállás pedig arra ösztökél bennünket, gyűjteményben dolgozókat, hogy az éppen aktuális körülmények dacára is érdemes a magyar kultúra ránk bízott örökségéért lapátolni.

* * *

⁷⁷ Nagybánya szab. kir. r. t. város szabályrendelete 1903. i. m. 4. 6.§.

⁷⁸ Utmutató 1904. i. m. 4.

⁷⁹ Uo., 67.

⁸⁰ Uo., 67–71. – Vö.: x. y. [Hampel József]: A nagybányai városi múzeum. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 24. 1904. 374.

⁸¹ A Nagybányai Múzeum-Egyesület értesítője az 1901-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1902. 3.; A Nagybányai Múzeum-Egyesület értesítője az 1902-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1903. 3.

⁸² A Nagybányai Múzeum-Egyesület alapszabályai 1900. i. m. 6. 20.§.

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1903. október 8.⁸³**

Kedves Gyula!

Engedd meg, hogy b. soraidra csak most válaszolok. Teszem ezt egyrészt hivatalos teendőim, másrészt Béla sógorom hirtelen megőrülése miatt, mely utóbbi oly deprimált⁸⁴ állapotba hozott, hogy, amint elképzelheted, a munkakedv néhány napig csökkent.

A munka különben szépen halad a múzeumban, a spanyolfal ma lesz készen s fel is állítjuk; méretei: 374 cm hosszú, 176 cm széles. Holnap húzatom azt be vörös szövettel. Az ethnogr. szoba félig-meddig be van már rendezve.

Az okiratokhoz szükséges felírások szövegét várom; addig nem állíthatom fel a tetejét a szekrényre. A vasrács befestése 2-3 nap alatt megtörténik.

A folyosón a régi kövek fel vannak állítva, illetve megerősítve és falazva.⁸⁵ Vele szemben a régi fegyverek állanak vastartóhoz támasztva. A régi városi óra holnapután készen lesz. A rendházban lévő könyvtár helyiségben a jövő héttől kezdve dolgozni fogok a könyvek leltározásán. Egyszóval serényen folyik a munka, melyről közelebb részletesen fogok írni.

Szívélyes üdvözzel:
Myskovszky Ernő

Ui. A múzeum megnyitását nem hiszem, hogy ez év november havában nem tartom kivihetőnek a munka sokasága miatt.⁸⁶ Hova kerül a tárló és milyen lesz?

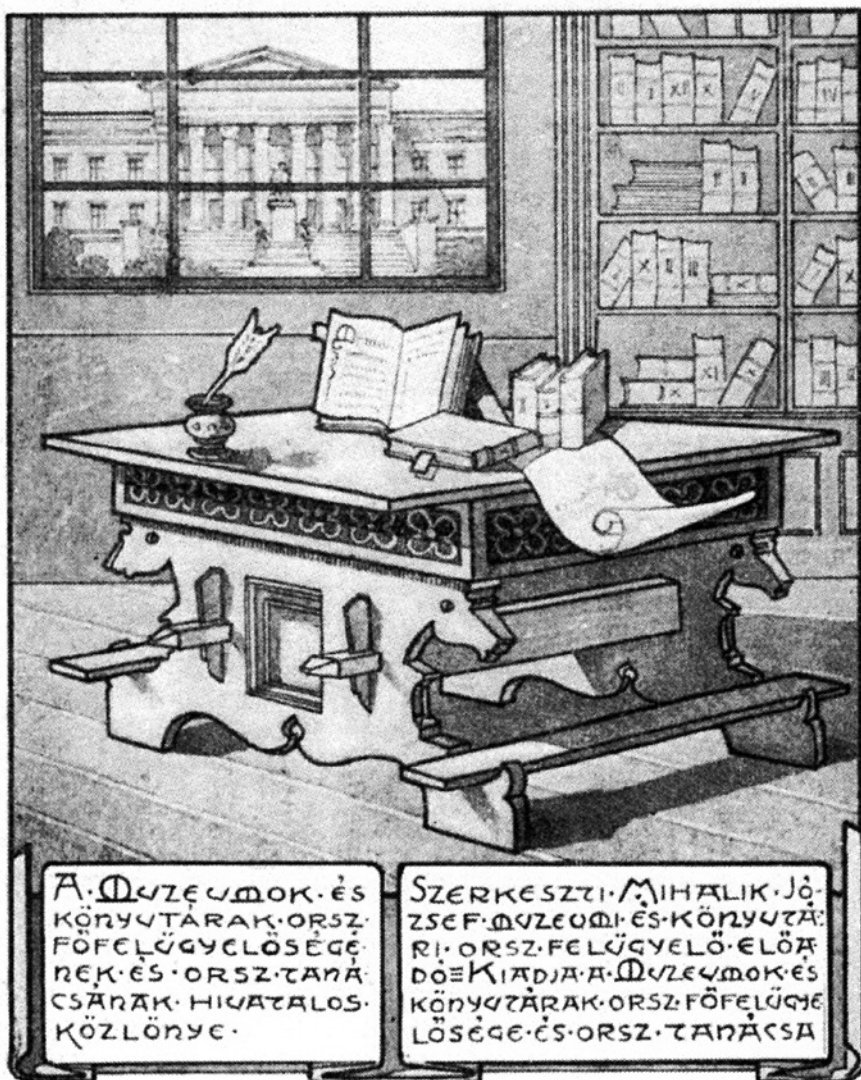
⁸³ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903-1906, 21 db.

⁸⁴ nyomott, csüggedt, levert, lehangolt

⁸⁵ *Utmutató* 1904. i. m. 81-82.: A második teremből nyíló folyosó bal oldalán a középkori Szent István-templom alábbi kőfaragványai kerültek elhelyezésre: Krisztus az Olajfák hegyén és az Elfogatás jelenetét ábrázoló töredékek, címertöredék, ablaktöredék, illetve két oszlopfő. Az első kettőre Schönherr a plébániatemplom előcsarnokában talált rá 1892-ben, az épületen belüli egykori elhelyezésük viszont kérdéses. - Ld.: Csikós Veronika: A nagybányai Krisztus az Olajfák hegyén és Elfogatás jeleneteit ábrázoló relief-töredékek. *Középkori egyházi építészet Szatmárban*. Szerk. Kollár Tibor. Nyíregyháza, 2011. 218-219. A Hunyadi Mátyás-címer a levél megírása előtt tíz évvel még a torony nyugati körablaka fölött helyezkedett el, ahová egykor másodlagosan falazták be. - Vö.: Décsényi Gyula [Schönherr Gyula]: *A nagybányai Szent István-templom maradványai*. Budapest, 1893. 18. Ablakok keret-, osztó- és rétegtöredékei nagy számban maradtak fenn a Szent István-templomhoz köthető középkori kőanyagban, de hogy közülük melyik szerepelt a múzeum megnyitásakor a kiállításon, egyelőre kérdéses. - Vö. Papp Szilárd: A nagybányai egykori Szent István-plébániatemplom épületéhez köthető középkori kőfaragványok jegyzéke. *Középkori egyházi építészet Szatmárban* 2011. i. m. 208-217.

⁸⁶ Ez nyilván elírás, pontosabban fogalmazási hiba. A szövegkörnyezet alapján Myskovszky minden bizonnyal a következőt szerette volna írni: A múzeum megnyitása ez év novemberében nem hiszem, hogy kivitelezhető lenne a munka sokasága miatt.

MŰZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI ÉRTEŚITŐ

8. Myskovszky Ernő címlapterve a Múzeumi és Könyvtári Értesítő számára.
Repr. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 2. 1908. 58.

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1903. október 19.⁸⁷**

Kedves Gyula!

Levelemre, illetve a rendezésre vonatkozó kérdéseimre eddig válasz még nem érkezvén, felkérlek, légy szíves, ha lehet, postafordultával azt megadni.

Mindenekelőtt tudatlak, hogy a muzeális rendezés, naplózás, leltározás szépen folyik, az asztalossal és a lakatossal folyton hadilábon állok a megrendelt tárgyak pontos időben való elkészítésére nézve, s csakis így lehet velük eredményre jutni. A nagy szükségfal az olajfestmények számára nagy nehezen elkészült s már fel van állítva. Holnap húzatom be sötét piros szövettel.

A rácsajtó be van már festve; a régi városi óra már ketyeg; a villamos csengettyű, ethnografiai felírások, egyszóval a folyó munkák már készen vannak. A könyvek leltározásához már hozzáfogtam.

Minden legkisebb szabad időmet a múzeumban töltöm; mihelyt hivatalos teendőimnek vége van, azonnal dolgozni megyek. Mindennek dacára nem hiszem, hogy november havában a múzeumot megnyithassuk a nagyközönség számára, mert még igen sok a munka. Így például a diplomák magyarázó szövegének elkészítése (mikor jön?), asztalosmunkák, ethnografiai osztály kiegészítése újabb acquisitciókkal,⁸⁸ leltározás stb. fizikailag lehetetlenné teszik az ezen időben való megnyitást.

Kérlek, légy szíves a Lendvay és Petőfi szobrok⁸⁹ méreteit megírni, mert a 2 fülkébe el akarom készíttetni az ereklyéket tartalmazó üveges szekrényt, valamint a vendégekönnyves asztalkát.

Mikor jössz le? Szmik⁹⁰ a napokban lent járt, s megnézte a múzeumot, mely igen megnyerte tetszését.

⁸⁷ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

⁸⁸ akvizíció – szerzés, szerzemény

⁸⁹ *Utmutató* 1904. i. m. 71. egy gipszmintáról számol be, amely Maróti Géza Vörösmarty Mihályt ábrázoló szobráról készült. Lendvay- és Petőfi-szoborra vonatkozó említést azonban sem a hivatkozott, sem egyéb korabeli forrásban nem találtunk. Lendvay Mártonnak állt egy köztéri szobra Nagybánán; ezt 1900. november 11-én avatták fel. – Ld.: *Vasárnapi Ujság*, 1900. november 18. 765.; *Ország-Világ*, 1900. november 18. 940. A szobrot Verő László készítette és a Schlick-gyárban öntötték. – Ld.: Murádin Jenő-Szücs György: *Nagybánya 100 éve*. Miskolc–Nagybánya, 1996. 164. Eredetileg a Lendvay téren állt, de 1922-ben ledöntötték. Mikor a II. bécsi döntést követően a Magyar Királyi Honvédsereg 1940. szeptember 7-én bevonult Nagybányára, a szobor immár a város főterén állt. A háború után múzeumi raktárba került, és csak 1958-ban állították fel a ligetben, ahol ma is látható.

⁹⁰ Szmik Antal (Felsőbánya, 1862 – 1927), okleveles mérnök, numizmatikus, a Nemzeti nevű szabadkőműves páholy tagja. A pancsovai és a sándoregyházi ásatásokból származó őskori régiséggyűjteményének, iparművészeti és ásványgyűjteménynek, valamint értékes könyveinek odaajándékozása nagy jelentőséggel bírt a nagybányai múzeum alapításakor. Cikkei a Pancsovai Emlékkönyvben, a Magyar Szóban, a Bácskában és az Etnographiában jelentek meg. Fő művei: *Szabadkőművesi élet Londonban*. Budapest, 1904; *Adalékok a Felsőbánya sz. k. bányaváros monografiájához*. Budapest, 1909; *Gizella királyné himző iskolája. Iparművészeti tanulmány*. Budapest, 1909.

A felírás szöveget várom, hogy azokat elkészíthessem, nehogy összetorlódjék a munka.

Üdvözöl
tisztelő híved
Myskovszky Ernő

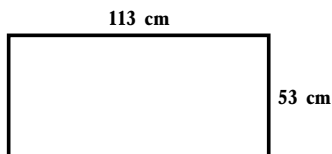
**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1903. december 17.⁹¹**

Kedves Barátom!

Itt küldöm az oklevelek szövegét, valamint a képek elhelyezésére vonatkozó vázlatot; a számok a lajstromban lévő képeket jelzik.

Az ablakok előtti régi pénz- és éremgyűjtemény területi viszonyai:

- az egyik szekrény loculusainak⁹² száma: hosszában 13, magasságban 7,
- egy loculus szélessége 8 cm „ „ magassága 5 1/2 cm
- az egész lap szélessége 113 cm „ „ magassága 53 cm.

A másik szekrény:

- loculus száma hosszában 21 magassága 11
- egy loculus magassága 3 1/2 „ „ szélessége 4 1/2
- az egész lap szélessége 113 cm, magassága 53 cm.

A Szmik-féle szép ablakrácsot nem kaphattuk meg, mert a ház nem Szmiké, s így nem adhatják. Beszélj erről Szmikkel.

Nagyon el vagyok különben foglalva a rendezéssel; ezt azonban nem panaszképpen mondom, mivel a munka reám nézve élvezet.

Legjobb lenne a múzeum megnyitását tavaszra hagyni, mert a katalógust⁹³ Vízkeresztig összeállítani nem lehet; különben a rendezéssel már kész vagyok.

Örömeid fog telni, ha meglátod alkotásodat.

⁹¹ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903-1906, 21 db.

⁹² lokulusz - kis hely, rekesz, szekrény

⁹³ *Utmató* 1904. i. m.

Az oklevél szöveget hozd el magaddal karácsonykor, szükségem lesz még reá!

Üdvözöl
híved
Myskovszky

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1903. december 17.⁹⁴

Kedves Barátom!

Éppen, midőn előbbi levelemet postára adtam, kaptam meg express leveledet; erre azt a megjegyzést teszem, hogy szemrehányásaidat legkevésbé sem érdemeltem meg, én, ki 4 hónap óta folyton-folyvást, hivatalos időm befejezésével a múzeumban dolgozva töltöm időmet mellékfoglalkozásaim és családom elhanyagolásával (mert muzeális munkát még haza is viszek), s minden erőmet és időmet annak szentelem, hogy ez elvállalt munkát becsülettel befejezzem.

Az éremszekerényre vonatkozó adatokat elküldtem már egyszer, s csodálkozásomat is fejeztem ki Lakatosnak,⁹⁵ hogy mi lehet az oka annak, hogy még nem kaptad meg. Az oklevelek szövegét el nem küldhettem korábban, mert még szükségem volt reá, s még egy napra fog kelleni. Az éremszekerény adatát elküldtem előbbi levelemben, valamint a képek elhelyezésének vázlatát.

E sorokat is az iskolában írom, s déli 1 óráig órában van, d. u. conferentia 6-ig, s a 1/4 7 óra engem már a múzeumban talál.

Ezért kötelességem volt veled tudatni, s egyben kijelentem, hogy a munka befejezésével az összegről sajnálattal bár, de lemondok.

Most mit csináljak az éremszekerény beosztásával? Maradjon meg a régiben, vagy pedig alakíttassam át a kívánt méretek szerint? Tudass erről postafordultával. A várostól és a bányagazgatóságtól átvett tárgyak jegyzékét holnap küldöm.

Üdvözöl,
Myskovszky

⁹⁴ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

⁹⁵ Lakatos Ottó Ferenc (Kecskemét, 1865. április 6. – Arad, 1942. május 25.), minorita rendi áldozópap és hittanár, egyházi író, erdélyi rendfőnök, Arad plébánosa. Középszkolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1883-ban belépett a minorita rendbe. Nyírbátorban volt novícius, a teológiát pedig az egri líceumban hallgatta. Aradon a leányiskolák hitoktatója volt. 1889-ben Nagybányára költözött, ahol a városi képviselőtestület választott tagjaként, a Nagybányai Múzeum-Egyesület és a Városi Múzeum alapítójaként, ügyvivő alelnökeként, az Országos Vöröskereszt-Egyesület nagybányai fiókjának jegyzőjeként, az állami főgimnázium tanáraként, illetve minorita rendfőnökként (1907–1918) tevékenykedett. Ehhez ld.: *A nagybányai állami főgimnázium XIX. évi értesítője az 1905–1906. tanévről*. Közzéteszi: Kiss Gábor. Nagybánya, 1906. 42, 43. 1918-tól haláláig Arad plébánosa volt.

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1904. január 26.⁹⁶**

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a beérkezési naplót. Kérésednek nem tehettem eleget, amennyiben az I. félévi vizsgálatok miatt egy növendékem sem vállalkozott az 1903-ban beérkezett tárgyak lajstromának lemásolására. Én se írhattam le, mert conferentiális jegyzőkönyvekkel, fene statistikákkal el voltam foglalva.

Vannak még kiegészíteni való dolgok. T. 1903/1., 2., 9., 12. számú könyvek kötettségét nem vezethettem meg, mivel a könyvek még eddig rendezve nem lettek. A 112. sz. püspöki tárgyakat még nem vettem számba, nem is vehettem, mert azoknak egy része a bankjegyekkel együtt nálad vannak.

A 136. számba vettem Szmik második küldeményét, melyet szeptemberben kaptunk. Ez a lényegen nem változtat. 1904/3. sz. alatt Havasyné ajándékának (igen értékes könyvek, régi ezüst óra stb.) egy részét kaptam csak kézhez; folytatása ma jön, s akkor vezetem be az összest.

A befejező munkával szépen haladok. Kérlek, légy szíves a beérkezési naplót, a leltári naplóinkat, ha azokra szükséged nem lesz, nekem megküldeni.

Szívélyes üdvözlettel
igaz híved
Myskovszky Ernő

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1904. január 31.⁹⁷**

Kedves Barátom!

Soraidat megkaptam. Conferentiális ülés, jegyzőkönyv, casinói közgyűlés, jegyzőkönyv stb. miatt csak most írhatok.

Mellékelve küldöm a Szmik újabb küldeményének jegyzékét.
Kérdéseidre a következőkben válaszolok:

Gábor Márton nem asztalos, hanem kárpitos, s ő végezte a képfal, valamint az éremszekrények betétjének behúzását. Tóth Antal pedig lakatosmester, ki Ráski lakatos helyett, ki nekünk rendszeren dolgozik, csinált vasalásokat, kulcsokat, záratokat javított.

A leveledben közölt, s be nem iktatott (nem feledékenységből, de azért, mivel a tárgyak, illetve jegyzékek nálad vannak) tárgyakat benaplózom, ha a naplót, melyre az ezen héten tartandó választmányi ülésre szükségem van, tőled visszakapom.

⁹⁶ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

⁹⁷ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

Az ethnogr. beszerzésekre fordítottam a Seemayertól⁹⁸ nyugta ellenében kapott 90 forintból 74 forint 5 koronát, s maradt még 15 forint 95 korona, mely fedezi a még megrendelt ethn. tárgyak költségeit. Ez lesz az utolsó ethn. beszerzés hosszú évekre. Részletezni most nem tudom, a leltározásnál fogom azt tenni.

Köszönöm szíves fáradságodat ügyemben, folyamodvány ment. Légy szíves [...] s Berzeviczyvel,⁹⁹ Lippichkel¹⁰⁰ is beszélni, melyért hálás köszönetét fejezi ki

szerető barátod
My Ernő

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Nagybánya, 1904. február 20.¹⁰¹

Kedves Barátom!

Úgy látszik, a pecsétnyomókat tartalmazó csomag és leveled keresztezték egymást. A munka szünet nélkül folyik a múzeumban, a III. számú oklevélszekrény ferde betétjén elhelyeztem a könyveket. Jól fest. A két éremszekrény ferde plüss betétje, a megadott dimenziók szerinti loculusok már készen várják a pénzeket, az oklevélszekrény

⁹⁸ Semayer Vilibáld vagy Seemayer Willibald (Sopronbánfalva, 1868. július 6. – Budapest, 1928. június 17.), antropológus, etnográfus, múzeumi osztályigazgató. 1891-től három éven át Török Aurél asszisztense volt az Embertani Intézetben. Az Ezredéves Kiállítás előkészítésében és megrendezésében, a tárgyak múzeumi feldolgozásában Jankó János jobbkeze volt. 1895-től 1920-ban történt nyugdíjazásáig a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozott, 1902-től pedig az intézmény igazgatója volt. Igazgatósága idején költözött a Néprajzi Múzeum (Etnográfiai Osztály) a városligeti Iparcsarnokba, ahol nagyszabású, nagy tereket betöltő kiállításokat rendezett. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének vezetője tagjaként (1902–1919) a muzeológusok számára továbbképzéseket szervezett a múzeumi gyűjtések és feldolgozások módszereiről. Közreműködésével számos vidéki városban kisebb néprajzi gyűjtemények alakultak.

⁹⁹ Berzeviczy Albert (Berzevice, 1853. június 7. – Budapest, 1936. március 22.), politikus, történétíró, 1903–1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1905-től 1936-ig az MTA, 1923-tól 1936-ig a Kisfaludy Társaság elnöke. Középiszkoláit Kiszebenben, Lőcsén és Budapesten, jogi tanulmányait Kasán és Budapesten végezte. 1924-ben a budapesti egyetemen bölcsészdoktor lett. Alapító elnöke volt az olasz-magyar kulturális kapcsolatokat ápoló Corvin Mátyás Tudományos Akadémiának, továbbá a lengyel-magyar kapcsolatokat ápolását célzó, elsősorban irodalommal foglalkozó Magyar Mickiewicz Társaságnak.

¹⁰⁰ Koronghi Lippich Elek (Kunszentmárton, 1862. április 2. – Merano, 1924. április 11.), költő, művészeti író. Művészettörténeti tanulmányait 1884-től a berlini, majd a lipcsei egyetemen végezte. Külföldről hazatérve Trefort Ágoston kinevezte a vallás- és közoktatásügyi minisztérium művészeti osztályának munkatársává. Wlassics Gyula idején minisztériumi osztálytanácsos volt, s a miniszter legközelebbi munkatársaként tevékenykedett.

¹⁰¹ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

és az éremszekerények alsó részén lévő fiókok loculusai e héten készen lesznek. Igen sürgetem a munkát.

Egyáltalán az általad megállapított munkálatokat szorgalmasan, nap-nap mellett dolgozva végzem.

Az 1903. évi gyarapodási napló másolatát az értesítőben¹⁰² közölni szokott alakban egy famulusom¹⁰³ által elkészíttettem, s még e hét folyamán, legkésőbb a jövő hét elején neked megküldöm.

A Moldován Lacinak¹⁰⁴ adandó felvilágosításokat, a zárószámadáshoz szükséges adatokat megadom.

Parallel a hivatalos és muzeális teendőimmal, a Művészet számára írandó cikkeim¹⁰⁵ dolgozom, melyben a nemzeti műemlékeink pusztulásáról értekezem igen autentikus adatok alapján, s mely a kiegészítő cikke lesz a Művészet legutóbbi számában Divald¹⁰⁶ által írott hasonló tárgyú értekezésnek.¹⁰⁷

Voltál szíves a szünidőben Párizsba teendő művészi ösztöndíj ügyében egynéhány jó emberekkel, kiknek nagy befolyásuk van, kérésre eljárni? Igen megköszöném. Nemcsak műtörténeti, de múzeumok látogatása, tanulmányozása (Louvre, British Museum, Kensington Museum) szempontjából is kérhetvén; azt hiszem, most kellene folyamodnom ez ügyben. Kérem szíves tanácsodat erre nézve.

¹⁰² A Nagybányai Múzeum-Egyesület értesítője az ...-iki egyesületi évről

¹⁰³ szolga, kisegítő munkatárs, tudós kedvelt tanítványa

¹⁰⁴ Moldován László, Nagybánya város takarékpénztárának igazgatója. Aktív kapcsolatot tartott fenn a művésztelep festőivel. Réti István 1905-ben megfestette az arcképét. *Réti István kiállítás*. Szerk. Aradi Nóra. Budapest, 1957. 9. 17.: no. 40. Amikor a Nagybányai Múzeum-Egyesület 1909-ben elhatározta, hogy Hollósy-festményeket vásárol a múzeum számára, Moldovánra bízta a feladatot, aki a Könyves Kálmán Szalonban kiállított művek közül a Técsői részletet és a Szeptemberi napot választotta ki. - Ld.: *Dokumentumok a nagybányai művésztelep történetéből I. A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896–1909*. Szerk. Timár Árpád. Miskolc, 1996. 477. Levelezést is folytatott a Münchenben tartózkodó Hollósy Simonnal, továbbá az 1912-ben rendezett jubileumi Nagybánya-kiállítás idején az ő tulajdonában volt a Rákóczi-induló. Ld.: Zwiczk András: A kép határain kívül. Kép és keret a nagybányai mestereknél. In: *Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére*. Szerk. Király Erzsébet. *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001*. Budapest, 2002. 249.: 33. jegyzet.

¹⁰⁵ Myskovszky E. 1904a. i. m. 178–182. A szerző egy korábbi cikkében is foglalkozott a témával: Myskovszky E. 1897. i. m. 159–160.

¹⁰⁶ Divald Kornél (Eperjes, 1872. május 21. – Budapest, 1931. március 24.), művészettörténész, műkritikus, író, fotográfus, 1911-től az MTA levelező tagja. Korai diákéveiben a Felvidék különböző városaiban tanult. Eredetileg orvosnak készült, de 1891-ben tett római utazását követően beiratkozott a bölcsészettudományi karra és művészettörténetet hallgatott. Tanulmányait előrehaladott hallgatóskorodása miatt nem tudta befejezni. Autodidakta módon képezte magát tovább, majd műkritikusként a Magyar Szemle, a Magyar Iparművészet, a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye munkatársaként dolgozott. Elsősorban a Felvidék műemléki örökségét dokumentálta topográfiai munkája során, illetve számos ötvös- és iparművészeti emléket, szobrot szállíttatott múzeumba.

¹⁰⁷ Divald 1903. i. m. 413–418.

Olvastad a kassai múzeum híret? Mihalik¹⁰⁸ ugyan jól járt. Kir. tanácsos lett.

Szíves válaszodat várva
üdvözöl
Myskovszky

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1904. május 6.¹⁰⁹**

Kedves Barátom!

Vettem soraidat, s azokra, legalább részben, válaszolok. Mindenekelőtt értesítlek, hogy a könyvtárhelyiség már rég ki van számolva, s várja a könyvek befogadását, melyet nemsokára el kell végeznünk, annál is inkább, mivel a minoriták felmondták a szobát. A gyűjtőszekrény már 3 hete készen van, s a könyvtárszobában lévő vacakot mind oda vetettem. Adom a kért felvilágosításokat.

1. Az I. tárlóban van 40 fiók, 1 fiókban 9x9=81 rekesz (5 cm-es).
2. A II. tárlóban van a) 20 fiók, 1 fiókban 9x9=81 (5 cm-es) rekesz, és b) 20 fiók 6x6=36 (8 cm-es) rekesz.
3. A középső szekrényben van 60 fiók, 1 fiókban 13x9=117 rekesz (5 cm-es).

Halotti címerek:

1. Nagykárolyi gróf Károlyi József: †Bécsben, 1803. ápr. 4-én, 35 éves korában.
2. Nagykárolyi gróf Károlyi Ferenc: szül. 1705. jan. 25., †1758. máj. 14.
3. Vásárosnaményi Eötvös Valentin: †1816. ápr. 25., Nagybányán.
4. Szakaszi Vankay Mihály: †1810. márc. 30., 72 éves korában.
5. Hamerschmidt Ferenc Pál: †1808. febr. 24., 58 éves korában.
6. Revinckel József: †Nagybányán, 1803. ápr. 22., 80 éves korában. (2 példány)
7. Matulay Sámuel: szül. 1781. szept. 26., †1840. márc. 30.
8. Hadadi Wesselényi Susánna: †1800. dec. 29., 57 éves korában.
9. Hell János [?] (évszám nincs).

¹⁰⁸ Mihalik József (Hernádszurdok, 1860. október 25. – Budafok, 1925. március 2.), állami első kereskedelmi iskolai tanár, művészettörténész, 1906-tól az MTA levelező tagja. Középiszkolai tanulmányait a kassai állami főreáliskolában és a budapesti pedagógiumban végezte. 1881-től Liptószentmiklóson, 1890-től Nagyszőlősen, 1892-től Kassán tanított az állami polgári iskolában. Nagyszőlősen az első osztályos Bartók Béla osztályfőnöke volt. 1896-ban részt vett az Ezredéves Kiállítás rendezésében, majd kinevezték a kassai Felső-magyarországi Múzeum őrének. A vallás és közoktatásügyi miniszter 1901-ben a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács állandó tagjává nevezte ki. 1903-tól a kassai múzeum miniszteri biztosa volt. 1907-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadója, később országos főfelügyelője lett. 1907 és 1918 között a Múzeumi és Könyvtári Értesítőt szerkesztette. A Tanácsköztársaság idején tett szerepvállalása miatt elbocsátották állásából.

¹⁰⁹ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

10. Svaiczter Gábor: †1845. aug. 4., 60 éves korában.¹¹⁰

A többi kérdésre a választ legközelebbi levelemben közlöm. Hivatalos funkcióim annyira elfoglalnak, hogy nem szánhatok múzeumi munkálataimnak annyi időt, mennyit szeretnék.

A küldött 2 bankjegyet a megfelelő csoportuk illő helyére tettem el.

A hiányzó pecsétek még nem kerültek meg. Fogalmam nincs, hol lehetnek. Már szinte fixa ideámmá lett azokat keresni. Addig nem nyugszom, míg meg nem kerülnek, különben levonom magam részéről magam részére a consequentiákat,¹¹¹ mert kezem alatt semminek, még egy tűnek sem szabad elkallódnia. Hiszem s remélem, hogy megkerülnek.

A megnyitást alig várom, hogy már fellélegezhessek; nem panasz nélkül mondom.¹¹² Bámullak, hogy figyelmed a távolból is mennyire kiterjed a legapróbb részletekre is.

Az r. kath. egyház letéteményeinek darabjait¹¹³ felírásokkal láttam el; minden felírás kész van már, tárgy, ajándékozó neve stb. Örömed lesz benne. Hogy determináljam az r. k. szekrény tetején a [...] felírást? (Holbein Todteutusz)¹¹⁴

Kíváncsivá tettel a pecsétek lenyomataival együtt küldendő apróságokkal. Legközelebb többet.

Szívből üdvözöl tisztelő barátod
My Ernő

Ui. Áttétessem-e a folyosón lévő kővári követ¹¹⁵ és Tamás János epitaphiumát? Lakatos említett valamit.

¹¹⁰ A nagybányai városi élet emlékeit felvonultató csoportban kaptak helyet a „halotti címerek”, melyek a kiállítótér oldalfalait és a boltozatát díszítették. A katalógusbéli felsorolásuk nem egyezik meg pontosan a levélben szereplő jegyzékkel. Vö.: *Utmutató* 1904. i. m. 65.: „Gróf Károlyi Ferencz (†1758. aug. 14.); Wesselényi Zsuzsánna (†1800. decz. 29.); Tradeneck Mária Anna (†1803. ápr. 27.); Gróf Károlyi József (†1803. ápr.); Hammerschmidt Ferencz Pál (†1808. febr. 24.); Szakaszti Vankay Mihály (†1810. márcz. 30.); Vásárosnaményi Eötvös Bálint (†1816. ápr. 25.); Matulay Sámuel (†1840. márcz. 30.)”.

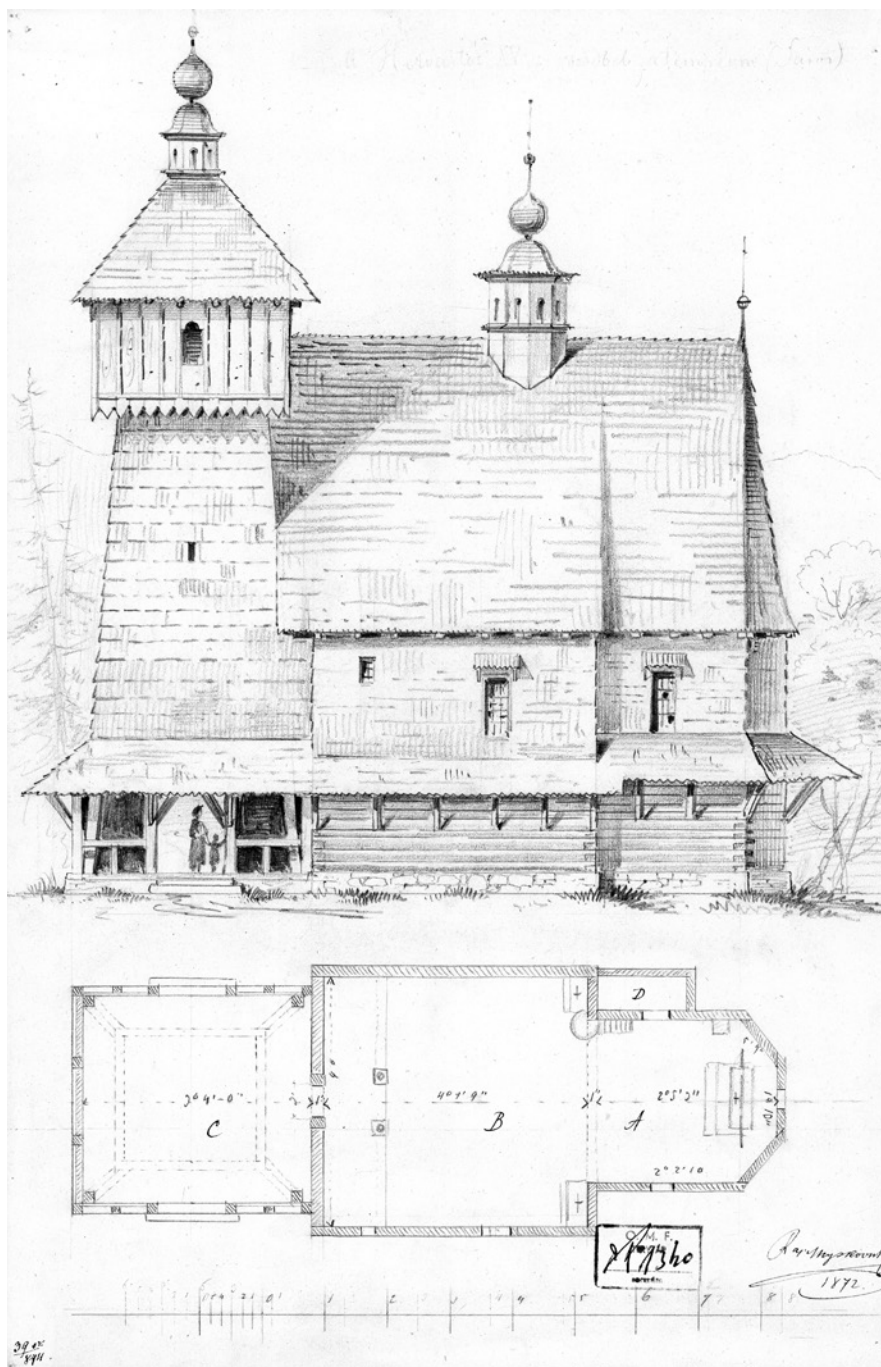
¹¹¹ konzekvencia – következmény, folyomány, okozat, tanulság

¹¹² Elírás. Helyesen: nem panaszképpen mondom vagy panasz nélkül mondom.

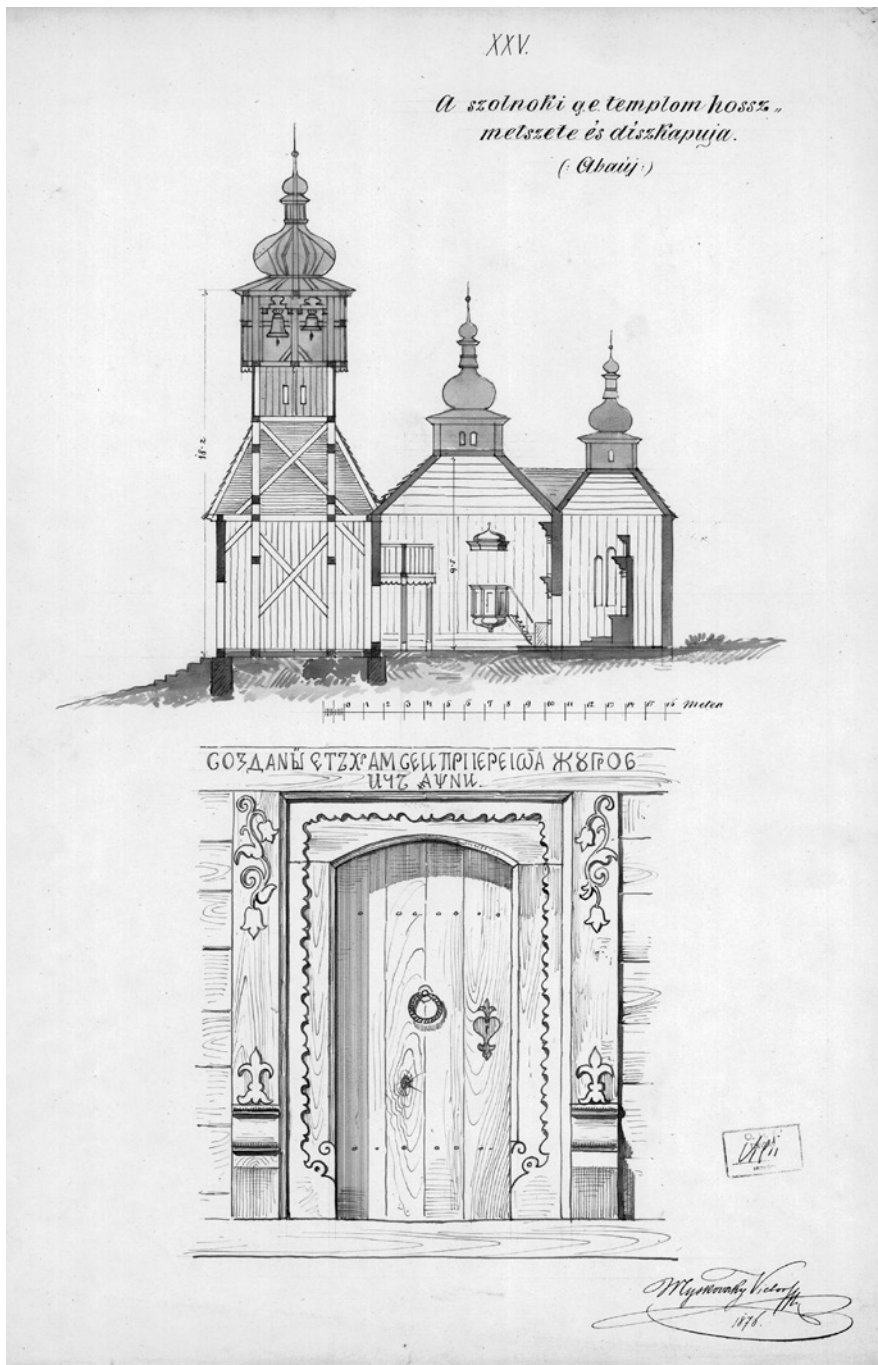
¹¹³ A nagybányai plébánia múzeumi letétbe helyezett darabjainak legtöbbje a barokk korból származik. Megtaláljuk köztük Szent Anna és Szent Joachim faszobrát, két barokk oltárdíszet, 18. századi miseruhákat, gyertyatartókat stb. – Vö.: *Utmutató* 1904. i. m. 61–62.

¹¹⁴ *Utmutató* 1904. i. m. 62.: „A szekrény tetején elhelyezett tumba-részlet a halandóság és a halálnak szürkén szürkére festett szimbolumaival szorosán a középkori »Haláltáncok« (a halált példázó festmények) folytatásának látszik. Ennek társa a szekrényben elhelyezett XVII. századi kézirat, a »Memento Mori«-nak nevezett szimbolikus rajzok egy jellemző példánya, mely szintén a halál motívumait tartalmazza, talánszerű összeállításban, és a Svaiczter-család ajándékából került tulajdonunkba.”

¹¹⁵ *Utmutató* 1904. i. m. 83.: „A kővári várból származó nagy feliratos követ gróf Teleki Géza v. b. titkos tanácsos, egyesületünk alapító tagja ajándékozta a múzeumnak. Feliratából azt következtethetjük, hogy a II. Rákóczi György kővári kapitánya, Reöthy Orbán idejében történt várbeli építkezések megjelölésére szolgált.”

9. Myskovszky Viktor: A hervartói fatemplom alaprajza és déli homlokzata. Ceruzarajz. Kassa, 1872. © MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 1340

10. Myskovszky Viktor: A szolnoki g. e. templom hossz metszete és díszkapuja. Tollrajz. Kassa, 1876. ©MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 911

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
 é. n.¹¹⁶ [Nagybánya, 1904. július közepe]¹¹⁷

Kedves Barátom!

Ma, mivel már hivatalos funcióim megszűntek, ethnographiai kirándulást, illetve gyűjtést kívánván tenni múzeumunk érdekében, Moldován László pénztároshoz nyugtát nyújtottam be 80 koronáról, ő azonban az összeget ki nem fizette, azon megokolással, hogy azt Lakatossal igazoltassam. Már engedelmet kérek, ilyen gyám-ságot én nem vártam. Szabályszerű nyugtázásom, úgy gondoltam, teljesen elegendő, annival is inkább, mivel ezen kirándulás nem szórakozásképpen történik, hanem Seemayer intenciója¹¹⁸ szerint a mi kis múzeumunk érdekében.

Légy szíves erre nézve véleményedet adni, amit várok már azért is, mivel külföldi utam előtt szeretném e kirándulást megtenni.

A múlt héten Sándor öcséddel¹¹⁹ Oláhláposon voltam, ahol megtekinttem a régi, 1500 körül épült oláh fatemplomot, mely valóban érdemes a Budapesten való felállításra. Napról-napra várom végleges elhatározását az egyházközségnek az eladási árra nézve, s csak akkor teszem meg jelentésemet Szalaynak,¹²⁰ ha [...] és le is rajzoltam egész pontosan. Aquarellképe a „Művészet”-ben fog megjelenni.¹²¹

¹¹⁶ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹¹⁷ A levél a benne foglaltak alapján a múzeum megnyitását követően íródott, amelyre 1904. június 19-én került sor. – Vö.: *Nagybánya*, 1904. június 23. 1. Emellett Myskovszky arról ír, hogy a „múlt héten” tekintették meg Schönherr Sándorral az oláhláposi fatemplomot. Egy 1904. július 16-ai forrás szerint – amely a fatemplomnak a Magyar Nemzeti Múzeum részéről történő esetleges megvásárlásáról és Budapestre szállítatásáról számol be – „Szalay Imre, a muzeum igazgatója erre *Schönherr* Sándor erdész és *Myskovszky* Ernő dr tanár, régészt kérte fel a templom megvizsgálására, kik a napokban nézték meg a régiséget”. – Vö.: *Religio*, 63, 1904, 5. (július 16.) 40. Ezek szerint Myskovszky levele nagyjából a *Religio* hivatkozott számának megjelenésével egy időben, 1904 júliusának közepén írható.

¹¹⁸ szándék, törekvés, akarat

¹¹⁹ Schönherr Sándor, erdész, Schönherr Gyula testvére, 1907-től a Nagybányai Városi Múzeum őre volt. 1904-ben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Myskovszky Ernővel megvizsgálták az oláhláposi fatemplomot, és lépéseket tettek annak megvásárlása érdekében. Egy érdekes adalék az élettörténetével kapcsolatban: „1893–1894. A Bartók-család Besztercén él, B. a III. gimnáziumot végzi. Nincs zongoratanára, de Schönherr Sándor erdészszel hegedű-zongora szonátákat játszik.” – ld.: László Ferenc: Bartók Béla tájainkon. *Művelődés*, 28. 1975. 45.

¹²⁰ Bárány Szalay Imre (Bécs, 1846. november 8. – Gainfarn, 1917. július 24.), miniszteri tanácsos, iparművészeti író, 1894-től 1916-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. Középkorai tanulmányait a győri bencés algimnáziumban, a felsőbb osztályokat a rend soproni főgimnáziumában, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1869-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. Később az MTA Archaeologiai Bizottságának segédtagja lett. 1885. március 20-tól az Országos Kiállítási Bizottság miniszteri képviselője volt, majd 1894. október 18-án a kereskedelmi miniszter kinevezte az Ezredéves Országos Kiállítás Történelmi Főcsoportjának igazgatójává. 1912. november 4-én bárói címet szerzett.

¹²¹ Myskovszky E. 1904b. i. m. 302.

Légy szíves azt is megírni, hogy személyes kiadásaimra nézve mily alapon állapítsam meg az úti számlát, melynek kiállítását kérték a megbízatásban.

Soraidat elvárva

Üdvözöl
tisztelő híved
Myskovszky Ernő

Ui. A múzeumot rendkívül sokan látogatják, az érdeklődés igen nagy.

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Nagybánya, 1904. október 20.¹²²

Kedves Barátom!

Soraidat megkaptam, s sietek reájuk azonnal válaszolni.

Mindenekelőtt a legfontosabb tárgyról kívánok írni, a pecsét és az ékszerek ügyéről. A lelt tárgyaknak fontosságát azonnal felismertem, s hogy látszólag mellékesen értesítettem erről, annak historikuma¹²³ az, hogy a levélírás után jött tudomásomra a lelet, akkor, mikor Glavitcky¹²⁴ üzletébe szivart vásárolni mentem. Ekkor említette nekem, hogy néhány nap előtt a Vigh-féle szőlőben az ezután pontosan megállapítandó mélységben és körülmények közt cserépfazékban találták azokat, s megkért, mondjak rólok véleményyt.¹²⁵ Én azt ajánlottam, küldje fel neked azonnal az értékmegállapítás

¹²² OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹²³ történet, történet, előzmény

¹²⁴ Glavitcky Károly, nagybányai kereskedő.

¹²⁵ Nagybánya I. Lajos-kori nagypecsétjének tipáriumát Vigh Dezső, helyi polgár találta meg 1904 októberében, a város határában elterülő szőlőjének művelése közben. A föld mélyéből előkerült, s a kiásáskor összetört cserépedény ékszereket, valamint két ezüstpénzt rejtett, a pecsétnyomó pedig nyílása lezárása gyanánt szolgált. Ld.: Schönherr Gyula: Nagybánya város XIV. századi pecsétjei. *Turul*, 24. 1906. 1. A lelet két pár aranyozott ezüst ruhakapocsból, egy gyűrűből, egy bogláros túból, továbbá egy kettőtört ezüstkánálból állt, melyek a 16. század elején-dereán készülhettek. I. Ferdinánd garasa 1550-ből, Ágost szász hercege 1564-ből való. A datálás alapján valószínűnek tűnik, hogy a pecsétet és az ékszereket 1567-ben rejthették el, amikor János Zsigmond ostrommal bevette a várost. Ld.: Mihalik József: A nagybányai ékszerlelet. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 26. 1906. 128; Mihalik József: A nagybányai kincslelet ötvösművei. *Magyar Iparművészet*, 9. 1906. 122. A tipárium nemcsak kvalitása, illetve a bányaműveléshez és Szent István királyhoz kapcsolódó ikonográfiája miatt kimagasló jelentőségű, hanem azért is, mert előkerüléséig kizárólag a nagybányai szücsöknek adományozott 1480-as kiváltságlevélen szereplő lenyomata alapján ismerték is értelmezték: Décsényi Gyula [Schönherr Gyula]: Nagybánya régi pecsétjei. *Turul*, 4. 1886. 97–100. A pecsét művészettörténeti elemzéséhez és kvalitásához: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*, I. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987. 377. (H. Kolba Judit).

11. Myskovszky Ernő: Oláhlápos ún. báltai fatemploma. Tollrajz. Nagybánya, 1904 *Művészet*, 3. 1904. 302.

az egészben feltűnő, a doktor szavai szerint Thurzó Bpestről értesített valakit ez ügyről, s ez verte fel a tárgyak árát. Evvel a vétel meg van nehezítve. Én a legnagyobb discretióval¹²⁷ jártam el a dologban, az én részemről, amint gondolhatod, semmi sem szivárgott ki. Azonban remélem, sikerülni fog a tárgyakat a becsértéken alól megszerezni. Ma este megtudom a pour-parlé¹²⁸ eredményét, az egyezséget megcsinálom vele, s holnap megküldöm azt neked.¹²⁹

céljából, hogy azt a mi múzeumunk számára megszerezhessük. Amit ő meg is tett, azzal a különbséggel, hogy ezt nem neked, hanem Thurzónak küldte. Leveled vétele után mindjárt elmentem Glavitckyhoz, ki a lelt tárgyak tulajdonosával közeli rokonságban áll, s ajánlatot tettem neki, hogy a tárgyakért 100-150 koronát vagyunk hajlandók fizetni, s kértem őt, hogy a legrovidebb, záros határidőben adjon nekem választ. A mondott időben elmenve, a kereskedő húzta-halasztotta a dolgot, hogy úgy, majd úgy, csak később válaszokat. Utánajárva a dolognak kiderítettem, hogy ugyanis Herczinger,¹²⁶ ki a leletnek velem egyszerre jött tudomására a kereskedő révén, a pecsétnyomót minden áron magáénak akarja megszerezni, sőt a halasztás oka az, hogy, amint Herczinger nekem felemlítette, a kereskedő tegnap üzent hozzá, hogy 250 koronáért neki a pecsétet eladja. S ami

¹²⁶ Herczinger Ferenc (1860. – Nagybánya, 1917. február 14.), orvos, Nagybánya városi tiszti főorvosa, 1890-től bányaigazgatója. Vö.: *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1908. 218. (Móricz Zsigmond). Gyűjteményét egyebek mellett Réti István, Thorma János, Nyilasy Sándor, Ferenczy Valér festményei gazdagították. – Ld.: *A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896–1909*. 1996. i. m. 467.

¹²⁷ diszkréción – titoktartás

¹²⁸ purparlé – megbeszélés, veszekedés, vita

¹²⁹ A pecsétnyomó provenienciájához és az ügy kimeneteléhez ld.: Schönherr 1906. i. m. 1.: „A múzeum őre természetesen felismerte annak fontosságát s a pecsétnyomót az ékszerekkel együtt a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségéhez küldte fel, mely azt a találtól 300 koronáért megvásárolva, a nagybányai városi múzeumban leendő elhelyezés céljából állami letétként, Nagybánya városának engedte át.”

A leveledben felsorolt pontokra nézve ma nem válaszolhatok, mert postaindulás előtt közvetlen fejezem be soraimat, hanem holnap írok róluk.

A vmányi¹³⁰ határozatot már bizonynyal megkaptam a főfel.ség.¹³¹ A vmányt te képviseled velem együtt Temesvárott. Elmegyek, ha a főfel.ség útiköltséget küld.

Szíves üdvözzel
őszinte híved
Myskovszky Ernő

Ui. Én is szeretnék a temesvári gyűlésen részt venni, ha idejekorán intézkednék a fflügyelőség.

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1905. január 15.**¹³²

Kedves Barátom!

Örömmel jelentem, hogy a könyvtárrendezés már annyira haladt, hogy azt 4-5 nap múlva teljesen be fogom fejezni.

Ezen munkához berendeltem vagy 4-5 ügyes tanítványomat központi szolgáltat-tételre, s csak így voltam képes a rengeteg anyaggal elkészülni. Chronologiai sor-rendben, a beérkezés rendje szerint vezettem be a könyveket a leltári naplóba; a leltározott könyveket pedig szép rendben, ládába téve helyeztettem el, s mikor a láda megtelt, leszögeztem. Eddig 19 nagy láda könyvekkel tele várja az elszállíttatását a remélhetőleg nemsokára kapandó járásbírósi helyiségbe. Ideiglenesen, hogy a további leltározási munkálatoknál akadályul ne szolgáljon, a minorita rendház egyik üres szobájába vittem el a 19 ládát, melyekhez még 1-2 láda jönni fog, s evvel a könyvtár leltározása teljesen rendben lesz, s annak átszállítása minden pillanatban készen. A jövő hét közepén pedig leltározom a többi, még nem leltározott tárgyakat, s evvel remélhetőleg február 10-15-ikéig is megleszek. Ha kívánod, úgy a leltári naplót elküldöm neked áttekintés végett.

Mellékelve küldöm a legutóbbi választmány jegyzőkönyvét. Gaál¹³³ kért föl erre.

Ezen alkalmat felhasználom arra, hogy egy szívességre kérjelek. Nem állana egyébből, mint intervencióból,¹³⁴ egy olyan ügyből, melynek sikere munkásságom serkentését a legnagyobb fokig mozdítaná elő. Tekintve ama jó viszonyt, amelyben Fraknói¹³⁵

¹³⁰ választmányi

¹³¹ főfelügyelőség

¹³² OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903-1906, 21 db.

¹³³ Gaál Lajos, a városi főgimnázium tanára, 1903 és 1906 között a Nagybányai Múzeum-Egyesület titkára.

¹³⁴ intervenció - beavatkozás, közbeavatkozás

¹³⁵ Fraknói Vilmos, 1874-ig Frankl Vilmos (Ürmény, 1843. február 27. - Budapest, 1924. november 20.),

püspök kir. Óméltóságával vagy, kedvező befolyásod az én ressort-ministeriumom főbb embereinél, Berzeviczyre, kinek még édesatyámmal is íratnék, ily közbenjárás bizonyára nem lenne sikertelen. Kívánságom az lenne, ha engem, ki jelenleg a IX. fizetési osztály I. fokozatában vagyok, a minister úr a VIII. fizetési osztályba soron kívül nevezne ki. A miniszternek erre discretionális¹³⁶ joga van. Ily soron kívüli előléptetések a legutóbbi időben is voltak. Ezen előléptetés nemcsak anyagi tekintetben, de erkölcsi szempontból is nagyban előmozdítaná munkásságomat, melyet múzeumunk körül is nemcsak eddig tettem, de ezután is hatványozottan tenni fogok.

Lennél szíves ez ügyben a püspök úrral beszélni, s nekem ennek eredményét megírni, hogy az esetleges további lépéseket más oldalról is megtehessem. Tudom, meg vagyok róla győződve, hogy kérésemet teljesíted, azon kérelmemet, melynek kivitele nem fog akadályokba ütközni.

Kérésemet ismételve,
üdvözöl igaz híved
Myskovszky Ernő

Nb. Kérésem teljesedése, azt hiszem, már azért sem bizonytalan, mivel Berzeviczy velem szemben már többször mutatta ki jóindulatát.

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Nagybánya, 1905. február 8.¹³⁷

Kedves Barátom!

Küldöm a két leltári könyvet; egyelőre nincs rájuk szükségem. Valamint mellékelem a naplózott, de még nem leltározott pénzeket determinálás végett. A borítékon lévő szám jelzi a beérkezés dátumát és folyószámát.

A belépti díjakra stb. vonatkozó statistika is mellékelve van. Ennek másolatát a maradék összeggel együtt elküldöm Moldovának. A belépti díjak összege egyezik a kiadott jegyek számával. Minden rendben van. Tehát az összes könyvek leltáron vannak; könyvvállomány 1904. év végén 3336 db. A statistikát erre nézve is elkészítettem

---

történetirő, váradi kanonok, arbei címzetes püspök, 1870-től az MTA levelező, 1873-tól rendes tagja, 1892-től igazgatója, 1907-től titkára. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait Pesten végezte. 1864-től a nagyszombati gimnázium, 1865-től az esztergomi papnövelde tanára volt, illetve ugyanebben az évben pappá szentelték. Felsorolt címei mellett 1879-ben a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője lett. Rómában magyar történeti intézetet és művészhatat alapított. A középkori, főleg a 15., illetve részben a 17. századi magyar történelem számos, elsősorban egyház- és diplomáciatörténeti témáját dolgozta fel. Szerkesztette az MTA értesítőjét, kiadványait, évkönyveit. 1903-ban a Kisfaludy Társaság tagja lett.

¹³⁶ diszkrecionális – szabad belátás szerinti, szabadrendelkezésű

¹³⁷ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

12. A nagybányai Szent István-plébániatemplom romjai délkelet felől. © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, Lux Kálmán-hagyaték, ltsz. K K 1695 no. 4.

tételek szerint, s átadtam Lakatosnak, kérésére, hogy ő azt a Főfelügyelőségnek küldött aktához mellékelje. Nem kis dolgot adott a könyvek leltározása, amint gondolhatod is, de örvendek, hogy tiszta képet, áttekintést lehet nyerni.

Már javában folyik nap-nap mellett a múzeum többi tárgyának leltározása is, már a nyolcezredik számnál tartunk, s ha Isten megsegíti, úgy március végén az összes tárgyak leltározva lesznek.

Lakatos felterjesztésében kérni fogja a főfelügyelőséget, hogy a könyvtár számára bérlendő helyiség számára 300 koronát rendkívüli segély címén utalványozzon. Tehát a beládázott könyveket mindaddig nem vitetem át, míg a kérdés megoldódik, s így mi sem akadályozza meg a könyvek végleges elhelyezését. Nem szeretnék magamnak hiábavaló fáradságot és munkát szerezni avval, hogy a könyveket a még mindig elintézetlen könyvtárhelyiségben rendezem be, amely a járásbíróság épületében nyerne elhelyezést. Feleségem már úgyis csúfolódik velem, hogy az ágyamat a múzeumba viteli, s az ebéd-vacsorát is oda hordatja nekem, annyi időt töltök a múzeumban.

A leltározásnál hiányát láttam több pecsétnyomónak, nem te vitted-e föl montírozás¹³⁸ végett? Hát az 1903/139. sz. alatt naplózott városi levéltárból átvett emlékek közt lévő pecsétnyomók hol vannak? Emléktárgyak? Hogy be tudjam őket leltározni. Nem tudod, ki ajándékozta azt az albumot, melyben neves magyar államférfiak: Deák,¹³⁹ gr. Andrássy,¹⁴⁰ Klauzál,¹⁴¹ Eötvös József¹⁴² stb. fényképes arcképei vannak? A naplókban semmi nyoma a genesisének.¹⁴³

Soraimat bezárom, most famulusaim már várnak reám.

Üdvözöl
szerető híved
Myskovszky Ernő

Nb. Interveniáltál¹⁴⁴ már kérésem ügyében?

¹³⁸ összeállítás, szerelés, szerkesztés

¹³⁹ Deák Ferenc (Söjtör, 1803. október 17. – Budapest, 1876. január 27.), politikus, jogász, táblabíró, országgyűlési képviselő, a Batthyány-kormány igazságügy-minisztere. A reformkorban és a dualizmus idején egyaránt meghatározó államférfi volt. 1866-ban ő vezette a magyar tárgyalódelegációt, amely kiegyezésre jutott Ausztriával.

¹⁴⁰ Gróf Andrássy Gyula (Oláhpatak, 1823. március 8. – Volosca, 1890. február 18.), politikus, 1867 és 1871 között a Magyar Királyság miniszterelnöke, majd 1871 és 1879 között az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere. Jelentős szerepet játszott az 1868-as horvát–magyar kiegyezés létrejöttében, a nemzetiségi törvény megalkotásában és az önálló Magyar Honvédség megalakításában.

¹⁴¹ Klauzál Gábor (Pest, 1804. november 18. – Kalocsa, 1866. augusztus 3.), reformkori politikus. A gimnáziumot a pesti piaristáknál végezte, jogi tanulmányait követően pedig 1824-ben ügyvédi vizsgát tett. 1832-től Csongrád vármegye országgyűlési követe és a liberális ellenzék oszlopos tagja volt. A Batthyány-kormányban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárcát vezette. Mérsékelt politikát folytatott. A szabadságharc kitörésekor visszavonult birtokára. 1861-ben és 1865-ben a Deák-párt képviselőjeként részt vett az országgyűlés munkájában.

¹⁴² Bárány Eötvös József (Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.), jogász, író, a Batthyány-, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, 1866-tól 1871-ig a Kisfaludy Társaság elnöke. Mindvégig a birodalmi kormánnyal való kiegyezést pártolta, amiért 1848. szeptember 28. után Bécsbe utazott. Innen Münchenbe emigrált, és csak 1853-ban tért haza. Az 1861-es, az 1865-ös és az 1867-es országgyűlésben újfent képviselő, Deák Ferenc politikájának az egyik leginkább elkötelezett követője volt.

¹⁴³ genesis – eredet, származás

¹⁴⁴ közbelép, közbenjár

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1906. március 28.¹⁴⁵**

Kedves Barátom!

A tegnapi nappal megkezdtem a hurcolkodást a raktárból a múzeumi helyiségekbe. A szobák már elég szárazak, csak a könyvtárhelyiség, melybe kályhát még ősszel történt kérésemre sem tett az ügyvezető elnök úr, nedves. Ma erélyesen léptem fel; a kályhát ma végre beállították, s remélem, hogy egy hónapi erős fűtés a falakat kiszárítja, s a könyvtárat is nemsokára felállíthatom.

A régi könyvvállányt felhasználom, de mivel abba a sok ezer kötetre menő könyvtár bele nem fér, Gallónál¹⁴⁶ rendeltem egyszerű, nyitott könyvvállányt.

A költözés szépen halad; a berendezkedési munkálatokkal remélem, készen leszek június elején, s a múzeum akkor megnyitható lesz. Természetesen a könyvek rendezése hosszabb munkát igényel.

Ezután gyakrabban kereslek fel soraimmal, mihelyt valami kérdeznivalóm lesz a rendezésnél.

Mikor látunk Bányán?

Soraimat bezárva,
üdvözöl tisztelő híved
Myskovszky Ernő

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1906. április 20.¹⁴⁷**

Kedves Barátom!

A mai levelemben két igen fontos közölnivaló dolgot jelentek be neked. Térjünk először az egyikre.

A múlt hó vége felé költöttem át a múzeum tárgyait a raktárhelyiségből az új épületbe. A szekrények helyének megállapítása után felállítottam azokat, mely után azok felszerelése, a berendezés munkálatai vették kezdetüket, s tart még most is.

Az aránylag kis falterületek (az ajtók és ablakok nagy száma miatt) felhasználása sok fejtörést okozott. Most már minden szépen halad. Olyan passzióval¹⁴⁸ dolgozom a rendezésen nap-nap mellett, a hivatalos munkám befejezése után, a legkisebb sza-

¹⁴⁵ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁴⁶ Galló Antal, nagybányai épület- és műbútorasztalos, az iparos ifjúság önképzőkörének választmányi tagja és pénztárnoka.

¹⁴⁷ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁴⁸ szenvedély

badidőmet felhasználva, hogy kijelenthetem, miszerint a múzeum helyiségeit május 15–20. közötti napokon megnyithatjuk.

Bizonyára örvendeni fogsz e hírnek, s ha meglátod, mily kényelmes kis otthont, fészket rendeztem be a múzeumnak, nem fogod bánni, hogy a szép épületből a tűz¹⁴⁹ kistájgerolt¹⁵⁰ bennünket. Még egyre-másra utólagos jóváhagyásodat kérem ki.

Többszöri és folytonos utánajárásomnak mégis meglett az eredménye, hogy a luth. tárgyakat a múzeumnak letétképpen megszerezhettem, összesen 24 darabot, melynek szabályszerű átvétele jegyzőkönyv mellett megtörtént.¹⁵¹ Az átvételt a múzeum részéről eszközölte Gaál és én, a luth. eklézsia részéről Révész¹⁵² és a bátyja. A tárgyak már a múzeumban vannak. Arra nézve kérem ki utólagos beleegyezésedet, hogy azok számára szekrényt készítettem; a választmányi ülés megtartásáig nem várhattam, annál kevésbé, mivel a szekrények beállításakor helyet kellett szorítanom ennek is.

Továbbá egy kis, apró consolos, ferde tárlós szekrénykét, illetőleg állványkát készítettem a pecsét és a vele talált pénzek stb. számára. Nagyon kérlek, légy szíves a pecsétet és a többi leletet nekem mielőbb megküldeni, illetve engem tudatni, hol vannak azok, miután a tűz után költözködtünk. Valamint azt is, hol vannak azok az okmányok, melyek az oklevélszekrény ferde tárlójában voltak (a város régi jegy-

¹⁴⁹ Az 1904. június 19-én megnyitott múzeumnak a nagybányai régi városháza adott otthont, amelynek ez a része 1905. augusztus 10-én tűzvész áldozatává vált. A gyűjteményeket ideiglenesen egy tűzoltó házában helyezték el, majd az 1906-os újbóli megnyitástól egészen 1914-ig a minorita rendtől bérelt néhány teremben fogadta látogatóit az intézmény. Ehhez ld.: Réthy 2008. i. m. 16.

¹⁵⁰ stájgerol – árat emel, drágít

¹⁵¹ A nagybányai református és evangélikus egyháznak nem az 1906-os volt az első felajánlása a múzeum számára, ugyanis az 1904-ben megnyitott kiállításon számos olyan, a helyi protestáns felekezetek tulajdonát képező, ám használaton kívüli tárgy szerepelt, amelyet letétként helyeztek el az intézményben. Megemlíthető négy terítő, a klenódiumpok közül Zombori Ádám és Imre Borbála ezüst úrasztali pohara (1748), továbbá négy pecsétnyomó. Vö.: *Utmutató* 1904. i. m. 59–61. A Myskovszky levelében említett, 24 darabból álló letétről a helyi sajtó is beszámolt, felsorolva az átadott tárgyakat: *Nagybánya és Vidéke*, 1906. április 15. 4. Kiemelendő közülük egy fedeles ónkupa, amely .G.S.1576. felirata alapján Georgius Schuler adományaként került a nagybányai evangélikus egyházhoz. Ehhez ld.: Myskovszky Ernő: Nagy-bányai ötvösművekről. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 28. 1908. 79.

¹⁵² Révész János, 1898-ig Riszdorfer János (Nyíregyháza, 1863. március 17. – Nagybánya, 1933. december 18.), evangélikus lelkész, elbeszélő, egyházi író. A nyíregyházi gimnázium elvégzése után Pozsonyban szerzett evangélikus lelkézi diplomát. 1885-től élete végéig Nagybányán volt lelkész, egyházkerületi számvevőszéki elnök, törvényszéki bíró és vármegyei tanácsos. Egyik fő műve: Révész János: *A mi osztályrésünk: A nagybányai ág. h. evang. egyház története*. Nagybánya, 1905. 1891-től a Nagybánya és Vidéke című lap felelős szerkesztője, 1903-tól tulajdonosa. Szerepe volt a nagybányai festőiskola létrehozásában. Több ismertetőt is publikált a városban rendezett kiállításokról, melyhez ld.: A nagybányai művésztelep utolsó korszakának erdélyi magyar bibliográfiája (1919–1944). Összeáll. Murádin Jenő. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 224, 227, 228. Réti István Tizennégy esztendő a nagybányai festőkolónia életéből című írása szerint Thorma Jánostól, Iványi-Grünwald Bélától, Maticska Jenőtől és Perlrott Csaba Vilmostól is volt képe, melyhez ld.: *A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896–1909*. 1996. i. m. 468.

zőkönyve 1560-1635), városi számadáskönyv, a város két régi pecsénymója és a koronázási arany-ezüst érmek.¹⁵³ A ferde tárlót Gallónál találtam meg nagy utánjárás után, nem tudván azt, hogy az az alsó fiókok készítése céljából van ott.

Több tárgyat nem találtam meg. Így a régi helyiség első szobájában állott azon háromszög alakú kis szekrénykét, melyen a Papp Zsigmond¹⁵⁴ által készített kép (a régi Szent István templom romjai)¹⁵⁵ állott. Továbbá elveszett az etnográfiai tárhoz készített sarokállvány. Eltekintve néhány üveg és cseréptöréstől, a költözködés aránylag elég szerencsés kimenetelűnek mondható.

Nincs tudomásod róla, hogy megérkezett-e már a [...] irodából a város régi pecsétének rekonstruálására, illetve jogait való visszahelyezésére vonatkozó engedély? Égly¹⁵⁶ nem tud még róla semmit, különben, ezt panaszképpen ne vedd tőlem, ő

¹⁵³ A felsorolt tárgyakat az 1904-ben megnyitott kiállítás első termében, a IV. számú tárlós szekrényben helyezték el. - Vö.: *Utmutató* 1904. i. m. 46-47.: „53. A város legrégebbi jegyzőkönyve (1560-1635). A félnyitott lap az 1659-iki tisztikar névsorát és az ácsok céhére vonatkozó határozatokat foglalja magában (az utolsó a legelső magyar nyelvű jegyzőkönyvi szöveg a városi levéltárban). 54. Városi számadáskönyv 1660-tól 1737-ig. (Az 1660-iki 10.000 tallérnyi török sarc fedezésére kivetett adó összeírásával kezdődik.) Ebben a tárlóban van kiállítva a város két legrégebbi pecsénymója. Az egyik 1483-ban készült s bányahegyét ábrázol, tetején szőlőfürtökkel, jobbról, balról és a bányaszájban dolgozó bányászok alakjával s legfelül 1483 évszámmal; körirata *S(igillum) rivuli dominarum*, magyarul: *Asszonypataka pecsétje*. A második pecsénymó nincs évszámmal ellátva, stílusa a XVII. század közepére vall, a pecsétrajz ugyanaz mint az előbbinél, csak hogy a kornak megfelelő más stilizálással, a körirat: SIGILLUM CIVITATIS RIVULI DOMINARUM; magyarul: *Asszonypataka város pecsétje*. Ugyanitt állítottuk ki azokat a koronázási arany és ezüst érmeket, amelyeket Nagybánya város követei a koronázási országgyűlésekről hoztak magukkal a város számára.”

¹⁵⁴ Törökfalvi Pap Zsigmond (Nagybánya, 1823. - Uo., 1904.), törvényszéki bíró, nyugalmazott királyi járásbíró, festő, a Nagybányai Múzeum-Egyesület első elnöke. Tanulmányait Bécsben végezte a 19. század közepén. Még jogász korában megismerkedett Petőfi Sándorral; levelezett vele, emlékiratot írt, illetve miniatűr portrékat festett róla (akárcsak Jókai Mórról), amelyek a Magyar Nemzeti Galériában találhatóak. Kulcsszerepet vállalt a Nagybánya és Vidéke című lap megalapításában, melynek első száma 1875. szeptember 28-án jelent meg. A szerkesztői feladatot bírói állásánál fogva nem vállalta, ugyanakkor több cikkel támogatta a lapot.

¹⁵⁵ Törökfalvi Pap Zsigmond 1842-ben festette a nagybányai Szent István-templomot délkeletről ábrázoló akvarelljét. Ld.: Papp Szilárd: Helyzetkép széljegyzetekkel. Nagybánya középkori plébániatemplomának építéstörténetéhez. *Középkori egyházi építészet Szatmárban* 2011. i. m. 182.: 2. kép, 203.: 17. jegyzet [a következőkben Papp 2011a]. Szász Károly: A nagybányai Szent István-templom. *A nagybányai Szent István templom. Szász Károly emlékére*. Szerk. Metz József. Nagybánya, 2000. 31. még a nagybányai múzeum anyagában említi, azonban a jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Ugyanakkor készült róla egy ceruzarajz-másolat - ld.: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 13217. Közölve: Papp 2011a. i. m. 182.: 2. kép. E kópia szerint Pap Zsigmond akvarellje a romos templomnak nagyjából ugyanazt az állapotát dokumentálta, mint ami a Lux Kálmán hagyatékában fennmaradt rajzon látható - ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz.: K 1695, Lux Kálmán-hagyaték, no. 4.

¹⁵⁶ Égly Mihály (Nagybánya, 1865. - Uo., 1918.), városi főjegyző. Miután Budapesten megszerezte jog- és államtudományi diplomáját, illetve tevékeny szerepet vállalt politikai tudósítóként, 1889-ben

13. Krisztus az Olajfák hegyén relief-törredék a nagybányai Szent István-templomból
©MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 042.364P

mányaimat folytathatom, mire itt, a periférián igen kevés alkalmam van.

Nem szívesen teszem ezt, de bizonyos körülmények is kényszerítenek engem erre, melyek teljesen személyemen felül állanak. Tíz évi nagybányai tartózkodásom alatt majdnem összeforrtam a várossal, annak viszonyaival, s csak kis múzeumomat sajnálom elhagyni, ahol oly kedvvel dolgoztam.

A ministeriumban lévő jó embereim már értesültek áthelyeztetésemről, s megígérték közreműködésüket. Most még téged kérlek meg arra, hogy széleskörű ismeretkördnél fogva légy szíves ügyemet a kultusministeriumban ajánlani; az osztályvezető báró Barkóczy Sándor.¹⁵⁷ Lekötelezel velem, s munkásságomnak mintegy elisme-

szülővárosa főjegyzővé választotta. Ettől fogva egészen haláláig Nagybányán élt, és aktívan részt vett a város közigazgatási, társadalmi fejlesztésében. Az 1890-es években önállóan jelentek meg Verőfény és Versek című kötetei. 1903-ban megalapította a Nagybánya című hetilapot, amit élete végéig szerkesztett. 1907-ben Szatmár vármegye főjegyzőjévé nevezetett ki. Iványi-Grünwald Béla a Múcsarnok 1901-es téli tárlatán bemutatott, a Pleska vidékét ábrázoló tájképének egyik főalakjaként Églyt festette meg. - Ld.: *A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896-1909.* 1996. i. m. 298.

¹⁵⁷ Barkóczy Sándor (Nagyazar, 1857. december 16. – Budapest, 1925. május 24.), kultúrpolitikus, miniszteri tanácsos, császári és királyi kamarás. Barkóczy Mihály báró és Rudnyánszky Augusztina bárónő harmadik gyermekeként született. Középiskoláit Sátoraljaújhelyen és Kalocsán, jogi tanulmányait pedig Kassán és Budapesten végezte. Köztisztviselői pályáját Zemplén vármegye aljegyzőjeként kezdte meg. 1878-ban az Igazságügyminisztériumban dolgozott, majd 1879-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol 1904-től miniszteri tanácsos volt, és 1912-ig a középiskolai ügyosztályt vezette. Részt vett több katolikus mozgalomban, egybeként a katolikus tanárok létszámát kívánta növelni.

nemhogy támogatna munkámban és a tisztikar (múzeumi) tagjai is, hanem még nem is járnak a kezemre. Így Égly, mikor a ferde tárlós oklevélszekrénynek utánajártam, a levéltárban nem akart utánanézni, ott vannak-e, s így megakadályozott engem a rendezésben, de szerencsére meglettem az Gallónál, csupa véletlenségből.

Most áttérek levelem elején említett közlésem másik részére.

Ugyanis ez sorsomnak új irányt ad, ha kérelmem teljesedik. A budapesti VI. kerületi áll. főgymnasiumnál pályázat van hirdetve a mértani és szabadkézi rajzi tanszékre, s én kérvényemet hivatalosan már be is nyújtottam. Tettem ezt azért, mert igen szeretnék Budapestre kerülni, hol ismereteimet bővíthetem, tanul-

résül fogom tekinteni, ha Budapestre való áthelyezésem sikerülni fog. Midőn kérésemet ismételten szíves jóindulatodba ajánlom, üdvözöl tisztelő híved

Myskovszky Ernő

Ui. Engedd meg, hogy oly elhányva, olvashatatlanul írok, de kis munkatársaim itt a múzeumban várják a munkához való rendelkezéseimet. Berzeviczy, Szalay, Fraknói s még számosan a küldött munkámat levélben megköszönték.

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1906. április 30.¹⁵⁸**

Kedves Barátom!

Leveledet véve, csak most válaszolhatok rá.

A városi pecsét galvánmásolatának megrendelési jegyzéke szerint azt aláírták:¹⁵⁹

1. gróf Teleki Géza¹⁶⁰
2. Dr. Kádár Antal¹⁶¹
3. Moldován László
4. Dr. Schönherr Gyula
5. A nbányai múzeum egyesület (Felsőbánya számára)
6. Stoll Béla¹⁶²

Ellenfelei ezért „fekete bárónak” nevezték.

¹⁵⁸ OSZK, Kézirattár, Leveletár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁵⁹ Az ügy előzményei az előző levélben olvashatók. A belügyminisztérium 1904-ben elrendelte az összes magyar város pecsétjének véglegesítését. Nagybánya viszont nem tudta középkori pecsétje nyomán megszerkeszteni címerét, ugyanis annak egyetlen lenyomata hiányos állapotban maradt fenn. Ezért a minisztérium a város hiteles pecsétjét az 1843. évi pecsét alapján állapította meg. 1904 őszén azonban előkerült az egykori tipárium, Nagybánya pedig kezdeményezte címerének az eredeti pecsét szerinti módosítását. Ehhez rendelhették meg a szóban forgó galvanoplasztikai másolatot. – Ld. Schönherr 1906. i. m. 9–10.

¹⁶⁰ Gróf Teleki Géza (Dés, 1843. szeptember 28. – Budapest, 1913. szeptember 27.), író, politikus, 1889–1890 között a Tisza-kormány belügyminisztere, az MTA igazgatótanácsának tagja, 1894-től 1913-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Gróf Teleki Pál apja.

¹⁶¹ Kádár Antal, nagybányai bányakerületi kincstári orvos, a Nagybányai Múzeum-Egyesület választmányának rendes tagja. Több előadást tartott, illetve cikket írt Nagybánya lakossága, különösképpen a bányamunkások egészségi állapotáról, az üdülő- és nyaralótelepek létesítéséről. Erre példa: Mikó Béla-Kádár Antal: Éghajlati és egészségügyi viszonyok. In: *Nagybánya és környéke*. Szerk. Palmer Kálmán. Nagybánya, 1894. 172–178.

¹⁶² Stoll Béla (1852.[?]) – Nagybánya, 1931. június 21.), ügyvéd, a Nagybányai Múzeum-Egyesület választmányának rendes tagja, a Nagybányai Részvény Takarékpénztár igazgatója. Több jogi témájú munkát

7. Szőke Béla¹⁶³
8. özv. Pellion Béláné,¹⁶⁴ Bpest.
9. Schönherr Sándor

Összesen 9-en.

Engedd meg, hogy előbb nem írtam ezt meg, de a jegyzéket a költözködés miatt csak tegnap találtam meg.

A múzeum berendezése már háromnegyed részben elkészült. Ha semmi gátló körülmény nem akadályozza, a múzeumot május 20-án megnyithatjuk.

Köszönöm szíves közbenjárásodat folyamodványom elintézéséért. Annyiban mondhatom sikeresnek, hogy Földes,¹⁶⁵ ki a programbeszédét ma tartotta meg, s kívül ma megismerkedtem, s aki Apponyi¹⁶⁶ kultusminiszternél ügyemben interveniált, majdnem fajt accomplitnak¹⁶⁷ tartja ügyemet.

publikált, például *A nagybányai rezervált erdők ügyében*. Nagybánya, 1899; *A vidéki hitelrendszer, illetve vidéki takarékpénztárak biztosítása és szervezéséről*. Nagybánya, 1900. Támogatója volt minden közérdekű lépésnek Nagybányán. Kezdeményezte a Lendvay-szobor felállítását, a Szent István-templom tornyának helyreállítását. Legfontosabb lépése az volt, amikor a ligeti Jókai-dombon újonnan emelt szénatartóját a nagybányai festőtársaságnak adományozta, hogy azt műteremmé alakítsák (ily módon adománya három évtizedre otthont adott a festőtársaságnak). Ehhez ld.: Murádin Jenő: Nagybánya bölcsőjénél. *Utunk*, 1972. augusztus 4. 11. A városi közgyűlés 1903-ban Stoll indítványát követően szavazott meg kétszáz koronát adományul Thorma János Az aradi vértanúk című festményének megvásárlására. - Ld.: *A nagybányai művészet és művésztelep a magyar sajtóban 1896-1909*. 1996. i. m. 346.

¹⁶³ Szőke Béla (Arad, 1870. október 12. - Kiskunfélegyháza, 1950. november 18.), plébános. A középiskolát a budapesti piarista gimnáziumban, a teológiát Szatmárnémetiben végezte, ahol nagybátyja, Meszlényi Gyula 1893. március 15-én pappá szentelte. Fehérgyarmaton, Beregszászon, Nagybányán káplán volt. 1900-ban Nagybányán ideiglenes lelkészként, majd 1904-től egészen 1936-os nyugdíjazásáig plébánosként szolgált. Emellett a Nagybányai Dalegylet vezetője, továbbá harminc éven át a Nőegylet titkára volt.

¹⁶⁴ Pellion Béláné, szül. Imre Lujza, budapesti polgár, 1905-től a Nagybányai Múzeum-Egyesület választmányi bizottságának tagja. A korabeli sajtó tanúsága szerint több ízben számottevő adománnyal segítette a várost.

¹⁶⁵ Földes Béla, 1881-ig Weisz Béla (Lugos, 1848. szeptember 25. - Budapest, 1945. január 18.), közigazdász, statisztikus, egyetemi tanár, 1893-tól az MTA levelező, 1901-től rendes, 1933-tól tiszteletbeli tagja. A gimnáziumot Temesváron és Pesten, jogi tanulmányait a bécsi, a pesti és a lipcsei egyetemen végezte. Egyebek mellett a fővárosi statisztikai hivatal igazgatóhelyetteseként, a budapesti egyetem magántanáráként, illetve a nagyváradi jogakadémia tanáraként tevékenykedett. 1906-1918 között országgyűlési képviselő, 1917-1918 között tárca nélküli miniszter. Gróf Apponyi Albert bizalmasa volt, akiről monografikus tanulmánnyal felérő nekrológot írt: Földes Béla: Néhány ecsetvonás gróf Apponyi Albert életképéhez. *Budapesti Szemle*, 231. 1933. 257-277.

¹⁶⁶ Gróf Apponyi Albert (Bécs, 1846. május 29. - Genf, 1933. február 7.), nagybirtokos, politikus, belső titkos tanácsos, az MTA igazgatósági tagja, 1921-től 1933-ig a Szent István Akadémia elnöke. 1906-1910 között Wekerle Sándor második, 1917-1918 között a harmadik kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere, az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője volt.

¹⁶⁷ befejezett, megmászhatatlan tény, lezárt ügy

Tegnap kaptam Náray Szabó Sándor¹⁶⁸ kultuszminiszteri tanácsos úrtól biztató ígéretet tartalmazó levelet, melyben egyúttal a neki megküldött könyvem¹⁶⁹ nagy köszönettel veszi.

Édesapámat nem kértem fel, érvényesítse befolyását, mert én tisztán a magam emberségéből kívánom a jelzett állást elnyerni. Érteni fogod ezt, én dolgozni szeretek, s családi protekció által nem akarom magam befolyásoltatni. Legközelebb többet és gyakrabban írok.

Üdvözöl tisztelő híved
Myskovszky Ernő

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
é. n.¹⁷⁰ [Nagybánya, 1906. május–június]¹⁷¹

Kedves Barátom!

Ezen sorokat vizsgálat közben, a katedrán írom, hol a matematikán elnökölök, s ezen funkciót használom fel arra, hogy egyet-mást írjak, mert máskor nemigen érek rá. Mindenekelőtt értesítelek, hogy a képtárunk teljesen be van rendezve. Holnap készen lesz az átalakított, ipari tárgyakhoz szükséges szekrény; azt berendezem, s evvel az „egyházi szoba” is meglesz. E héten sor kerül a „városi” és az „etnografiai” helyiségekre is, s a jövő hét tisztogatással fog telni.

Nem tudom, mitévő legyek azzal a bizonyos, Szmik-féle szőnyegszekrényel.¹⁷²

¹⁶⁸ Náray-Szabó Sándor (Szombathely, 1861. február 15. – Budapest, 1914. november 18.), orvos, gyógyepedagógus. 1884-ben a budapesti egyetemen orvosdoktori oklevelet szerzett. 1886-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szolgálatában állt, ahol elsősorban gyógyepedagógiai ügyekkel foglalkozott. 1912-ben államtitkár lett, a következő évben pedig nyugalomba vonult. Sokat tett a hazai gyógyepedagógia elméleti és intézményes fejlesztése érdekében; működését külföldön is elismerték. Műveit hazai és nemzetközi szaklapokban, főleg a Magyar Gyógyepedagógiában és a bécsi Eosban tette közzé.

¹⁶⁹ Myskovszky E. 1905. i. m.

¹⁷⁰ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁷¹ Myskovszky beszámolója szerint a múzeum rendezési munkái a végéhez közelednek („E héten sor kerül a »városi« és az »etnografiai« helyiségekre is, s a jövő hét a tisztogatással fog telni.”). Az elhalasztott megnyitóra 1906. július 15-én került sor, melyhez ld.: *Nagybánya*, 1906. július 19. 4. Myskovszky, aki időközben megpályázta a budapesti VI. kerületi állami főgimnázium tanári állását, 1906 áprilisában Schönherr közbenjárását kérte ez ügyben. Ebben a levelében arról ír, hogy nem őt nevezték ki a szóban forgó pozícióra, kisvártatva viszont a következőket olvashatjuk: „Myskovszky Ernő főgimnáziumi tanárt a budapesti VI. ker. főgimnáziumhoz” helyezték át. – Vö.: *Nagybánya*, 1906. június 28. 4. Ebből kifolyólag a levél ezen kinevezése előtt, 1906 májusában vagy júniusában – de inkább júniusában – íródhatott.

¹⁷² *Nagybánya*, 1906. március 8. 3.: „Szmik Antal, a nagybányai múzeum-egyesület tiszteletbeli tagja, külföldön is ismert hímzés gyűjteményéből egy gazdag sorozatot ajándékozott múzeumunknak, mely még a nyár folyamán látható lesz a múzeum-egyesületnek a minorita-társház új épületében berendező

Elfoglalja a szoba felét; addig nem nyitom meg a múzeumot, míg az ott van. Kérlek, értesíts engem postafordultával, átveszi-e Seemayer, vagy mi történjék vele. Légy szíves a pecséttel együtt talált, s nálatok lévő ékszereket, pénzeket stb. is elküldeni; a városi pecsétet most helyezem el.

Tehát mi sem állja útját a múzeum megnyitásának. Munkám egyelőre véget ért. Írd meg, mikor történjék a megnyitás.

Legutóbbi itt tartózkodásod alkalmával felkértelek, hogy lennél szíves a közoktatási faktoroknál¹⁷³ közbenjárni, hogy – tekintve azt, mivel nem helyeztek át Bpestre, pedig megérdemeltém volna, talán jobban, mint az, kit a VI. ker. főgimnáziumba neveztek ki –, léptessenek elő a VIII. fiz. osztályba. Ez év végén úgyis belekerülök; szeretnék hamarabb odakerülni, mert anyagilag jó volna rám nézve. Precedens soron kívüli előléptetésekre nálunk igen gyakran van, s tudom, ha Fraknoi, Szalay közbenjárva Barkóczy miniszteri tanácsosnál, ki referensünk, semmi nehézségbe nem ütköznék.

Meg fogom kérni Fraknoi püspök úr öméltsóságát is, hogy nagy összeköttetési révén az illetékes faktoroknál közbenjárjon előlépés, esetleg külföldi tanulmányúti ösztöndíj elnyerése ügyében, vagy pedig, ha megürül egy bpesti állás, arra ajánlani kegyes lenne.

Midőn kérésemet a te jóindulatodba ajánlva,

üdvözöl
tiszteelő híved
Myskovszky Ernő

Ui. Munkámat¹⁷⁴ Stampfel¹⁷⁵ már kinyomtatta, most készülnek az illusztrációk. Egy hónap múlva könyvpiacon kerül, és hogy a ministerium ezt tudomásul nem veszi, azt érthetetlennek tartom.

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Nagybánya, 1906. július 11.¹⁷⁶

Kedves Barátom!

Értesítelek, hogy a múzeum teljesen rendezetten várja az e hó 15-ikén történő megnyitását. Az erre vonatkozó hírlapi publikációk megtörténtek.

Az összes helyiségek padlóit ma súroltatom fel, valamint az ablakok és az üvegejtők

---

helyiségében. A gyűjtemény elrendezését a híres gyűjtő maga fogja végezni.”

¹⁷³ faktor: egy tényező több közül, amely egy helyzetet, állapotot okoz vagy befolyásol

¹⁷⁴ Myskovszky E. 1906. i. m.

¹⁷⁵ Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal

¹⁷⁶ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

mosását is.¹⁷⁷ A külső kamarába egyszerű gerendákból összetákolt állványokat csináltattam, melyekre a ki nem állítható tárgyakat és a vacakot tettem. Sándortól¹⁷⁸ átvettem az ékszereket, melyeket a pecséttel együtt a kis tárlóban helyeztem el. Sándornak most magyarázom a szükséges teendőket. Amint láttam, nagy kedve van a múzeumhoz; igen örvendek, hogy egyhamar bele fogja magát találni az őrség viselésébe.

Kedves Gyula barátom, engedd meg, hogy egy kéréssel járuljak hozzád. Tekintve, hogy egy hónap múlva már Bpestre költözöm, igen természetes, hogy készkiadásaim lesznek, s az, azt hiszem, jól megszolgált őri évi tiszteletdíjmag kiutalványozását kérem, amelyet beillesztettem háztartásom budgetjébe.

Amíg még ott vagyok, mindent rendbe hozok, s minden restancia¹⁷⁹ nélkül adom át a múzeum kulcsát Sándor öcsédnek. Kérésem ismétlésével üdvözöl

igaz híved
Myskovszky Ernő

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Nagybánya, 1906. július 15.¹⁸⁰

Kedves Barátom!

Tegnap este egy teljesen érthetetlen táviratot kaptam, mely engem arra utasít, hogy a veszélyben forgó múzeum képeit és szekrényeit azonnal távolíttassam el.

Eleinte tervezett betörésre gondoltam, s megkértem a Casinóban időző Neubauer¹⁸¹ bányaiigazgató urat, hogy mint a múzeum egyik alelnöke, tekintsük meg a múzeumot. Ez megtörtént, s mindent a legnagyobb rendben találtunk. Éjjelre gondoskodtunk megfelelő őrzésről.

Ma reggel Sándort akarván felkeresni, hogy vele mint utódommal erről a dologról beszéljek, édesanyádtól értesültem a távirat geneziséről. Tehát a fenyegető veszély a nedvességre vonatkozik. Nem tudom, ki informált téged, de azt vagy rosszakaratból, vagy pedig tudatlanságból tette. Legutóbb, amint személyesen meggyőződted, aggodalomra semmi ok nincs; ugyanezt konstatálta Seemayer is.

Egyáltalán teljesen érthetetlennek tartom azt a beavatkozást, mely az igazság és a való tényállás elferdítésével úgy neked, mint nekem kellemetlenséget szerzett.

A helyiségek teljesen szárazak; penésznek nyoma sincs, az ablakok mindennap

¹⁷⁷ Elírás. Helyesen: az ablakokat és az üvegajtókat is lemosatom.

¹⁷⁸ Schönherr Sándor

¹⁷⁹ hátralék, el nem végzett munka

¹⁸⁰ OSZK, Kézirattár, Leveletár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁸¹ Neubauer Ferenc, bányaiigazgató, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Nagybánya-vidéki Osztályának elnöke, továbbá a Nagybányai Múzeum-Egyesület alelnöke.

reggeltől késő estig nyitva vannak. A múzeumot most vasárnap megnyitottam, szép közönség látogatta.

Hogy meg légy nyugtatva, valamint én is fedve legyek, legjobb volna egy három-négy tagból álló bizottságot delegálni a múzeum helyiségeinek megvizsgálására, vajon veszély fenyegeti-e a tárgyakat vagy nem. Még ma megkérem Neubauert, hogy kérjen fel e célra néhány választmányi tagot, s az eredményről azonnal értesítelek.

Kellemes üdülést kívánván

tisztelő híved
Myskovszky Ernő

Ui. Megkaptad legutóbbi leveletem? Megkértelek, légy szíves intézkedni e preliminált¹⁸² évi tiszteletdíj kiutalványozására.

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Nagybánya, 1906. július 19.¹⁸³

Kedves Barátom!

Leveled kézbesítése előtt írt soraimban jeleztem, hogy az engem oly súlyos vádakkal, kötelességmulasztással és lelkiismeretlenséggel illetett leveledre válaszolni fogok. Mindenekelőtt rendkívül csodálkozom, és csodálkoznak igen sokan azon, hogy miképpen tudtál alaptalan forrásból merített és rosszakaratú tendenciákkal terjesztett híreknek hitelt adni és azoknak felülni.

Audiatur et altera pars.¹⁸⁴ Teljesen szükségtelennek tartom, hogy magam ily aljas rágalmakkal szemben védekezzem, teszem ezt csak azért, mert tudom, hogy te leszel az első, ki ezt az egész dolgot a legjobban fogod sajnálni. Pontról pontra reflektálok leveledre.

1.) Az a bizonyos társaság, mely téged a múzeumot fenyegető veszélyre figyelmeztetett, vagy tudatlanságból tette ezt, vagy pedig rosszakaratból. Erre nézve igen lekötelezel, ha személyenként megnevezed a társaság tagjait, kikkel szemben retorziókkal kívánok élni, annál is inkább, mivel a városban híre terjedt az álhírnek, s sok helyütt hitelt talált.

2.) A múzeum berendezési munkálatainak siettetésére nézve kijelentem, hogy annak idején hozzád levélelileg kérdést intéztem erre nézve, s csak igenlő válaszod után fogtam a munkához.

¹⁸² preliminál - előirányoz, előre megszab, megállapít, meghatároz

¹⁸³ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903-1906, 21 db.

¹⁸⁴ Hallgattassék meg a másik fél is.

3.) Mikor a képeknek a falról való levételére és a szekrényeknek a faltól távolabbi elhelyezésére figyelmet felhívtad, azt azonnal megtettem, s csak néhány nappal a megnyitás előtt helyeztem azokat eredeti helyükre vissza, s így vádadt, hogy felelősséggel tartozom úgy a városnak, mint az államnak a közvagyonért, s ezt megérteni nem voltam képes, nem érint tehát legkevésbé sem.

4.) Ebből kifolyólag a múzeum megnyitásának aktusáról elnökiileg nem vettél tudomást. Ezt sajnálom, mert habár a megnyitást a legnagyobb csendben, minden emóció nélkül eszközöltük, mindenesetre jólesett volna a fárasztó munka után elismeréséül legalább egy sor köszönő nyilatkozattal tudomást venni.

Ezen előzmények előre bocsátása után rátérek ad rem.¹⁸⁵

Mikor leveledet megkaptam, hogy lelkiismeretem megnyugtattassék egyrészt, másrészt pedig, hogy a teljesen alap nélküli, s munkám bevégzése feletti örömöm megzavarását célzó hírek valótlanágát és a rosszindulat tényét ad oculus¹⁸⁶ kimutassam, megkértem Neubauer Ferenc bányaigazgató urat, mint múzeumunk alelnökét (Lakatos nincs itthon), hogy delegáljon néhány tagból álló bizottságot annak megvizsgálására, hogy a múzeum az ismert híreknek megfelelőleg veszélyben van-e. A bizottság ma, csütörtökön délelőtt 1/2 12 órakor a múzeumba jött, s egy órai alapos, minden részletre kiterjedő, lelkiismeretes vizsgálat után kijelentette – amint azt a mellékelt, hivatalos és hiteles jegyzőkönyv igazolja –, hogy semmiféle veszély nem fenyegeti a múzeum tárgyait, semmiféle romlás, penészedés vagy bármi, az állítólagos nedvesség következtében előállható bajnak nyoma sincs és nem is lesz.

De nem is lehet, még akkor sem, ha az összes ablakok és a szekrények ajtóit egész nap tárva-nyitva nem lennének.

Ezek után várom leveledet, s ha fenntartod még ezután leveledben foglalt kijelentéseidet, úgy magamra nézve a konzekvenciákat levonom, s a múzeum kulcsait azonnal átadom hivatalos utódomnak, Sándornak, fenntartva természetesen véleményemet erről az egész, személyemet érintő ügyről.¹⁸⁷

Ami a tiszteletdíjra vonatkozó értesítéssel illeti, sajnálattal vettem azt tudomásul. Szinte röstelkedve kell megírnom, hogy bizony a megérdemelt tiszteletdíjra, amelyre ugyancsak rászolgáltam nap-nap melletti munkámmal, pozitíve számítottam most, annyival is inkább, mert augusztus közepe felé Bpestre költözvén, a felmerült számos kiadásokat apasztaná.

Ha jóindulatodat meg nem vonod tőlem, amit úgylis tudok, mert nem közöltem volna veled egész bizalmasan ezt az egész kellemetlen dolgot, dacára annak, hogy a kultuszminiszter úr az államsegélyt még nem folyósította, tudnál módot és alkalmat találni, hogy mint 2 évvel ezelőtt, amely precedenst nem képez, a körülmények

¹⁸⁵ a dologra, a tárgyra, az ügyre

¹⁸⁶ ad oculos – szem előtt, szemmel láthatólag

¹⁸⁷ Hivatalosan a Nagybányai Múzeum-Egyesület 1906. szeptember 8-án tartott választmányi ülésén került pont e kellemetlen ügy végére: „Jelenti továbbá elnök, hogy azon hír, mintha a múzeumi tárgyak az épület falainak nedvessége miatt megrongálódtak volna, nem felel meg a valóságnak.” – vö.: Nagybánya, 1906. szeptember 13. 4.

sürgető voltára tekintettel a mellékelt nyugtát kiutalhasd, illetve Moldovánt értesítsd ennek kiutalásáról.

Midőn jelen levelemben foglaltaknak szíves tudomásul vételét és legutóbbi kérelmem teljesítését szépen kérem, leveledet mielőbb várva és kellemes üdülést kívánva az ózondús fenyvesek közt

Üdvözöl
tisztelőd
Myskovszky

[Kedves Gyula! Kérlek, intézkedj azonnal, és írd egy imperatív¹⁸⁸ levelet Myskovszky-nak, hogy a múzeumban a képeket akasszák le vagy pedig akasszák föl drótra, fönn a plafond sarkán levén egy faléc vagy vasrúd. A képek máris behorpadnak, kidomborodnak, alul vizes, penészes. A szekrényeket [...] el a falaktól. Ez botrány, ahogy van, nem tűrhető, hogy ha már megcsináltatok és [...] elég szép helyre kerül, hát nem lehet tönkre menni hagyni. Igazán barbár dolog! Kedves Gyula, ne vedd ezt rossz néven, nem neked szól, hanem egy baromnak, aki nem ért a dologhoz. Persze, ezt a levelet ne küldd el Mnek, hanem intézd el másképpen, megmondhatod, hogy panasz érkezett hozzád. Ne haragudj, de föl vagyok háborodva. Ölel Viksi. Ratkovszkyné Belházy Ilona. Tettesse el édes Gyula Myskovszky által! M. Ilona. Én ezt már régen mondtam.]

Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának Bártfa, 1906. július 31.¹⁸⁹

Kedves Barátom!

Én az aug. 20-iki megnyitás mellett nem vagyok, mert szeptember 8-áig elkészülök a múzeummal,¹⁹⁰ föltéve, hogy megint újabb s nagy darab régiségek nem érkeznek. Ez történt e hó 28-án is (!), [...] érkezvén be 9 db óriási hímzés, szövet és egyéb dolog. Ezeket most hirtelen montírozatom,¹⁹¹ s beillesztem, ahová lehet. Júl. 2-án szerettem volna a katalógus megírásához kezdeni, de a mai napig hozzá nem foghattam a folyton-folyvást beözönlő tárgyak miatt. E jelenség a maga érdemében igen jeles dolog, de hát akkor válasszuk kétfelé a dolgok menetét: elsősorban törzskönyveljünk, reparáltassunk és tisztíttassunk – másodsorban pedig állítsunk ki és katalogizáljunk. Mert e két dolog együttvéve, s egyszerre végezve herculesi munka! (Ma pedig már nincsenek Herkulesek.)

¹⁸⁸ felszólító

¹⁸⁹ OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

¹⁹⁰ Mivel a múzeumot 1906. július 15-én megnyitották, Myskovszky itt bizonyára egy átmeneti bezárásról és bizonyos utómunkákról írhat, amelyekről sem a korabeli sajtó, sem más forrás alapján nem tudunk többet.

¹⁹¹ montírozás – összeállítás, szerelés

Az emléktáblát alakúnak gondoltam, s gondolom most is, azért, mert ilyen formájú az épület ama fala, melybe az beillesztődik. A tervrajzot annak idején beküldöm a fő-séghez, változtassatok rajta tetszések szerint.

Most hajnal óta késő estig, legtöbbször vacsora után is dolgoznom kell, hogy készen legyek. A nyomdával vasárnap egyeztem meg Kassán. A költségelőirányzatuk ez:

a) 6 ív (azonban lehet, hogy 4-5 ív is elég lesz) 56 korona =	336 K
fűzés	18 K
boríték	15 K
-----	-----
összesen	369 K

600 példányban.

b) 1000 példánynál

6 ív 56 korona	336 K
fűzés, boríték és a 400 többletpéldány	144 K
-----	-----
összesen	480 K

Árusítani 30 fillérével kellene az Útmutatót. Ebből befolynék 300 korona. De most az a kérdés: hány példányban készíttessem? Én az 1000 mellett vagyok, kérlek, tudasd becses véleményedet, most már a fentebbi számvetés alapján. A 25000 koronából ez is szépen kifutja! Július 1-én kelt jelentésem fogalmazványát otthon feledtem. Rengeteg dolog szakadt reám ott is! Nincs benne más, csak a [...] kis statistikája és az a javaslat, hogy a megnyitás szept. 8-án legyen. Szombatig Bártfán vagyok. Úti számlám kifizetését Tóth Á. úrnál megsürgettem Kassáról. Június 17-én küldtem be 139. sz. a. Isten veled!

Üdvözöl
tisztelő híved
Myskovszky

**Myskovszky Ernő – Schönherr Gyulának
Budapest, 1906. november 10.¹⁹²**

Kedves Barátom!

Azon szívélyes viszony, melynek keretében téged megismerni szerencsém volt nagybányai ismerkedésünk s bizonyos irányban való együttműködésünk alatt és óta, késztet engem arra, hogy egy kéréssel, melynek méltányossága elől bizonyosan nem fogsz elzárkózni, forduljak hozzád.

¹⁹² OSZK, Kézirattár, Levelestár, Lt. Myskovszky Ernő Schönherr Gyulához, 1903–1906, 21 db.

Ismered munkakedvemet és szeretetemet a muzeális dolgok iránt, melynek jelét nem egy ízben adtam. Szükségtelen ezt előtted bővebben fejtegetnem.

Új állomáshelyemen, Budapesten folytatni szeretném működésemet. A Nemzeti Múzeumba szeretnék kerülni egy szakomnak megfelelő munkakörrel. Kérlek, tedd nekem ezt lehetővé, amit annál inkább remélek, mert Fraknói püspök úr őméltósága, kinél tiszteletemet tettem tegnap, megígérte nekem, hogy ez ügyben veled fog beszélni, kitől ez függ.

Személyesen kértelek volna erre fel, de meghűlés folytán egy pár napig nem mozdulhatok ki.

Kérlek, légy kedves engem erre vonatkozólag postafordultával értesíteni, s én azonnal felkereslek, hogy személyesen köszönjem meg szíves jóindulatodat.

Üdvözöl tisztelő híved
Myskovszky Ernő

HEKLER ANTAL LEVELEI FELESÉGÉNEK, KISS ILONÁNAK GÖRÖGORSZÁGBÓL¹

1913 őszén Görögországba, majd innen tovább Kis-Ázsiába indul tanulmányútra. Első levelét „a Graz fődélzetén a nyílt tengeren, Triest – Brindisi között, 1913. IX. 29. d. u. 2 órakor” írja.²

A végtelen, beláthatatlan tengeren írom soraimat. Egyedül élek ezen a nagy hajón idegen emberek között – gyönyörű a természet műve körültem –, és nincs kivel megosztanom lelkelem felpezsdülő érzéseit...

A hajó, melyen utazom, egyike a legnagyobbaknak, miket eddig láttam, 3 emeletes fődélzettel, kényelmes kabinokkal, szalonokkal és kitűnő ellátással.³ 12-kor lunch, 4-kor tea, este vacsora 1/2 8-kor. Már nem egy különlegességet tálaltak. A legkülönösebb, hogy a spárgát tegnap este utolsó fogásnak adták a pudding s gyümölcs előtt, ma délben pedig a virsli tormával is bevonult az előkelő társaságba ízletes magyar gulyás szomszédságában.

A hajón elég érdekes, de jelentéktelen emberek kerültek össze. Egész csinos típusorozat. Egy angol apa a lányával, akik órákon át rohannak föl-alá a fődélzeten karonfogva s elsöpörve minden akadályt. Van itt aztán egy fiatal osztrák báró, lenszín hajjal, aki rengeteget öltözködik, s bajuszos kis feleségét üres óráiban a déli tenger földrajzára oktatja. Minden szigetet megmond, előzőleg természetesen fölrohan a vezénylő tiszthez, s megfelelő adagokban teleszívja magát a Marco Polo-k tudományával. Akad a sok férfi között azután egy magános kis olasz nőcske, aki titkos imádókkal naphosszat bújócskát játszik. Mint utolsót említek meg egy valamikor szép napokat élt görög asszonyt, akinél a kokettéria most már leszorult a boka tájára.

---

¹ Görögországi és kis-ázsiai útja során első feleségének, Kiss Ilona Herminának írt levelei, 1913. ősz. Gépirat, Erdélyi Gizella másolata az eredetiről (a levelek előtt olvasható bevezetők a másolótól származnak), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I-76/6-13. A szöveget gondozta, lábjegyzetekkel ellátta Ugry Bálint (ELKH BTK MI). Szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² Erdélyi Gizella megjegyzése. A leveleket Kiss Ilona Hermina adta át Erdélyinek, Hekler tanítványának, hogy lemásolja őket. Erdélyi valószínűleg publikálni szeretne volna a leveleket. Mivel a szöveg másolat, azaz tartalmazhat szövegrontásokat, a gépelt kéziratot a mai helyesírás szabályai szerint írtam át. Az általam átirrt szöveg mindazonáltal mindenben őrzi a szerző stílusát (megtartottam például a ma már archaikusnak számító szavakat – *UB*).

³ A Graz nevű hajó 1908-ban hagyta el az Österreichischer Lloyd trieszti hajógyárát, az Adriai-, a Jón- és az Égei-tengeren teljesített szolgálatot.

Holnap délben Corfuban leszünk. – A jegyeket H.⁴ megküldte Triestbe, de addigra már másolatokkal is biztosítottam magam...

Patras, 1913. okt. 5.

Ma délután 82 km-nyi utat a görög vasutak jóvoltából 6 óra alatt tettem meg, s most szerencsésen Patras első hotelének kényelmét és tisztaságát (?) élvezem. Délelőtt még az olympiai múzeum remekei között kóboroltam. Nem győztem lelkemet eléggé tele-szívni az utolsó benyomásokkal. A Hermes⁵ látása egyike a földi létezés legnagyobb élményeinek. Csak a föllállítása és kiegészítése lenne szerencsésebb.

A hajón Patrasba jövet egy kabinba kerülte[m] egy porosz Regierungsassessoral,⁶ akivel aztán Olympiában két igen kellemes estét töltöttünk. Az egyik alkonyon megmásztuk a Kronos hegyét, de sajnos a sok fa éppen az ásatások területét takarta el. Úttalan utakon, csuszamlásokon kúsztunk azután le a Heraionhoz,⁷ melynek fekvése határozottan a legmegragadóbb. A két teljesen felépített oszlop nagyon segíti a képzeletet. Különösen az esti szürkületben hat ez a romvilág feledhetetlenül. A nagy hiányosság érzését szárnys sejtések és látomások váltják föl.

Ma reggel új német barátomtól elváltam. Ő Kalamatán, Megalopolison át Naupliába tart. Az út jó részét ösvéren kell megtenni. Én ezeket a fárasztó lovagló túrákat lehetőleg későbbre halasztom, mikor nem gyötri már az embert ez a borzasztó forróság. Ma már kénytelen voltam a könnyebbik ruhámat fölvenni, csupa lucsok lettem a turista öltözetben. Olympiában 2 ½ napon át csirkéből és tojásból éltünk. Más a világért sem volt kapható. A pensioért mégis elkértek 12 ½ frct. Egyebekben nem lehetett kifogás az ellátás ellen... Ma este érkezik Olympiába Karo,⁸ a német intézet igazgatója. Én már nem várhatom meg.

Smyrnából rossz hírek járnak. Itteni értesülesem szerint a Kis-Ázsiából érkezőket Piraeusban egy kis piszkos szigeten 5 napos quarantine-nek vetik alá. Aki egészséges, itt bizton megbetegszik, s amellet anyagilag is jól megfejik. Ha ez igaz, úgy aligha mehetnek Kis-Ázsiába. Pedig roppant sajnálnám, ha eredeti terveimről le kellene mondanom. Holnap teljes tájékozást nyerek majd Athénben...

Az újjörög tudományomnak igen jó hasznát látom. Ha 3 hónapig csak görögül érintkeznék, úgy beszélnék, mint valami bennszülött.

⁴ A személyt nem sikerült azonosítani. Talán az emlegetett régész és klasszika filológus Rudolf Heberdey (1864-1936), egyetemi tanár.

⁵ Az egykor (talapzata nélkül) több mint két méteres márványszobor első darabjait az Ernst Curtius (1814-1896) által vezetett feltárások során találták meg 1877-ben az olympiai Héra-templom romjai között. A Hermést és a gyermek Dionysost ábrázoló szobrot hagyományosan Praxitelés (i. e. 390 k. - i. e. 320 k.) munkájának tartják, készülését i. e. 340 - i. e. 330 körülre teszik.

⁶ „Kormánytanácsossal”.

⁷ A Héra-templom az olympiai építmények egyik legrégebbike, az i. e. 6. század elején épült.

⁸ A klasszika archeológus Georg Karo (1872-1963) 1910 és 1919 között volt az athéni Német Régészeti Intézet (Deutsches Archäologisches Institut Athen) igazgatója.

Chios szigete mellett – útban Smyrna felé, 1913. X. 19. d. e.

Nyílt tengeren, Chios szigete mellett írom ezeket a sorokat, annak a szigetnek a partjai közelében, mely Mikkiadést és Archermost⁹ szülte, a fejeit annak a szobrászi iskolának, melynek a bájos jón kórék megteremtésében oroszlánrésze volt. A verőfény meleg ragyogással önti el a partokat, gyönyörű időnk van. Bezzeg másként volt tegnap délután, mikor emeletmagas hullámok között hanyódtunk. Ilyen viharban még nem volt részem, de jól, baj nélkül kiálltam. Most már bízvást szállhatok tengerre a leggonoszabb időben is... Hogy a szél mértékéről fogalmad legyen, megemlítem, hogy Kalamata kikötőjében a pár pillanat alatt támadt ciklon, mint a semmit tépte el a hajó ércfonalas, hatalmas tartóköteleit, s ha a leleményes kapitány rögtön teljes gőzzel el nem hagyja a kikötőt, ki tudja, mi történt volna. Ugyanezt a vihart élveztük aztán mi, Piraeusban beszálló utasok Vathy-ig (Samos).

A rossz tenger s a sok rakodni való alaposan megkéleltetett. Már ma reggel Smyrnában kellett volna lennünk, de csak holnap délelőtt érkezünk oda. Ephesosba csupán kedden indulhatok, pedig már hétfőre várnak. Úgy gondolom, november 15-re ismét Athénben leszek. Heberdeyvel¹⁰ együtt térünk meg, s reméljük, hogy sikerül a quarantainet kikerülni. Heberdey levele szerint alig fordul elő már koleraeset Smyrnában. Aggodalomra tehát nincs ok. Heberdey levele bírt rá, hogy mégis útnak induljak.

A kirándulásokat Ephesosba, Prienébe, Miletosba és Pergamonba még lehetőleg októberben fogom megtenni, míg a napok hosszabbak. Pergamonban még javában folynak az ásátások. Hihetőleg ott is látok valami érdekeset, bár Hepding¹¹ szerint „bisher nichts Erschütterndes gefunden”¹² A meglepetés rám vár...

Miletosból és Prienéből hazatérve, „lelkében tele nagy benyomások emlékével” írja:

Ephesos, 1913. okt. 28.

... Az Ephesoson kívül töltött 5 napom eddigi egész utazásom legfárasztóbb, de legragyogóbb része volt. Az első nap teljesen útban telt el. Reggel 9-kor szálltam vasútra. 1/2 12-kor Sokiában lóra ültem, s este 7-kor érkeztem meg Miletosba, a németek házába, ahol két eddig még nem ösmert úr vendégszeretetét élveztem. A második napot a

⁹ Az i. e. 7-6. században élt chiosi szobrászok; idősebb Plinius (23/24-79) említi őket név szerint (Nat. hist. 36, 11-12).

¹⁰ A régész és klasszika filológus Rudolf Heberdey (1864-1936) 1903 és 1909 között az athéni Osztrák Régészeti Intézetben (Österreichisches Archäologisches Institut Athen) dolgozott, 1909-ben az innsbrucki egyetemen kapott professzori állást. 1911-től 1934-ig a grazi egyetem régészprofesszora volt.

¹¹ A német klasszika filológus Hugo Hepding (1878-1959) 1904-ben ösztöndíjasként került az athéni Német Régészeti Intézetbe, 1906 és 1914 között részt vett a Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) vezette pergamoni ásátásokon.

¹² „Eddig semmi izgalmas nem találtatott”.

Didymaia-i kirándulás foglalta le. 2 ½ órai lovaglás oda s ugyanennyi vissza. Itt is a németek vendége voltam. A harmadik napon dr. Gerkan¹³ vezetésével Miletos romjait jártam végig (kb. 20 km gyaloglás és 2 órai lovaglás!). A negyedik napon átlovagoltam Prienébe, honnan ma reggel indultam el. Priene és Didymai a koronája mindannak, amit eddig láttam. A legnagyobb lelki élmények, mikben halandó embernek része lehet. Csak az a kár, hogy ily nehezen közelíthető meg. Hotel sehol sincs (Sokiát kivéve), ha a németek valakit be nem fogadnak, török parasztházban hálhat, amit nem képzelek mennyei élvezetnek. A Meandros síksága, mely két hegylánc között nyúlik el a tengerig, természetileg is igen szép és érdekes. Lóháton járva az ember közelebb férkőzik a természet szívéhez. Nyugodtan szemlélődhetik, elmélyedhet; nem csodálom, hogy ezeken a nagy méretekben tartott tájakon fogant meg először a görög bölcsélet. Ez a nagy jón gondolkodók hazája.

Úgy tervezem, hogy holnapután 3 napos túrára indulok, s megnézem Hierapolist és Laodikeiát, melyek már festői fekvésüknél fogva is megérdemlik a látogatást. A jövő hétre marad Pergamon, azután szombaton, november 8-án ismét hajóra szálllok, hogy valamiképpen Athénbe jussak. Hihetőleg addigra vége a quarantaine-nak, s egyenesen mehetek...

Gondjali,¹⁴ 1913. XI. 1.

Esteledik. Kint már homály fedi a szemhatárt: behúzódtam az itteni kis szálloda ebédlőjébe, s lelkemben vizsgálgom, rendezgetem a mai nap gazdag benyomásait...

Tegnap délelőtt 10 órakor szálltam vasútra Ayassouloukban. 7 órai elszenvedett utazás után érkeztem délután 5 ¼ órakor Gondjaliba, mely már jócskán bent van Kis-Ázsia belsejében (Smyrna–Aidin–Dineri vonal). Maga az út inkább ethnikaig, mint tájképileg érdekes. Vasli és Geraikio állomások között először volt módomban eleven törököket közvetlen közelből, szag szerint is élvezni. Elképzelhetetlen vad rohammal szállották meg a vasúti kocsikat oly tömegben, hogy az első osztályú kocsik is megteltek a díszes társasággal. Mondhatom, rendkívül ellenszenves és kellemetlen népség. Némelyik tekintetének mélyén konok fanatizmus lángol. Menten fölnyársalna minden európaít, de fél, gyáva. Általán jellemző erre a fajra valami végtelen tunyaság, mely pusztulásba viszi őket, mely mögött azonban egy végzetes kitérésre válható szenvedély üszke lappang. Nincs más mód a törökök megmentésére, mint európai uralom, mely munkához szoktatja őket, s értékes tulajdonságaikat – a józan becsületességet, stb. – hasznosítani tudja. Ha így megy tovább, az élelmes, ravasz görögök az egész vonalon teljesen háttérbe szorítják őket. Az utóbbi években a görög elem Kis-Ázsiában rendkívül megnövekedett. A vasúti hivatalokban mindenütt görögök ülnek. A törökök itt is hasznavehetetlenek. És ehhez járul még a török faj szem-

¹³ Armin von Gerkan (1884–1969), balti-német klasszika archeológus. 1908 és 1915 között a Theodor Wiegand (1864–1936) által vezetett kis-ázsiai ásatásokon vett részt.

¹⁴ Vasúti csomópont, a mai Goncali település.

1. Hekler Antal 1930 körül

van még egy jeles tulajdonsága: a konyhája kitűnő. Rég ettem oly ízletesen, mint tegnap és ma.

Ma reggel $\frac{1}{2}$ 7-kor fölkeltem és $\frac{1}{2}$ 8-kor lóra kaptam, hogy délelőtt Hierapolisszal végezzek, s lehetőleg naplemente előtt még a Gondjali közelében levő Laodikeia romjait is megtekinthessem. Tervemet megvalósítottam: $\frac{1}{2}$ 10 után már fölkapaszkodtam Hierapolis lejtőjére, hol két oldalt dűledező sírkamrák köszöntik a látogatót. Hierapolis városát II. Eumenés¹⁵ 190 körül alapította Kr. e. egy körülbelül $2 \frac{1}{2}$ km hosszú és 160 m magas teraszon, mely a természet egyik legcsodásabb műve. Évezredek mészlakodásból képződött, melyet az itt fakadó langyos, szénsavas, meszes forrás szolgáltatott. A forrás ma is bőven ontja a vizet, s a domboldal meredékein fehéren habzó vízesésekben omlik alá, a romváros közepén pedig kis tóvá szélesedik, melynek kristálytisza fenekén épülettöredékek pihennek. A víz kb. 25° meleg. Fürdőre csábított. Egykettőre megmártottam magam benne, s a forró nap lepedőjében megforgolódva hamarosan meg is száradtam. Csodás élvezet volt! Körültem messze senki, csak az óvilág emlékei. Ezt sem tettem még! November 1-jén 12-kor délben a szabadban fürdeni! A forrás gyógyító ereje vonzotta ide a letelepült görögöket. A kilátás a Lykos tágas, hegyek szegélyezte völgyére nyílik, melyet számtalan csobogó forrás hasogat át, s mely az év legnagyobb részében ingoványos, mocsaras. Hierapolis emlékei közül a legteljesebben a fürdők s a színház állanak. Csak az a kár, hogy rendszeres munkával nem tisztogatták ki a színház belsejét s az összeomlott színpad még ma is egykori összevisszaságában van. Külön érdekessége Hierapolisnak a Nekropolis, mely jól fenntartottságában talán még Pompejit is felülmúlja. Nagyon tanulságos, amint itt az ember

mel látható biológiai gyarlósága. A férfiakban nincs erő, energia, a nők pedig, amennyire láthatók, silányak és csúnyák. Van okuk tehát rá, hogy elkendőzzék arcukat. Itt a vidéken különben rendszeren fedetlen arccal járnak, s csak ha idegen közeledik, húzzák arcukba a kendőt.

Tegnap este megérkezve szinte aggódtam, ugyan micsoda gyenge kis hotel vár reám. Ámde Kis-Ázsia is szolgálhat egyszer kellemes meglepetéssel. A hotel kicsiny ugyan, de például rendes és tiszta. S ma reggel nem is voltam egyedül; egy 5 tagú angol család pihent itt néhány napig. A néhány óra alatt, amit együtt töltöttünk eszmecesterével, nem nagy kárt tettünk egymásban. A hotelnek

¹⁵ II. Eumenés (i. e. 220 k. – 159) pergamoni uralkodó, az Attalida dinasztia tagja.

a legkülönbözőbb síremléktípusokat egymás mellett, eredeti elrendezésükben látja. Amit ma Hierapolis nyújt, az persze mind már a római idők emléke. Alapítása óta többször sújtotta földrengés. Az utolsó helyreállítási munkák Caracalla és Alexander Severus¹⁶ idejéből valók. Gondolhatod, hogy Hierapolis milyen mélyen fölszántotta a lelket, s mennyi gyönyörűséget nyújtott a természet, melybe II. Eumenes ezt a kis emberi fészket beágyazta! Alig akartam megválni [tőle]! De a rohanó időre s lomhán cammogó telivéremre való tekintettel $\frac{1}{4}$ 2-kor nehéz szívvel ismét aláereszkedtem a völgybe. 4 óra előtt már Laodike romjai között bolyongtam, melyek Hierapolis után bizony szegényesen hatnak. A két színházból jóformán csak a nézőtér padsorai, a Gymnaseionból csak néhány fal és boltív állanak még. Az Odeionból alig maradt kő kövön. Ornamentális részletek, szobrászi dísz nyoma sehol. Hierapolis ezzel is elég bőven szolgál. Különösen a színház ornamentikája kötött le hosszan. Igen jellemző munka, s körülbelül Caracalla idejéből való lehet.

Amint ez a pár sorocska már sejteti, láthatod, hogy lelke befogadó medencéje ma sem szenvedett vízhiányban! Ismét egyike volt életem nagy, feledhetetlen napjainak. Ezek azok a napok, melyek az élethez kötnek, melyek szorosán hozzáláncolnak a földi léthez, melyek megtanítják az embert a nagy értékek forrásaira, megmutatják, hol van a lélek számára enyhülés, hová menekülhet, ha körülte egyszerre minden sivár és örömtelen lenne!

És sajtáságos, egész nap eszembe sem jutott, hogy az életösztonre sarkalló ezek a csodás élmények – éppen halottak napjára esnek! Lelkemből feltör a fájdalmas emlékezés arra, aki ott kint nyugszik a Kerepesi temetőben. Szegény jó Atyám!¹⁷ Első utaimat neki köszönhetem. Az élet nagy értékeinek országútján az első állomásokhoz ő vezetett. S minő örömmel és szerető rajongással! Minden hálás kegyelet csak maréknyi semmi az ő nagy atyai jóságához képest.

De ne tovább! Szomorú akkorddal zárult mai levelem, szinte akaratomon kívül...

Holnap visszatérek Ephesosba, s hétfő este már Pergamonban leszek. Szombaton, 8-án hajóra szállok Athén felé, hová vasárnap, 9-én érkezem.

Athén, 1913. nov. 24.

Künn a telihold szinte nappali fényességgel árasztja el az utcákat. A lámpák csak a főútvonalakon égnek, a mellékutcákon csak a mennyei fényesség tündököl. Athén városa holdvilágos éjteleken gazdagszik.

Barátaim ma éjszaka fölvándorolnak az Akropolisra. Én nem tartok velük. Este felé kissé lázasnak éreztem magam. Egy adag aszpirin hamarosan segített ugyan, s most semmi bajom, de óvatosságból nem megyek ki. Nincs időm rá, hogy pár napig esetleg az ágyat nyomjam.

Kis-ázsiai utam eredményességén 3 német kollégám annyira felbuzdult, hogy

¹⁶ Caracalla (188–217) és Severus Alexander (208–235) római császárok.

¹⁷ Hekler Elek (1849–1905) ügyvéd, királyi tanácsos.

holnapután útnak erednek. Alig hiszem, hogy nekik is annyira kedvez majd még az idő, mint nekem. A november a nagy esőzések ideje. S ha egyszer a Meander megáradt, bajos átjutni Miletosba.

A jövő héten alighanem néhány napra Delphibe megyek Dr. Wieganddal.¹⁸

Athén, 1913. nov. 29.

Munkásságom itt igen gazdag aratást ígér. Oly eredményeim vannak, mikről nem is álmodtam. Rendkívül jól esik az itteni környezet, hol a társalgás, az érintkezés mindig újabb és újabb ösztönt ad a tudományos kutatáshoz. A vendéglőben közösen szoktunk délben-este étkezni: Heberdey (egyet. tanár), Fimmen,¹⁹ Wiegand és én. Néhány nap múlva csatlakoznak a Kis-Ázsiából visszatérők: Matthies,²⁰ Neugebauer²¹ és Bauer.²² Különösen Heberdeyvel töltöttem már sok értékes órát. Wieganddal egy nagyobb közös munka cölöpeit rakjuk le...

Itt tegnap óta hidegre fordult az idő. Tegnap egész nap szakadt az eső, ma kisütött ugyan a nap, de a hófedte hegyek felől csípős szél kerekedett. Délután az Akropolison a szabadban dolgoztam; majd megvett az Isten hidege. Délelőtt múzeum, délután Akropolis, este a német intézet könyvtára, ez most jóformán mindennapos munkarendem...

Későre jár az idő. Lepihenek. Holnap ismét erős munkanapra virradok. Az egyik készülő dolgozatomat szeretném véglegesen tető alá hozni. Vederemo.²³

---

¹⁸ Theodor Wiegand (1864–1936) számos görögországi és kis-ázsiai ásatás résztvevője, vezetője volt. 1912-ben bízták meg a Berlieni Állami Múzeumok (Staatliche Museen zu Berlin) Antik Gyűjteményének irányításával.

¹⁹ A klasszika archeológus Diedrich Fimmen (1886–1916) 1912-től az athéni Német Régészeti Intézet munkatársaként dolgozott.

²⁰ A klasszika archeológus Georg Matthies (1887–1914) 1913-tól az athéni Német Régészeti Intézet ösztöndíjasa volt.

²¹ A klasszika archeológus Karl Anton Neugebauer (1886–1945) 1913-tól az athéni Német Régészeti Intézet ösztöndíjasa volt.

²² Nagy valószínűséggel elírás, a szóban forgó személy pedig a német klasszika archeológus, Paul Victor Baur (1872–1951), aki a 20. század első évtizedeiben többször megfordult Athénban, később a Német Régészeti Intézet levelező, majd rendes tagjává választották.

²³ „Meglátjuk.”

Közel egy hónapos, odaadó munkában töltött athéni tartózkodás után hazatérőben útba ejti Konstantinápolyt is, ahonnan ezeket írja:

Konstantinápoly, 1913. dec. 15.

Csöndes, verőfényes időben hajóztunk Konstantinápolyig. Itt az idő meglepően hűvös, amit különösen a múzeumban sínylettem meg. Álldogálás, jegyezgetés közben majd meggémberednek az ember tagjai. Ma végigjártam a gyűjteményt, hogy lássam, mikorra végezhetek. Pénteken a múzeum zárva van, ez a nap tehát elesik. Ha sikerül tervem és csütörtökön munkámmal végzek, akkor pénteken délután a gyorsvonattal indulok, s vasárnap délben 1 órakor érkezem meg a Nyugati pályaudvarra. Ha nem végeznék, úgy vasárnap indulok, s kedden érkezem a mondott időben. Biztosat táviratilag közlök. Úgy érzem, a korábbi terminus lesz az igaz...

Itt még mindig fordulnak elő elszigetelt koleraesetek, mit csak a hajón tudtam meg. Igen kellemetlen volt az első impresszióm, amint reggel kivettem a lábamat a hotelből. Négy férfi hordágyon, pokróccal letakart halottat vitt el mellettem rohamlépésben... Tán ez is egy, kivel a kolera gyorsan végzett. Mondhatom, az élmény kissé nyomasztólag hatott lelkemre.

HEKLER ANTAL BESZÉDE

A MAGYAR EGYESÜLET KONSTANTINÁPOLYI KÖZGYŰLÉSÉN, 1917¹

Konstantinápoly 1917. A március 15-i ünnepséget délután 6 órakor a Magyar Egyesület közgyűlése vezette be, melyet este 8 órakor a Pera Palace-ban 75 terítékes vacsora követett, a követség és a katonaság képviselőinek jelenlétében.³ Az ünnepi beszédet az ezüst serleggel a vacsorán Hekler Antal tartotta. 10 órakor koncert következett, majd ½ 12-től kezdve tánc járta, „Melyen négy dicstelen Ehrentourrel⁴ még nekem is részt kellett vennem”, – ahogyan Hekler tréfásan írja.

A vacsorán elmondott serlegbeszédnek kézirata annyi magvas és mély gondolatot, annyi még ma is aktuális kérdést vet fel, hogy hadd álljon itt teljes egészében megőrkítve.⁵

---

¹ Konstantinápoly, 1917. március 15. Gépirat, Erdélyi Gizella másolata az eredetiről (a bevezető a másolótól származik) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I-76/5. A szöveget gondozta és lábjegyzetekkel ellátta Ugry Bálint (ELKH BTK MI). Szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI). A beszéd fogalmazványát Kiss Ilona Hermina adta át Erdélyinek, hogy lemásolja azt. Erdélyi valószínűleg publikálni szeretne volna a beszédet. Mivel a szöveg másolat, azaz tartalmazhat szövegrontásokat, a gépelt kéziratot a mai helyesírás szabályai szerint írtam át. Az általam átirrt szöveg mindazonáltal mindenben őrzi a szerző stílusát (megtartottam például a ma már archaikusnak számító szavakat – UB).

² A Konstantinápolyi Magyar Egyletet 1850-ben alapították a szabadságharc után az Oszmán Birodalomba menekült emigránsok. Az 1880-as újraalapításig csak szórványos adatok állnak rendelkezésre a társaság működéséről; a források arról tanúskodnak, hogy a Habsburg Birodalom külpolitikája tevékenységét többször ellehetetlenítette. Az Egylet az újraalapítást követően fokozatosan vált az Osztrák–Magyar Monarchia politikájának támogatójává. 1906-ban Bálint Imre (1873–1943) miniszteri titkárt választották meg elnöknek (a tiszteletbeli elnök Széchenyi Ödön [1839–1922] lett). Az állam és a diplomácia támogatásának köszönhetően az egyleti élet felélénkült a 20. század első két évtizedében. Az Egylet szoros viszonyt alakított ki a működését 1917 februárjában, Hekler vezetésével megkezdő Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézettel.

³ Az Egylet és az Intézet „ismerkedő estjét” 1917. február 23-án tartották. Ezt követte a március 15-i ünnepség, ahol a serlegbeszédet Hekler tartotta. Az esemény helyszíne a Pera Palace Hotel volt, amelyet a városon átutazó európai elit számára emeltek 1882-ben. A Hotel az akkori Isztambul egyik legfényűzőbb épülete volt, amelyet ekkor a magyar származású Martin József igazgatott.

⁴ „Tiszteletkörrel”.

⁵ Erdélyi Gizella szövege.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Megbocsátanak nekem, ha a mostani nehéz időkben, midőn a szemhatáron körülöttünk mindenfelé robajló villámok cikáznak, midőn a világtörténelem műhelyében hatalmas pörölycsapások pokoli zenéje harsog, s új idők, új korszakok acélszerkezete kovácsolódik, a hagyománytól eltérőleg nem a múltra, hanem a jövőre, a mi egyéni és nemzeti jövőnkre irányítom figyelmünket.

A múlt század második felében a nagy egyetemes jelentőségű felfedezések révén az emberi egyéniség hihetetlen, merész feltörését tapasztaltuk. Az ember a maga egyéni életéből úgyszólván néhány perc alatt az általános emberi szféráiba emelkedett, világhatalommá lett. Mint rakéta szökött fel az égbe, s fényét mint csillag örök időkre rászögezte.

Az általános, egyetemesen emberi értékeknek ez a diadalmas előnyomulása, mely nem ismert hazai talajt, nem ismert országhatárt, a nemzeti keretek és elválasztó faji különbségek fontosságát és jelentőségét háttérbe szorította. Filozófiai utópiák látnak napvilágot, melyek a jövő világát nemzeti keretek nélkül, az emberiség egy nagy faji és nyelvi egységbeolvadásában látják. Az irodalom sem a sajátos nemzeti lélek erőforrásaiból táplálkozik, az általános emberi problémák vonzzák, melyeket egyformán éreznek át és értenek meg Lisszabontól Tokióig, Pekingtől New Yorkig.

Az individualizmusnak a gyors diadala azonban más következményekkel is járt. Az ember, aki a természet legtitkosabb erőit szolgálatába hajtotta, akinek hangja pillanatok alatt világrészeket szel keresztül, aki ércmadarával a sassal versenyre kelve befúrja magát a fellegek közé, mindjobban eltávolodott az Égtől. A legfőbb sorshatározó tényezőnek önmagát képzelte. A végzet temploma, amint Maeterlinck gyönyörűen mondja, lassanként alásüllyedt, s a harangok kondulása a mélyből mind tompábban hangzott.⁶ Elfelelte az ember, hogy minél inkább nőnek ismeretei, annál nagyobb lesz az a felület, mely az ismeretlennel érintkezik.

Ilyen lelki diszpozíciók közepette találta Európa népeit az immár harmadik éve dúló rettenetes világháború.

A testet-lelket felforgató borzasztó rázkódtatás hamarosan tabula rasa-t csinált a múltból, s a büszke, önhitt, elbizakodásra hajló embert sok mindenre megtanította.

A büszke, önhitt ember megtanult újra megalázkodni, megtanult tétet hajtani, megtanulta, hogy van Isten; megtanulta, hogy az egyéni élet, mely semmi a fürgeteg erejével szemben, egy éltető eszmévé alakulván, a nemzeti lét erőforrása lehet; hogy a nemzeti cél az a híd, mellyel az egyén az örökkévalóságba kapcsolódik. Megtanultuk, hogy az embernek hinnie kell másokban, hogy önmagában hihiessen, hogy az embernek szeretnie kell valakit vagy valamit áldozatkész szeretettel, hogy önbecsülése tétlen önszeretetté ne fajúljon...

E nagy, keservesen megfizetett egyéni tanulságok mellett a faji és nemzeti erőket porondra szólítván, azok értékének új renaissance-át is meghozta. A csaták sorsát a fajok energiája, jelleme és lélekalkata döntötte el.

⁶ Hekler Maurice Maeterlinck (1862-1949) *Le temple enseveli* (Paris: Eugène Fasquelle, 1902) című munkájára utal. A mű magyar fordítása csak évekkel Hekler beszéde után, 1920-ban jelent: *Az eltemetett templom*. Ford. Zolnai Béla. Budapest: Világirodalom Könyvkiadóvállalat.

A faji értékeknek ez az új, friss fényben való felragyogása a nemzeteknek és fajoknak az önmagukra ismerésük nagy iskolája volt.

Az eredmény a béke éveire sem maradhat hatás nélkül. Azt hiszem, erőteljes nemzeti alapokon nyugvó kultúrmunka hajnalfénye ragyog fel a szemhatáron. A faji érzés mindenütt megerősödvé és megizmosodva tér vissza [a] csataterékről. A nemzeti szempontok s a nemzeti erők, a faji öntudat, mely oly rettenetes komolysággal és halálos elszántsággal vett részt a világok harcában, a háború befejezése után sem fog tétlenül maradni.

Ilyen világhelyzetben nekünk magyaroknak is nagy és következetes kultúrmunkára kell berendezkednünk. És senki se feltse a nemzeti elv diadalától az emberiség érdekeit.

Hogy a nemzeti kultúra büszke hegylánca mily meghatározólag nyúlhat belé az általános emberi régióiba, annak világtörténetileg tán legnagyobb példái Görögország és Németország szolgáltatta. Görögország, melyről Periklész⁷ méltán mondhatta, hogy az egész emberiség legnagyobb iskolája lett, és Németország, mely éppen a német nemzeti lélek öntudatos kifejlesztése idején volt az általános emberi kultúrának legnagyobb magvetője.

A magyar nemzeti kultúrmunka a magyar fajban rejlő önálló értékeknek öntudatos felhasználását jelenti a szellemi és erkölcsi élet minden ágában. A nemzeti kultúra értéktermelő munkáján fölépülő nemzeti kultúra a nemzet jövőjének minden írott törvénytől szilárdabb és biztosabb alapja. Ez irányban és nem történeti idealizmus sugallta jelszavakkal kell jövőnk programjának pontozatait kitűzni. A nemzeti kultúr-öntudat, mely a haza minden polgárát áthatja, megacélozza a nemzet akaraterejét és önbizalmát. S ez a hit önmagában a nemzetek életerejének épp oly fontos fönntartója, mint az egyesekének.

A nemzeti kultúrmunka sikere az egyén céljainak a nagy, nemzeti szempontok alá rendelését kívánja. Az önfeláldozásra megtaníthatnak bennünket a mi heroszaink. Ma Magyarországon minden palotának, minden kunyhónak megvan a maga herosza, egy szellemhadsereg, mely mint Csaba vitézei a csillagok országútján keresztülvágtatva visszajár közénk,⁸ s szüntelen ismétli az intelmet: nem haltunk meg hiába, Ti se éljetek hiába.

A nemzeti kultúrmunkához a hazának minden fiára szüksége van. A legkisebb emberi képesség sem fölösleges, s a nagy egészben mindegyiknek jut láthatatlan szerep. Aminthogy a boltozat is a téglák ezreiből épül föl, melyek nem válnak fölöslegessé azáltal, hogy egyéni jelentőségüket egy nagy cél szolgálatában elvesztették.

Abban, hogy a konstantinápolyi magyarok a mai ünnepi összejövetelüket éppen a mi nagy nemzeti ünnepünkön, március idusán rendezték, ékesszóló tanúságtételt látok amellet, hogy az itt élő magyarok a magyar nemzeti élet részesei akarnak lenni továbbra is, hogy ők is építői akarnak lenni a magyar nemzeti kultúröntudatnak, hogy elevenen él lelkükben a honi föld, a mi fajunk szeretete, mely nélkül nemzeti

⁷ Periklész (i. e. 495 k. - i. e. 425), görög politikus, hadvezér.

⁸ Hekler a Csaba-mondára utal: a székelyek a hunok legendás vezére, népük vélt őse és hadseregének visszatértét a Hadak Útján (azaz a Tejúton) várták.

munka nem képzelhető, hogy a szívük megdobban, ha föltámad lelkükben a falusi udvarház képe, melynek udvarán sötéten bólogat az eperfa lombja, ha visszaálmodják a mi nagy alföldünk kalászos rónáit, melynek testét mint óriás szúnyogok lepik el a gémeskutak, ha a mi dacos, legyőzhetetlen hegyláncunkra, a büszke, vadregényes Kárpátokra gondolnak...

És miután a mai napon, a magyar szabadságharc első vértelen nagy diadalának emlékűnnepén a magyar szívek erősebben dobbannak össze, felkérem Önöket, ürítsék poharukat velem együtt a mi nagy nemzeti kultúrmunkánk sikerére, melynek dús aratását, ha egyszer behordhatjuk, akkor a mi esdő nemzeti fohászunk hálaimaként száll majd a magasba, mert megáldotta Isten a magyart!

HEKLER ANTAL LEVELEI FELESÉGÉNEK, KISS ILONÁNAK KONSTANTINÁPOLYBÓL¹

Hekler a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója volt. Az Intézetet 1916-ban alapították, működése azonban két év múlva, a háborús összeomlással egyidőben véget ért. Hekler és az Intézet az ösztöndíjasai – Oroszlán Zoltán (1891–1971), Ralbovszky Péter (1889–1917), Luttor Ferenc (1886–1953) és Kós (Kosch) Károly (1883–1977) –, Milosevics Mária házvezetőnő és Lukics Krisztina szobalány 1917 februárjában rendezkedtek be az Intézetnek helyet adó, Pera városrészben álló házban. Később Fehér Géza (1890–1955) és Zsinka Ferenc (1889–1930) voltak még az Intézet ösztöndíjasai.²

*Négy nap konstantinápolyi tartózkodása után jut először hozzá, hogy útjáról és első benyomásairól részletesen beszámoljon.*³

Konstantinápoly, 1917. II. 6/7. virradó éjjelen

A Mindenható különös kegyelmének köszönjük, hogy épkézláb jutottunk el Konstantinápolyba. Először Zimony előtt Stara Pazován vesztegelt a vonatunk 4 óra hosszat, mert a szembejövő budapesti gyors kisiklott, s a pályatestet rendbe kellett hozni. Fölborult, összezúzott kocsik jelölték a szerencsétlenség helyét. Néhány órai késéssel

---

¹ Hekler első feleségének írt levelei, 1917. február 6/7.–1918. május 20. Gépirat, Erdélyi Gizella másolata az eredetiről (a néhány levél előtt olvasható bevezető a másolótól származik). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I-76/14–41. Lábjegyzetekkel ellátta Ugyr Bálint, szerkesztette Markója Csilla. A leveleket Kiss Ilona Hermina adta át Erdélyinek, Hekler tanítványának, hogy lemásolja őket. Erdélyi valószínűleg publikálni szerette volna a leveleket. Mivel a szöveg másolat, azaz tartalmazhat szövegrontásokat, a gépelt kéziratot a mai helyesírás szabályai szerint írtam át. Az általam átírt szöveg mindazonáltal mindenben őrzi a szerző stílusát (megtartottam például a ma már archaikusnak számító szavakat). Megjegyzés: a – valószínűleg kihagyást jelent. A város mindig Konstantinápolyként szerepel, kivélt csak két intézmény, az Isztambuli Régészeti Múzeum és az Isztambuli Egyetem esetében tettem – UB.

² A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetről szóló monográfia 2021-ben jelent meg. Fodor Gábor: *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

³ Erdélyi Gizella szövege.

péntek délután 6 óra tájon berobogtunk a bolgár határállomásra, Koulali Bourgasba.⁴ Künn sűrű ködfátyolba borítva a tájat, őrzőgő táncot lejtve hullott a hó. Mi meleg fülkénkben beszélgetve örömmel vártuk az indulás percét, mert a következő állomásra kilátásban volt újra étkezőkocsi, melyet előző nap este 11 óra óta nélkülöztünk. Egész napon át csak Oroszlán⁵ elemóziáján élőködtünk, útitársaink nagy része pedig kényszerű koplalási gyakorlatokat vett; közben irigy mosollyal nézegették a boldog falatozókat. Teljesség kedvéért megjegyzem, hogy csütörtökön is csak délután 5 óra felé Belgrádban kaptunk étkezőkocsit, melyet éjjel Sofiában lekapcsoltak.

Mindezt könnyen viseltük volna el. Az igazi feketeleves és izgalom Kouleli Bourgasnál kezdődött, ahol étkezőkocsi helyett 3 órai várás és kínos bizonytalanság után azzal a hírral leptek meg, hogy néhány kilométernyire előttünk rémes összeütközés történt. Két zsúfolt katonavonat egymásba rohant: 15 halott, számos sebesült, az egyvágányú pálya teljesen összerongálva, teljesen bizonytalan mikor indulhatunk tovább. Az állomásfőnökség minden információt megtagadott. A szerencsétlenségről magáról az állomást csak egy gyalog berohanó német őrmester értesítette, mert két távirópózna kidőlve az összeköttetés a szomszéd állomással megszakadt. Szerencse, hogy a híradás még jókor jött, különben eleresztik a mi vonatunkat, s a katasztrófa még nagyobb lett volna...

½ 9 tájon az állomás vendéglőjének zsúfolt, szemetes kamrájában kaptunk valami babféle meleg ételt. 30 óra óta az első meleg a gyomrunkban. Rá hordószagú vörösbort ittunk, s aztán föl-alá sétáltunk a pályán a hóban. ½ 11 tájon híre kelt, hogy vonatunkat visszatolják Odrinba (Drinápoly), s ott várjuk be a további intézkedéseket. Erre a megnyugtató kijelentésre lefeküdtünk. Még nem szállt szemünkre az álom, mikor dübörögni kezdett velünk a megérkezett kisegítő gép.

Reggel ½ 10-kor Odrinban ébredtünk fel. Különböző hírek keringtek. Az egyik szerint visszavisznek Szofiába, a másik szerint újra nekiindulunk Koulali Bourgasba, s onnan valahogy majd tovább.

A második hír volt igaz. 11 óra tájon megindult a vonat Koulali Bourgas felé. Az állomáson túl néhány kilométernyire, a szerencsétlenség színhelye előtt kiszállították az utasokat. Néhány száz métert kézipoggyászunkkal a kezünkben az olvadni kezdő, lucskos havon gyalog kellett megtennünk, miután a pályatesten még romok hevertek. Éppen egy hídon rohant belé egyik vonat a másikba. Az egyik mozdony több mint felénnyire befúrta magát az előtte robogó postakocsi gyomrába, mely e lőkés következtében a sínről kiugorva felágaskodott. A szeneskocsi is kisiklott s emelőikkel próbálták újra ráhelyezni a pályájára. A sínek két helyen szétszakadtak, s mint a rossz abroncs fölhajlottak. Szánalmas látvány volt, amint a gőz és vas e rettenetes tragikus tusája színhelyén, hol az összeroppanó elemek a föld hátát föltépték, 4-5 lézengő török tehetetlenül vergődött a romok eltakarításával s a kocsik kiszabadításával. Elhaladva a katasztrófa színhelye mellett, értesítettek, hogy rövid idő múlva segítő vonat jön

⁴ Kouleli Bourgas, akkori török nevén Kuleliburgaz fontos vasúti csomópont, ma Görögország területén fekszik.

⁵ Hekler tanítványát, a fiatal régészti titkári pozícióban hozta magával Konstantinápolyba.

értünk Konstantinápolyból. Letettük hát minden ingóságunkat a pályatest mellé, s mindenki temperamentumának megfelelőleg várta áázott cipővel a megváltás percét. Egyesek bőrröndjükre kuporodva búsulásnak adták fejüket, mások élcelődtek, a német és az osztrák–magyar tisztok pedig előszedték fényképezőgépeiket, s lefotografálták a pusztulás helyét s a didergő várakozókat...

Végre vagy egy óra múlva feltűnt a távolból a megváltást ígérő, biztatóan csapkodó füstfelhő... Közeledett a vonat. Az addig ácsorgó tömegbe egyszerre elevenség költözött. A karaván nekiindult a vonat elé. Mindenki sietett fedél alá jutni... Beletelt még egy órába, míg végre belékerültünk egy rozzant török II. osztályúnak csúfolt kocsii fülkéjébe. A gyomrunk túlkorogta a gőzös türelmetlen prüszkölését, lelkünket meg aggódás szállta meg a Balkánvonaton⁶ rekedt poggyásunk után. A papok már szabad ég alatt misét akartak mondani örökre elköltözött poggyásunk lelki üdvéért, a német tisztok káromkodtak és követelőztek, Oroszlán bosszankodott, hogy bőrröndjét csak 2000 koronára biztosította. Az én hangulatom se volt rózsás. Megkérdeztem egy vasúti tisztviselőt, mi történik a feladott poggyással, aki kijelentette: a poggyász nem jöhet velünk, de kedd reggelre Konstantinápolyban lesz, s akkor megkapjuk. Szép kilátások!

1 óra tájon (szombat!) elindult a vonat – ismét étkezőkocsi nélkül. Kiszállni sem volt szabad az állomásokon – tehát megint csak Oroszlán fogyófélben lévő készletére voltunk utalva. Italunk egyáltalán nem volt. Éppen ezért enni se igen mertünk, ne hogy nagyon gyötörni kezdjen a szomjúság.

Unalmas, sivár utazás után fűtetlen fülkében éjjel 1/2 11-kor megérkeztünk Konstantinápolyba. A lányok velünk együtt megadással túrték sorsukat. Az ő élelmük mindvégig kitartott.

Ennyi hányattatás és fenyegető balszerencse közepette érkezett meg működése helyére az első magyar tudós pionír-csapat... Úgy éreztük, hogy ennyi kellemetlenség és bonyodalom után jobb órákat is megérdemlünk.

Hitünk nem csalt. A pályaudvaron Mészáros és M. vártak,⁷ s kitörő örömmel üdvözöltek. Reggel óta aggódtak értünk. Konstantinápolyba pozitív hír nem érkezett. Mindenki azt hitte, a Balkánvonattal történt baj, csak titkolják.

Kocsira ültünk, a lányokat egy katona a poggyással (kézi!) az intézet házába kísérte, bennünket pedig M-ék pompás vacsorával vártak. Csak a purgatóriumból megszabadult lelkek érezhették magukat úgy a mennyei Prytaneion⁸ küszöbén, mint mi a terített asztal láttára.

⁶ A vonat, amelyen Heklerék utaztak az ún. Balkánzug volt, amely Berlin és Konstantinápoly között közlekedett.

⁷ Mészáros Gyula (1883–1957) néprajztudós, turkológus 1916-ban került Konstantinápolyba az egyetem újonnan alapított magyar nyelvi és etnográfiai tanszékére. Az M. betűvel jelölt személy Martin József (?–1938 után), aki a Nemzetközi Hálókocsi Társaság (Compagnie Internationale des Wagon-Lits) helyi irodájának vezetője, illetve a Pera Palace Hotel igazgatója volt.

⁸ A prytaneion a városállamok kormányzatának székhelye volt az ókori Hellasban. Olympiában a játékok győzteseit is a prytaneionban fogadták.

– Vacsora után elcsevegtünk, M-né zongorázott, énekelt.⁹ Pompás szoprán hangja van. Február 19-én a *Butterfly*¹⁰ címszerepét fogja énekelni egy műkedvelő előadáson. 1/2 2 felé járt az idő, amikor M. és Mészárosék vezetésével új hajlékunk kapujába értünk,¹¹ mely kényelmes berendezésével minden várakozásunkat felülmúlta. Teljesen föl volt szerelve mindennel, egyes hiányokon M. segített. Általán fáradhatatlan ő is, Mészárosné is, hogy semmiben hiányt ne szenvedjünk. A ház felkutatása és a bérlet megkötése is az ő érdeme.

Hálószobáink nagyon csinosak, tágasak, az enyém igazán különösen takaros. Az első emeleti szalonok berendezésén meglátszik a női lélek csecsebecsétet kedvelő, de azért előkelő ízlése. (A ház angol nőé volt.) Gyönyörű interieurök, melyekről majd küldök fényképfelvételeket. Lent a földszinten van az ebédlő komoly angol bőrgarnitúrával és gazdag ezüstszereléssel. Az ebédlőből ajtó nyílik egy kis, köröskörül vadszőlővel befuttatott lugasszerű kerti udvarra, mely pompás vacsorázó és reggeliző hely lesz a nyári melegben.

A lányok is jó szobákat kaptak. A konyha törökös, de megfelelő. Faszénparázzsal fedett serpenyőkben kell főzni, kissé lassan megy, de megy – kifogástalanul.

Oroszlán „kisasszony” és a házvezetőné Mészárosné segítségével mindjárt első nap, vasárnap reggel nekivágtak a háztartás útvesztőjének, – nagyszerű sikerrel. Oroszlán nap-nap után jár a házvezetőnővel a piacra – a török árusokkal magyarul veszekszenek –, és pompás kosztal traktálnak bennünket.

Reggel 9 – 1/2 10 felé reggelizünk: tea és főlvágot, 2 óraker van a lunch: hús vagy hal és gyümölcs. Délután 5 óraker, aki akar, kap teát. Este 8-kor van az ebéd: leves, sült főzelékkal és körettel és tészta vagy gyümölcs. Tészta egyelőre liszt hiányában alig lehet. Nagyon fontos volna, hogy a minisztérium zsírt, lisztet és cukrot küldjön. Itt alig van, s ami kapható, megfizethetetlen. 1 kiló cukor pl. 32.80 korona! A tea is kurrens áru. 1 adag tea 4 korona a cukrászdában. 1 drb sütemény 60 krajcár, 1 briós 60 fillér. A hal aránylag olcsó, a húsneműek között a marhahús elég olcsó.

Pénteken délelőtt 11 óraker Luttor¹² fölszólításomra Veni Sanctét celebrál barátaink jelenlétében, szombaton este pedig megtartjuk szűk családi körben, csak Mészárosék és M-ék jelenlétében az ünnepélyes házszentelést, melynek egyházi részét Luttor és Ralbovszky¹³ látják el. A szertartást megelőzőleg én fogok néhány szót szólani. 8 óraker egy kisebb vacsorát adunk vendégeinknek. Kós¹⁴ még nem érkezett meg. Semmi hírünk sincs róla.

⁹ Martin József felesége, Bonkovszka Ágnes (művésznévén Fatma Djemile [?-?]) operaénekesnő.

¹⁰ *Pillangókisasszony*.

¹¹ Rue de Bayram 23.

¹² Az 1908-ban pappá szentelt Luttor 1909-ben szerzett doktorátust a bécsi egyetemen. 1912-ben Rómában folytatott régészeti és történeti tanulmányokat.

¹³ Ralbovszkyt epigráfiai ismeretei miatt hívta Konstatinápolyba Hekler. A fiatal tudós 1917. július 16-án Konstatinápolyban egy tengeri fürdés alkalmával halt meg szívrohamban.

¹⁴ Kós néhány nappal később érkezett. 1907-ben a Királyi József Műegyetemen szerzett építész diplomát. Konstatinápolyban az iszlám építészetet és az újkori művészetet tanulmányozta.

Ma délelőtt M. sürgönye nyomán megérkezett a nagy poggyásunk, melyet akadékoskodás és vámvizsgálat nélkül kiadtak. Oroszlán még most (éjjel 12 óra!) is dörömböl fölöttem. Szedi ki óriás koffere gyomrából a kincseket.

II. 7. délben

Az első napokban rengeteg a lótni-futni valóm. Ma délelőtt is egy fél cipőtalpat lejártam. Sok minden apróságot kell még vásárolni az intézet részére. A látogatások is rabolják az időt. Pedig ennek a gyönyörnek még csak az elején vagyok.

Ma délelőtt Sztambulban érdekes kalandunk volt. Egy városnegyedet katonai kordonnal zártak körül. Mindenkinek, aki a kordonon keresztül akart jutni, igazolnia kellett magát. Ezzel a módszerrel fogdossák össze a katonaszökevényeket, akiktől hemzseg a város. Az embernek elővigyázatból az okmányait éppen ezért mindig magával kell hordania.

Konstantinápoly az Aranyszarv két partján ezüstös ködfátyol mögé bújva ma délelőtt megint tündéri látványt nyújtott. Az ezeregy éjszaka regéinek képzelete képes csak ilyet megálmodni. Fenn a domboldalakon ezüstösen befészkelődő ködrétegek közül, mint fehér víziók meredtek a magasba a mecsetek és minaretek, lent pedig a tenger tükrén, mint árnyak imbolyogtak a csónakokon szorongó, tovasikló emberfoltok...

1917. II. 8. d.u.

Ma délelőtt voltam Halil Beynél¹⁵ – és a legkedvezőbb eredménnyel hagytam el szobáját. Munkálkodásunk szabadsága a múzeumban biztosítva van. Egy dolgozatom a közeljövőben az Ottomán Múzeum kiadványai sorában fog megjelenni.

Konstantinápoly, 1917. II. 10. éjjel 12 óra

Minden ragyogóan megyen. A gépezetünkben az utolsó szögecskéig és rugóig minden jól, összevágóan működik. Lassan megindul a tudományos munka. Eddig mindenütt tárt ajtókra találtunk. A „magyar testvériségnek” itt nagy a varázsa. A legjobb ajánlólevél. A „madjar kardash” (magyar testvér) a legzárkózottabb török nyelvét is megoldja. Én is tanulok már törökül. A legszükségesebbet hamarosan tudni fogom.

Tegnap este tartottuk meg a házszentelés ünnepét fényes sikerrel. Először én üdvözöltem a vendégeket, majd az egyházi szertartás következett, melyet pompás vacsora koronázott. 1 óra felé oszlott el a társaság.

---

¹⁵ Halil Edhem Eldem (1861-1938) 1914-ben vette át az Isztambuli Régészeti Múzeum (Istanbul Arkeoloji Müzesi) irányítását.

Konstantinápoly, 1917. II. 19.

Dolgunk jól megyen. Az Intézet kezdi elfoglalni azt a helyet, melyet neki szántam. Lassanként a tudományos élet középpontja lesz. Előadóestéinket a külföldi tudósok is fölkeresik, s már egész sor érdekes előadást jelentettek be. Az estéken nagy az elelenség. Sok érdekes probléma vetődik fel. Mindenki ösztönt ad és kap. Elememben vagyok. A vezetés és irányítás mindig nálam van. Azt hiszem, az eredmény, amit elértünk, máris felülmúl minden várakozást. A német urak maguk is elismerik, hogy nemcsak megelőztük, de fölül is múltuk őket.

Tegnap este Mordtmannékhoz¹⁶ voltam hivatalos 9 órai teára, mely nagyszabású estélynek bizonyult. A fiatalság – német módra – gramofonzene mellett táncra kerekedett. Én már az öregekkel tartottam. Főleg a házigazdával és Prof. Lehman-Haupttal¹⁷ tárgyaltam.

Testünkről is megfelelően gondoskodva vagyok. Csak az ígért liszt, zsír és cukor jöjjön meg, akkor minden rendben lesz. Ha nem küldik, úgy az ösztöndíjas tagok, kiknek más anyagi forrásuk nincs, csődöt fognak mondani. Havonta élelmezésre legalább 10 fontot kell fejenként számítani. Ami ezen felül marad 1 font és 19 piaszter mosásra és kisebb kiadásokra bizony sehogy se elég.

Holnap délelőtt fogadás lesz a nagykövetségen az itt időző Miksa főherceg¹⁸ tiszteletére, mely alkalommal bennünket is bemutatnak Őfenségének. A nagykövet Pallavicini¹⁹ még mindig nem érkezett vissza. Úgy hallom, felesége Bécsben súlyosan megbetegedett. Ez tartja vissza.

II. 20.

Ma délelőtt az osztrák–magyar iskola dísztermében Miksa főherceg fogadta az itteni osztrák–magyar kolónia tagjait, mely alkalommal megszólításával tüntetett ki, s számos kérdést intézve érdeklődött intézetünk céljairól és törekvéseiről. A hosszas beszélgetés annyival is inkább kitérőbb – általánosan feltűnt –, mert Őfensége a több száz jelenlevő közül összesen tán csak 5 urat szólított meg, s mindegyikkel egész kurtán végzett. Igen sokan csalódva, hosszú orral hagyták el a termet.

Pénteken, 23-án, az itteni Magyar Egyesület rendez ismerkedő estét tiszteletünkre.

A közeli napokban megyek bemutatkozni a török közoktatásügyi miniszterhez.²⁰ Ez alkalomra különösen elő kell szednem a francia tartalékeszemet.

¹⁶ Johann Heinrich Mordtmann (1852–1932) orientalista, klasszika archeológus, diplomata. A Német Birodalom főkonzulaként szolgált Konstantinápolyban.

¹⁷ Carl Friedrich Lehmann-Haupt (1861–1938), ókortörténész. 1915 és 1918 között az Isztambuli Egyetemen (İstanbul Üniversitesi) oktatott.

¹⁸ Habsburg-Lotaringiai Miksa Jenő (1895–1952) főherceg.

¹⁹ Johann von Pallavicini (1848–1941) 1906-tól volt a Monarchia nagykövete az Oszmán Birodalomban.

²⁰ Ali Şükrü (1884–1923) 1917. február 4. és december 22. között volt közoktatásügyi miniszter.

Intézetünk eddigi működésével nagyon meg lehetek elégedve. A tudományos estéinken, melyeket örömmel keresnek fel a külföldi szakemberek, nagy az elevenesség és bőséges fakad a munkaöszön. Dicsekvés nélkül mondhatom: az intézetet mint eleven szervezetet máris megteremtettem. A gép máris működik. És nem fogok megszűnni olajjal táplálni. Müncheni éveim elevenednek újra. Csak akkor éltem ily gazdag belső életet, csak ekkor éreztem így az eszmecserék termékenyítő, problémákat érlelő erejét!

1917. III. 1.

Nem is hiszed, milyen nehéz egy-egy ilyen előadósténeket a megbeszéléseit úgy irányítani, hogy a legkülönbözőbb szakokat képviselő jelenlévők közül egy se távozzék üres kézzel. Állandóan ébren kell tartani mindegyik érdeklődését. Eddig sikerült befognom az embereket, olykor még erőszakos eszközökkel is.

A publikációink anyaga is készül már. Meg fogják látni, ez az intézet az első évben minő teremtő munkát folytatott.

Általán mondhatom, pompás testi és lelki kondícióban vagyok. Fáradság, kedvtelenség, ismeretlen idegenek számomra. Munkaerőmet és kedvemet – mint a kasza lendülését a sűrűn lehulló rendek – megsokszorozza a kivívott siker.

A múlt hét péntekén az itteni Magyar Egyesület adott bankettet tiszteletünkre. A vacsora közben az elnök felköszöntött, – mire egész készületlenül válaszoltam. A nemzeti öntudat és tudomány viszonyát, a magyar tudományos munka eddigi eredménytelenségének okait fejtegettem.

Tegnap este az itteni faszínházban frakkos, de gyér közönség jelenlétében Mme Butterfly-t adták. A főszerepet M-né énekelte, kitűnő hanggal és amatőrnél csodálatos játékbeli készséggel. A zenekar inkább cincogott, a partnere pedig (itt csökönyösen Linkertonnak mondják, ami ugyebár helytelen, hisz a szöveggönyv Pinkertont mond!) egy falábú, fiatal német katona vala, aki úgy énekelt, hogy mindig féltünk, hogy egyik, hőstenorok módjára oldalra csúsztatott lábát elveszti.

Itt ma volt az első igazi meleg tavaszi délelőtt, de délután meggondolta magát az ég, s egyre facsargatta szürke, lompos, csuromvíz gúnyját.

Ma délelőtt megint csodás volt a tenger! Csónakon jöttünk át az Aranyszarvon, s tudónk megtelt a langyos, sós párákkal. A víz színe a legragyogóbb zafírral versenyzett. Az evezők nyomán a megriadt vízi tündérek fehér gyöngyöt szórtak szerte a felületen, s ziháló lélegzetük apró buborékokat tört a magasba... Odébb hófehér sűrűségi játsszadotnak pajkos szerelmi enyelgéssel.

A távolban Skutari és Chadikői egymás fölé sorakozó házai vakító fehérségben ragyogtak felénk... A Márvány-tenger bejárata felé pedig sötét füstfellegek kíséretében ünnepélyesen, de gyorsan úszott tovább – egy szürke viharmadár, az egyetlen ellentmondás ebben a csodás természetben: egy hadihajó.

Gallipoli – Dardanellák... háború – ... új támadás... öldöklés, vér, – ágyúbömbölés... a pokol minden szörnyűsége hogyan merészel rárontani erre a napsugaras földre, ahol minden levélben, minden rögben, minden harmatcseppben, a tenger mormolá-

sában, a sirály sikoltásában, a szél sirámaiban – ott van az Isten.

Gallipoli²¹... A Goeben és az Emden ma reggel kifutottak a konstantinápolyi kikötőből...²²

Az intézetben állandó kemény tudományos munka folyik. A tagoknak a megbeszéléseken egész lelkükkel jelen kell lenniök.

Konstantinápoly, 1917. III. 7. este

Személyes érintkezések révén az itteni vezető embereket sorra megnyertem ügyünknek. Azt állítják itt, hogy megjelenésem a múlt minden esetleges félreértését és sérelmét orvosolta. Az itteni magyarok büszke rokonérzésük jeléül egy április elején tartandó operaelőadás tiszta jövedelmét ajánlották fel az intézeti alap javára, hogy az első követ az építendő intézeti házhoz ők szolgáltassák. A gondolat szép és nemes, s itteni gyökérverésünknek biztató jele.

A miniszternél már voltam. Holnap megyek Said Beyhez,²³ a kereskedelemügyi államtitkárhoz, aki a magyar érdekek lelkes szószólója. Az újtörök komitébe²⁴ is ellátogatok, hogy a társadalom vezető egyéniségeit megismerjem.

Már eddig is sok meghívásban volt részem. Ma délután pl. Prof. Lehmann-Haupteknél voltam teán. A szalon tele volt miniszterekkel, tanárokkal és nagyrangú német tisztekkel. Többek között ott volt a híres tengerészeti főparancsnok: Souchon.²⁵

Hétfőn este megíjött végre Pallavicini. A napokban nála is fogok tisztelegni.

Március 15-én a Magyar Egyesület estélyt és koncertet ad. Az ezüst serleggel való ünnepi beszéd megtartására engem kértek föl. El kellett fogadnom a megbízást. A visszautasítást sértésnek minősítették volna. Hogy miről beszélék, nem tudom. Lehetőleg kerülni akarok minden politikai vonatkozást.²⁶

Konstantinápoly, 1917. III. 20.

Az eleven intézeti élet mellett az embernek itt a társadalmi kötelezettségeknek is eleget kell tenni. A személyes érintkezés nagyon sokat tesz. Sokszor vagyok meghívva

²¹ Hekler a Dardanellák csaknem két évig elhúzódó ostromára utalt (amely a központi hatalmak győzelmével zárult).

²² Konstantinápolyban horgonyzó német hadihajók.

²³ A korábban nagyvezíri pozícióban álló Said Halim (1864–1921) lemondása után a Mehmed Talat (1874–1921) által alakított kormányban lett államtitkár.

²⁴ Az Ifjútörök mozgalom (Jön Türkler) hivatalos szervezete az Egység és Haladás Bizottság (İttihad ve Terakki Cemiyeti).

²⁵ Wilhelm Anton Souchon (1864–1946) német admirális.

²⁶ A Pera Palace Szállóban lezajlott esemény, ahol Hekler az ebben a számban közölt szövegét tartotta.

és sokszor keresnek fel. Olykor szívesebben maradnék otthon – de nem akarok fölösleges nehezítelést felidézni.

– Néhány nappal ezelőtt kedves és elismeréssel tele levelet kaptam a főhercegtől.²⁷ Büszke vagyok rá. Úgy látszik, Kunónak küldött jelentésem termi gyümölcsét. Bizonyára tudod, hogy Kuno Jeszenszky helyére kerül miniszterelnökségi államtitkárnak,²⁸ de a konstantinápolyi intézet vezetését megtartja. Ezen felül Kolozsváron képviselőnek választják meg. Sajnálom, hogy a kultúra palotáját oly hamar elhagyja, de emelkedésének, befolyása növekedésének őszintén örvendek.

Nálunk különösebb újság nincsen. Munkánk a rendes mederben halad. A márciusi jelentés sem fog súlyban és tartalomban a februári mögött elmaradni. Könyvtárunk kiépítésén is rendszeresen dolgozom. Eddigi vásárlásaink már vagy 200 kötetre rúgnak. Rendeléseink pedig legalább 1000 kötetet tesznek ki.

A lisztet, zsírt s egyéb jókat még mindig hiába várjuk. Pedig a fenyegetően növekvő drágaság mellett ugyancsak szükségünk volna rájuk.

Konstantinápoly, 1917. III. 28.

Intézetünk életében nagy az elevenség. Hétfőn este vendégünk érkezett: dr. Walter,²⁹ az osztrák intézet athéni titkára. Nálunk lakik és étkezik. Itt van néhány napra Prof. Karo³⁰ is, a német archaeologiai intézet igazgatója. Pénteken meghívtam vacsorára, szombaton pedig részt vesz előadói esténken, melyen dr. Walter aigeirai ásatásairól³¹ fog referálni, én pedig a mi torzónkat fogom ismertetni.³² Az előadásokon a németek közül még Prof. Lehmann-Haupt, Prof. Mordtmann, Prof. Unger³³ és dr. Glück³⁴ lesznek jelen. Ebből láthatod, minő tudományos laboratóriumává avattam intézetünket, ahová mindenki örömmel tér be és senki se távozik üres kézzel.

Már a folyó évi publikációink anyagát is összeállítottam nagyjából. 5 füzet kiadását tervezem szeptemberben, melyekben a művészettörténet mellett a történelem és a nyelvészet is képviselve lesz.

²⁷ Habsburg-Lotaringiai József Ferenc (1895–1957) főherceg, az Intézet fővédnöke.

²⁸ Jeszenszky Sándor (1852–1917) halála után Klebelsberg Kunót (1875–1932), Hekler rokonát nevezték ki miniszterelnökségi államtitkárnak. Klebelsberg az Intézet igazgatótanácsának elnöke volt.

²⁹ Otto Walter (1882–1965) 1908-tól dolgozott az athéni Osztrák Régészeti Intézetben (Österreichisches Archäologisches Institut Athen), amelynek később igazgatója is volt.

³⁰ A klasszika archeológus Georg Karo (1872–1963) 1910 és 1919 között volt az athéni Német Régészeti Intézet (Deutsches Archäologisches Institut Athen) igazgatója.

³¹ Az első aigeirai ásatásokat Walter 1916 és 1925 között végezte.

³² Hekler 1917. április 3-án tartotta meg a *Görög férfi torzó a Budapesti Szépművészeti Múzeumban* című előadását. Az ún. velanidezai férfitorzót Hekler szerezte meg a múzeum számára 1914-ben.

³³ Eckhard Unger (1884–1966) német régész, asszirológus. 1911 és 1918 között az Isztambuli Régészeti Múzeum őre volt.

³⁴ Heinrich Glück (1889–1930) művészettörténész. 1914-ben szerzett doktorátust Bécsben, ösztöndíjas-ként tartózkodott Konstantinápolyban.

Az uraim munkásságát nagy meglepéssel szemlélem. Luttor derekasan dolgozik, Kós hihetetlen becsvágygal és éleslátással kutatja a török építészet emlékeit, Oroszlán is igen megbízható, kitarító munkás, bár szegényt egyelőre az intézeti adminisztráció nagyon leköti. Ralbovszky is nekibuzdult.

Azt hiszem, márciusi jelentésem még tartalmasabb és eredményesebb lesz, mint a februári. Még Kunót is meg fogja lepni.

Én a magyar kultúra szempontjából súlyos, pótolhatatlan veszteségnek tartom, hogy odahagyta a kultuszminisztériumot, de viszont örülök, hogy egyéni súlya az új állásban meggyarapodott, és hogy intézetünket nem adta ki a kezéből. Tovább is együtt dolgozhatunk.

A főiskolai kijavított jegyzeteket a következő futárral küldöm. Sajnálom, hogy a Nemzeti Múzeum koronázási kiállítását nem látom, de örülök Gerevich sikerének.³⁵

T-nek már napok óta akarok pár sort írni, - de nem jutottam még hozzá. Gondoltam, hogy a kaszárnyaélet a katonáskodás örömeibe majd ürmöt is vegyít. Még mindig remélem, hogy nem kerül ki a frontra. Karo elutazása előtt Hamburgban beszélt a német császárral, aki annyira bizakodó és győzelemben bizonyos még nem volt, mint éppen most. Úgy látszik, keleten a Volga partján érik a béke.

Itt néhány napja átmenet nélkül beköszöntött a meleg. Tavasz kabát nélkül járunk. Pár napig megéreztem a gyors változást, de már újra friss vagyok és jó étvágygal eszem. A ma reggeli lap szerint Pesten is + 7° volt tegnap a reggeli hőmérséklet.

III. 29. éjjel 1/2 1.

Most fejeztem be második jelentésemet a főhercegnek. Nagy örömmel tölt el, hogy velem és Kunóval egyetértőleg dolgozhatom.

Nagyon sok a dolgom. - Holnap este Prof. Karo lesz vendégünk vacsorán. Ma délután Prof. Ungeréknál voltam kint Kurutscheschnie-ben felolvasó délutánon. Sokallom a társadalmi szereplést, de itt nem szabad visszahúzódní. Az emberek nagyon érzékenyek, s itt minden [a] személyes érintkezésen múlik. Egyetlen lemondás vagy elmaradás nyomán csupa megnyúlt arcot lát az ember. S az állásom itt erősem reprezentatív jellegű.

Konstantinápoly, 1917. IV. 4.

Este 11 óra 15 perc. Kint az utcákon az erkélyekkel kikönyöklő házak sejtelmes holdfényben úsznak, - én bent ülök kis szobámban íróasztalom meghitt fénye mellett...

Néhány perccel ezelőtt jöttem meg Prof. Mordtmannéktól, kiknél az itt időző

³⁵ 1917 februárjában nyílt meg a Nemzeti Múzeumban a Koronázási-Emlékkiállítás, amelynek rendezésében Gerevich Tibor (1882-1954) a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára és az esztergomi Keresztény Múzeum munkatársaként fontos szerepet vállalt.

Prof. P. Karóval és dr. O. Walterrel vacsorára voltam hivatalos. A háziak igen kedves, melegsívű emberek. A gazda, a száraz bogarász tudós kicsinyességét előkelő diplomata modor mezével borítva, egészen sajátos embertípust jelent. Előadóstéinknek különben egyik leglelkesebb és legszorgalmasabb hallgatója és munkása. Az asszony igen finom arcélű ősz matróna, akinek jelenleg tán legnagyobb gondja bájos és intelligens, de nagygényű lányának férjhez adása, aki fiziognómiailag az apa vonásainak női mása.

Az utóbbi napok Karo és Walter érkezésével egész különös elevenséget hoztak intézetünk életébe. Március 30-án Karo nálunk vacsorált. 31-én Karóval, Walterrel és Humannal³⁶ Halil Beyhez (a múzeum igazgatója) voltunk hivatalosak teára. Március 31-én és április 3-án rendkívül érdekes előadások voltak intézetünkben az összes itt időző német és osztrák tudósok részvételével. 31-én Walter beszélt aigeirai ásatásai eredményeiről,³⁷ melyek Euklides egy hiteles művét, egy életnagyságon felüli márvány Zeus-fejet³⁸ hoztak napfényre. Az előadást hosszas vita követte, melyben Karo és én vittük a főszerepet. Április 3-án én beszéltem a velanidezzai torzóról.³⁹ Itt nem volt ellenvélemény. Azt hiszem, az urak, akik előadásainkon részt vesznek, mindig megrakott tarisznyával távoznak. Intézetünk megbecsülése és szeretete nőttön nő. Mindenütt dicsérik a benne uralkodó eleven szellemet és mozgékonytárgyat. Ma délelőtt Halil Bey látogatott meg, s újból érdeklődött intézetünk szervezetének kisebb részletei iránt is. Általán a múzeumi emberek is barátainkka szegődtek. S neked azt is megsúghatom, hogy az ásatások ügyében már török részről történtek ajánlatok. Türelemmel az érett gyümölcs az ölnkbe fog hullani. E tárgyban bizalmas jelentést küldöttem Kunónak. Remélem, nagy lesz az öröm. De egyelőre a dologról nem szabad beszélni.

Az intézettel úgy vagyok, mint sok apa a gyermekével. Amíg szótalanul fekszik bölcsőjében, s nincs igazi kapcsolata vele, bizonyos idegenkedéssel tekint reá, de mikor fölfakad benne az ember, mikor ajka megnyílik, akkor boldog rajongással becézi és öleli magához. Intézetünket atyai büszkeséggel szeretem. Hiszek benne, mint szülő a gyermekében, s úgy érzem, egy ily intézet megteremtése és fejlesztése az egész embert kitöltheti. Hogy ez az érzés a jövőben minő következményeket fog megérlelni, azt ma még nem tudom. Majd meglátjuk. Egyelőre csak annyit tudok, hogy május elején haza akarok jönni. Viszont azt is érzem, hogy soká az intézetet irányítás nélkül hagyni annyit jelentene, mint veszélyeztetni mindazt, amit eddig építenem sikerült.

– Itt béke hírek keringenek a gasai győzelem nyomán.⁴⁰ Ma német tisztekkel beszéltem, akik igen bizakodók! Vederemo!⁴¹

³⁶ Hans Humann (1878–1933) a Német Birodalom katonai attaséja volt 1915 októbere és 1917 szeptembere között.

³⁷ Ld. a 29. lánjegyzetet.

³⁸ A feltehetően az i. e. 2. században készült kolosszális márványfejet 1916 augusztusában ásták ki Aigeirában. Pausanias (110 körül – 180 körül) szerint (7, 25, 9) a szobor az athéni szobrász, Eukleidés munkája.

³⁹ Ld. a 32. jegyzetet.

⁴⁰ Hekler az első gázai ostromra utal (1917. március 26.), amelynek során az egyesült német és oszmán csapatok sikeresen védtek meg a várost az antant csapataival szemben.

⁴¹ „Meglátjuk!”

Konstantinápoly, 1917. IV. 9.

Húsvét második ünnepén a déli órákban ragyogó napfény tombol kint az utcákon. Illatos virágcsokor, rügyfakadás ünneplik a feltámadást...

Intézetünkre a húsvéti ünnepekkel csendesebb, nyugodtabb napok szakadtak. Vendégünk, dr. Walter, Karóval együtt f. hó 6-án elutazott Smyrnába. Onnan Ephesosba megy néhány hétre. Lehet, hogy augusztusban újra visszatér körünkbe. A múlt héten vásároltam egy fényképezőgépet az intézet részére. Nagy szükségünk van rá. Különösen Kós, aki a török városépítő és rendező művészet múltjáról és jövőjéről dolgozik, fényképezőgép nélkül egészen tehetetlen volna. Azokat a részleteket, melyek az ő szempontjából fontosak, a hivatásos fényképészek elkerülték.

Március havi jelentésemet a főhercegnek is, Kunónak is elküldöttem. Nem is hinnéd, hogy [az] intézeti dolgok, s az ezerféle reprezentáció mennyire lekötnek. Mindenhová nekem kell mennem. A legsajátosabb munkámra alig jut idő. Az is nehézség, hogy egyelőre nagyon hiányos a könyvtárunk, s a kiépítés a háborús viszonyok következtében csigalassúsággal halad. Nagy csomagok egyáltalán nem jönnek, a kicsinyek is hetekig vándorolnak.

A háztartásunk nagy nehézségekkel küszködik. A múlt hó vége felé kifogyott a cukrunk, s azóta drága pénzen vásároljuk. Ha nagyon gyorsan nem jó segítség, 25-től kezdve éhezni fogunk.

Köszönöm a küldött újságlapot. Kuno beszéde nagyon érdekelt, különösen amit a nemzetiségi kérdéstről mondott. Én sajnálom, hogy a csöndes, mély vizekről, melyekben az igazi nagy alkotóerők lakoznak, eltávozott s nekiindult örvénynek, hullámnak, mely gyorsan magasra emel, szédítő sebességgel visz tova, de gyorsan a mélységbe is taszíthat. Az igazán alkotni képes, hivatott férfiakért kár, ha beállanak a politika gátversenyébe, melyben a legkiválóbbak is gyakran önhibájukon kívül letörnek. Nagyon fájjalnám, ha Kunót is egyszer ilyen sors érné.

Ugyanaz a lap, mely Kuno beszédét tartalmazta, hozta meg egy régi barátom, Thaly Gyula⁴² hirtelen halálának hírért. 39 éves korban agyszélhűdés! Szörnyű a végzet játéka. Az ember csak eszköz láthatatlan hatalmak kezében. A játékrendező célja nagyon sokszor megfoghatatlan.

– A miniszter hivatalosan értesített, hogy a főherceg mellszobrát⁴³ állami letétül intézetünknek engedte át, s a leküldés iránt a Szépművészeti Múzeum vezetőségénél intézkedett. Szeretném, ha a szobor hamarosan megérkeznék, hogy még elutazásom előtt megtarthassuk a leleplező ünnepséget. Tán azok a katonák, akiket Czakó⁴⁴ leküld, magukkal hozhatnák.

⁴² Thaly Gyula (1878–1917), MÁV segédtitkár, „a fővárosi úri társaság szeretett tagja”.

⁴³ Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobra. Lappang.

⁴⁴ Czakó Elemér (1876–1945) 1916-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa volt.

Konstantinápoly, 1917. IV. 16.

Mi itt teljesen elszigetelten élünk. Hazai lap újabban nem érkezik Konstantinápolyba. A cenzúra lefogja őket. A szórványos hírek nem sok jót sejtetnek. Csak már megérmők a végét ennek a céltalan vérontásnak. A béke gondolata, mely már döngeti a lelkeket, mikor ölthet végre testet?

Mellékelten küldök három interieur-fölvételt a házunkból. Különösen a szalon szultáni palotára emlékeztető gazdagságban pompázik. Ezek a fölvételek voltak az első kísérletek az új géppel, mely jól beválik. A lencse kitűnően rajzol.

Wlassics⁴⁵ szerint Czako katonája lehozza a főherceg mellszobrát. A leleplezéssel kapcsolatban f. hó 28-án vagy május legelső napjaiban ünnepélyes félévzáró ülést akarok tartani, melyre vagy 30 embert, az itteni szellemi élet képviselőinek legjavát akarom meghívni. Az ülés elején a leleplezés alkalmával vázolni kívánom az intézet célját és törekvéseit, azután vetítéssel kísért előadást tartok! *Götterideal és Porträt in der griechischen Kunst* címen.⁴⁶ Ez lesz intézetünk első szereplése a nagyobb nyilvánosság előtt, s hiszem, a siker is nagy lesz. Gondom lesz rá, hogy ünnepségünk híre az itteni s a hazai lapokba is elkerüljön. Nyomtatott meghívókat készítették. Meg akarom mutatni, hogy tudunk valamit. Le akarom kötni teljesen a hallgatóságot. Már dolgozom az előadáson. A vázlat készen áll.

Tegnap M-kal és H-kel kint voltunk egész napra Floriában a Márványtenger partján. A fővényen terítve étkeztünk, s estig élveztük a gyönyörű tájat, a csöndes tenger életét s az isteni napfényt, mely arcomra erős patinát vont. A parti kavicsok között gyönyörű tengeri csillagok úszkáltak. Hosszan elnéztem ezeket a csodálatos, vizenyős lényeket, melyek megalkotásában a természet a fantasztikumot és a rendszerességet olvasztotta egymásba. A víz már nem hideg. Jövő vasárnap esetleg már a fürdéssel is megpróbálkozunk. Tegnap még csak a távol messzeségben felbukó, játszódó delfineket irigyeltük. A heti munka után jól esik az embernek egy nap pihenés kint az Isten kék ege alatt, itt, hol Uranos és Poseidon birodalma összeölelkezik, hol éjjel a csillagok járnak le fürdeni a hullámok közé, nappal pedig a tritonok és menádok panasza sír föl az égre...

Konstantinápoly, 1917. IV. 27.

Mint a mellékelt meghívóból láthatod, 5-én tartjuk a félévzáró előadást, melyre a török közoktatásügyi minisztert, a német és osztrák-magyar követség tagjait s az itteni szellemi élet színe-javát meghívtam. Vetítőgépet a Lazaristáktól⁴⁷ kapunk kölcsön.

⁴⁵ Valószínűleg ifj. Wlassics Gyula (1884–1962), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa (és nem apja, a főrendiházi tag id. Wlassics Gyula [1852–1937]).

⁴⁶ Hekler a május 5-én rendezett félévzáró ünnepélyen tartotta meg *Isteneszmény és portrait a görög művészetben* című előadását.

⁴⁷ Az osztrák lazaristák Szent György Kollégiuma (Sankt Georgs-Kolleg), amelynek akkoriban magyar

Ez az első alkalom, hogy intézetünk a nyilvánosság előtt szerepel. Az előadásról, mint a mellékelt szemelvényekből látod, az itteni lapok is megemlékeznek, s ha Kuno is úgy akarja, a budapesti lapok is hírt fognak adni róla.

Képzelted, az előkészületek s a félévi jelentések kidolgozása mennyi munkát ad. Napok óta csak a szobámban élek. Künn szakad az eső, úgyhogy nem is veszítek a honnmaradással. Ismét fűtünk. Az íróasztalnál ülve a fűtetlen szobában meggémbe-redik az ember ujjja,

Az utóbbi napokban Bánffy Miklós és Teleki Pál grófok⁴⁸ személyében kedves vendégeink voltak, akikkel több kedélyes, fesztelen estét töltöttem. Az intézet eddigi munkássága s az eredmények láthatólag meglepték őket.

Az intézet jelene és jövője teljesen leköti lelkemet. Úgy érzem, erőim javát egy időre még neki kell szentelnem. Megtartom a vezetést: hogyha én vettem, legalább majd én is arassak. Már nézegetek telek után, hová majd az intézet házát békében építhetjük.

Nem érdektelen a magyar és német nyelven nyomtatott meghívó szövegét ide beiktatni:

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója tisztelettel meghívja ... urat ... a május hó 5-én d. u. 6 órákor tartandó előadásra.

1. Dr. Glück Henrik, a bécsi egyetem művészettörténeti tanszékének asszisztense: Török művészet.

2. Dr. Hekler Antal igazgató: Istenezsmény és portré a görög művészetben.

Rue Bayram, 23.

A levélhez mellékelte két újságkivágás német és francia nyelven ad hírt a május 5-én tartandó ülésről, majd rövid ismertetést közöl az intézetről:

Das Hauptziel dieses unter dem Protektorat des Erzherzogs Joseph Franz stehenden staatlichen Institut besteht in der Pflege der geschichtlichen und sprachlichen Beziehungen Ungarns zur Türkei. Es hat seine hiesige Tätigkeit von Februar an begonnen. Jährlich werden mehrere Stipendianten an ihm tätig sein. Mit dem deutschen und dem österreichischen Institut in Athen steht es in Wechselbeziehungen.

---

igazgatója volt.

⁴⁸ Teleki Pál (1879–1941) és Bánffy Miklós (1873–1950), a Turáni Társaság elnöke és tagja, illetve a Magyar Keleti Kultúrközpont alelnökei 1916 áprilisában jártak Konstantinápolyban és Szófiában, hogy diplomáciai tárgyalásokon vegyenek részt a szövetséges államok, az Oszmán Birodalom és a Bolgár Királyság képviselőivel.

Konstantinápoly, 1917. V. 7.

Május 5-i előadásunk intézeti életünkben az első nagy és döntő csatanyerést jelentette. A szalont teljesen kiürítve a Pera Palace-ból kapott széksorokkal s a Lazaristáktól kölcsönzött vetítőgéppel előadóteremmé alakítottuk át, mely ülve 32 embert fogadhatott be. Állva a folyosóra is átterjedve még vagy 15 embert helyezhettünk el. Kb. 40 meghívót küldtem szét. A hírlapi közlés nyomán idegenek (főleg németek) tömegesen megrohantak levéllileg meghívókért, de a kérések legnagyobb részét, tekintettel a szűk helyre, kénytelen voltam elutasítani.

Az előadásra fényes közönség gyűlt egybe, mely a termet s a folyosót zsúfolásig megtöltötte. Megjelent az egész osztrák–magyar követség gr. Trautmannsdorf⁴⁹ ügyvivő vezetésével; von Lossow⁵⁰ követségi tanácsos a német nagykövetség képviseletében, lovag Zambauer⁵¹ alezredes a katonai parancsnokság részéről; Herzfeld⁵² osztrák–magyar főkonzul; Carl Humann, a „Goeben” parancsnoka; Halil Edhem Bey,⁵³ az Ottomán Múzeum igazgatója; Macridi Bey,⁵⁴ a múzeum őre; Prof. Wahid Bey,⁵⁵ Djelal Essad⁵⁶ műtörténeti kutató; az itteni német egyetemi tanárok teljes számában és Prof. F. Sarre⁵⁷ Berlinből; továbbá az itteni német és magyar kolónia összes vezető személyiségei. Bevezetésül üdvözöltem a megjelenteket, s röviden vázoltam az intézet célját és törekvéseit. Az előadások fényesen sikerültek. Mindenki elámult, hogy fiatal intézetünkben ily magas színvonalú előadásokat hall. Halil Bey volt az első, aki gratulálólólag megszorította kezemet, s ma kijelentette meggyőződését, hogy vezetésemmel intézetünk bizton szép eredményeket fog elérni. Az előadáson nyert kedvező impressziók hatása alatt ma már megnyíltak előttem a múzeum hét lakattal zárt raktárai, melyek anyagának átkutatására és feldolgozására Halil fölkért. Ez több mint amennyit halandó álmodhatott, különösen, ha meggondoljuk, hogy Halil mily tartózkodó, s hogy eddig még egyetlen külföldi intézet előadásán sem jelent meg. Győztesnek érzem magam, s velem együtt az intézet ügye is győzött. Intézetünk tekintélye és jó hírve immár szilárd alapokon nyugszik. Vitorlánkat kedvező szelek dagasztják. Bizakodva röpül kis hajónk előre. A kormányt szilárdan tartom – és nem adom ki a kezemből.

⁴⁹ Karl von Trauttmansdorff-Weinsberg (1872–1951), a konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövetség első tanácsosa.

⁵⁰ Otto Hermann von Lossow (1868–1938), a német hadsereg vezérőrnagya, a helyi képviselet teljes körű katonai megbízottja.

⁵¹ Eduard Zambaur (1866–1947), a német hadsereg ezredese.

⁵² Maximilian von Herzfeld (1864–1932), konstantinápolyi osztrák–magyar főkonzul.

⁵³ Halil Edhem Eldem (1861–1938) régész, művészettörténész.

⁵⁴ Theodor Makridi (1872–1940), az Isztambuli Régészeti Múzeum őre.

⁵⁵ Mehmed Wahid (1873–1931), művészettörténész, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁵⁶ Celâl Esat Arseven (1875–1971), képzőművész, művészettörténész.

⁵⁷ Friedrich Sarre (1865–1945), német művészettörténész, klasszika archeológus, orientalista, a berlini Kaiser-Friedrich-Museum Iszlám Művészeti Osztályának első vezetője.

Az ásatások ügyében is már teljes sikerrel csaknem befejeztem az előzetes tárgyalásokat. A háború érjen csak véget: rögtön munkába állhatunk.

Nagy eredményeink legjobb fokmérői, hogy bizonyos német körök már irigykedve néznek ránk.

Amire vállalkoztam, becsülettel elvégeztem... Sok időmet és erőmet áldoztam rá, amit mind saját munkámtól loptam el.

Az utolsó itteni napok sok lőtás-futással telnek. Az útlevelemet kell rendbe hozni és se vége, se hossza a köteles búcsúlátogatásoknak.

Félévi jelentéseinket most állítjuk össze. Minden cifraság nélkül csak tényeket, eredményeket fogok felsorolni. Ezek teygenek tanúságot róla, hogy megmérítettünk és súlyosnak találtattunk.

Következő V. 10-én kelt levelében arról ad hírt, hogy eredeti tervétől eltérően csak egy héttel később, május 19-én indulhat útnak Budapestre.

Konstantinápoly, 1917. V. 10.

Elhiheted, hogy nehezen szántam rá magamat erre a halasztásra, de a körülmények parancsoló kényszerének engednem kellett. 1. A török hatóságok kényelmessége következtében okmányaimat az elutazáshoz nem lehetett idejében beszerezni. 2. A közoktatásügyi minisztertől üzenet érkezett, hogy az intézet ügyében végre nyilatkozni kíván előttem, de csak a jövő héten fogadhat. 3. Halil Bey a múzeum raktárában valami munkára kért föl, amit nem akartam elhárítani vagy elhalasztani.

– Mellékelek 2 érdekes fölvételt, melyeket Antigone szigetén május 6-i kirándulásunk alkalmával készítettem. Az egyik hőseit az öreg, derék, Pater Kajdy⁵⁸ kivételével ismered; a másik Maróti szobrászt⁵⁹ és Kóst mint vándor kintornásokat mutatja be. Kirándulásunk fénypontja a vitorlás csónakon való átkelés volt: Chalkibe és vissza, háborgó tengeren, szilajon tajtékozó hullámokon hanykolódva. Csuromvíz értünk partot, de feledhetetlen élvezet volt.

Ebben a levélben küldi meg az Osman. Lloyd egy példányát is, a május 5-i előadásról szóló jelentéssel.

Konstantinápoly, 1917. XI. 1.

A halottak ünnepére Napisten újra lefátyolozta magát. Többnapos borulat után ma langyos őszi verőfény pompázott az utcákon. A keresztény Pera ünnepelt. A fő útvonalakon nagy sokaság tolongott. Kifelé tartott mindenki a Feri-keny-i temetőbe. A kora

⁵⁸ Kajdi János (?-1925) az osztrák lazaristák Szent György Kollégiumának igazgatója volt 1901-től haláláig.

⁵⁹ Maróti Géza (1875-1941), szobrász. Itteni tartózkodásáról: *Maróti Géza emlékiratai*. Budapest, 2002. 93-98.

délutáni órákban mi is kizarándokoltunk testületileg a mi halottunkhoz.⁶⁰

Ott nyugszik szegény R. a halottasház tőszomszédságában egy nagy közös sírban más öt Konstantinápolyban elhunyt paptársával együtt. Megindult érzéssel helyeztük el porladó barátunk sírjára krizantémcsokrainkat. Ő az első magyar, aki ide tért meg örök pihenőre. Pedig ugyancsak van itt kóstoló minden nemzetségből. A legtöbb az olasz, ami a temető jellegén is megérzik. Az egész összbenyomása derűs, barátságos. A részletekben sok az ízléstelenség, a banalitás. Alig egy-két síremlék mond a szemnek valami újat. Különösen a mostani időkben érdekes látnivalója a temetőnek, azoknak a francia katonáknak és tiszteknek a sírsorozata, akik az 1855-i keleti háborúban itt pusztultak el. Az egész kis elnémult csapat magával hozta hazája komoly és nemes ízlését.

Hazafelé jövet a csend világából – azok közül, akik számára ez a tarka, zajos világ megszűnt érdekes lenni – fellobogózott villanyosok száguldtak el mellettünk, s az ablakok alatt friss zászlóerdőt lengetett a szél. Új győzelem mámore tölti be a lelkeket. Hindenburg sürgönyt küldött: újabb 60 000 fogoly és több száz ágyú!⁶¹ Éppen ma reggel nézegettem soká ennek az emberóriásnak a fényképét, s kerestem, hová rajzolta be a természet a mélyben égő genialitást? Ezek a vonások nem mutatnak lángelmére: végtelen józanság, nyugalom, öntudat és erő ömlik el rajtuk. S ezek tán biztosabb bázisai egy nagy hadvezéri természetnek, mint az erupcióra hajló lángelme. Hindenburg úgy dolgozik, mint egy matematikus. Számításai olyanok, hogy velük sohasem kísérti a sorsot. Napóleon⁶² sokszor bizony merész játékoshoz volt hasonlatos. Hindenburgból a fékezhetetlen belső nagyságnak ez az árnyéka hiányzik. Ez magyarázza, hogy sikerei állandóak.

Az olaszföldi győzelmek jelentőségét én roppant nagyra tartom, mert jól ösmerem az olasz nép állandóan végletekre hajló lélekalkatát. A kis győzelmek extatikus, lármás ünneplése, ez az ő elemük, erre telik szusszal, de a nagy vereségek néma, megadó elviselésére ez a nép nem képes. S ha majd elkeseredésük kitör, ebből a vulkánból, mely a vezetőket kíméletlenül el fogja temetni, végül is a béke első nemtője fog kiröppenni. Ezt szentül hiszem.

De elég a háborús politikából! Szomorodva olvasom, hogy otthon megint a régi magyar átok, a pártosság dühöng. Ezek az urak jobban gyűlölnek egymást, mint szeretik hazájukat. A mi földünk csodás gazdagságban termi a tehetségeket, de ezek legtöbbször kicsinyes harcokban, személyes tusakodásokban őrlődik meg. Áll ez mindennütt: a parlamentben éppúgy, mint a hivatalokban.

– Tegnap tartottuk harmadik ülésünket több egyetemi tanár és Halyl Edhem Bey részvételével, melyen én olvastam fel a páncélos szobrokról szóló tanulmányom két fejezetét.⁶³ A második fejezet is elkészült. Pár nap alatt legépelem, s útnak indítom Bécsbe. Igen érdekes új eredményekről számolhattam be. Sajnos igazán hozzáértő

⁶⁰ Ralbovsky Péterhez.

⁶¹ „Paul von Hindenburg (1847–1934) sürgönye” minden bizonnyal a caporettoi áttörésről számolt be.

⁶² I. Napóleon francia császár (1769–1821).

⁶³ Hekler október 31-én tartotta meg *Páncélos szobrok az ókorban* című előadását.

archaeológus a hallgatóság soraiban nem volt. Edhem és Unger azok volnának, de ismeretük ily részletkérdéseknél teljesen csődöt mond.

Törökül szorgalmasan tanulok. Már az írás is megyen.

Konstantinápoly, 1917. nov. 25.

Tegnap megint szerencsés, jó nap virradt rám és az intézetre.

Reggelinél három levél várt. Az egyik az osztrák intézet gratulációja kiadványainkhoz, „melyek tartalmilag és formailag a legmagasabb igényeket is kielégítik.” Arról is értesített Zingerle,⁶⁴ hogy tanulmányom második részét megkapták, mely az elsővel együtt „einen besonders Schmuck unseres Bandes bilden wird”.⁶⁵

A második levelet Halil írta. Közölte benne, hogy az Ev-kaf minisztériumban⁶⁶ Luttor és Kós részére kieszközölte, hogy a Pantokrator templomban⁶⁷ szabadon kutathatnak és fölmérhetnek.

A harmadik levél a követségről jött. Keresztülvitték, hogy könyveinket ládában a futárral küldheti Hiersemann.⁶⁸ Valóságos megváltás ez az újítás nekünk. Könyvtárunk így majd hamarosan nekilendül és megterebélyesedik. Csak az ad gondot, hova és hogyan helyezzem el.

Délután a már jelzett tea fényes sikere koronázta be a napot. Körülbelül 55-60 embert fogadtunk szalonjainkban. A dolgozószoba is szalonná alakult, s az átjáróban hatalmas asztalon pompázott a gazdag buffet, mely a kisasszony sütő művészetének remekeivel csalogatta és kötötte le az érkezőket. A sütemények az urakat és hölgyeket valósággal extázisba hozták. A kiszolgálást a Pera Palace egy igen ügyes pincére látta el. Tini a garderobot kezelte, Gyuszi a kaput nyitotta.⁶⁹

Pontban 5 órakor szólalt meg először a csengő: Széchenyi pasa a lányával⁷⁰ nyitotta meg a sort. Azután gyors egymásutánban jöttek a többiek: Szilassy Géza nagykövet,⁷¹ Parucci grófné, Parcher Félix⁷² követségi tanácsos és felesége, Herzfeld főkonzul a feleségével, Pománkovszky őexcellenciája⁷³ (osztrák-magyar katonai főparancsnok),

⁶⁴ Josef Zingerle (1868-1947), osztrák klasszika archeológus, a bécsi Osztrák Régészeti Intézet alelnöke.

⁶⁵ „[a tanulmány] kötetünk egy rendkívüli díszét fogja képezni.” A szóban forgó tanulmány: *Beiträge zur Geschichte der antiken Panzerstatuen. Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 19/20, 1919. 190-241.

⁶⁶ Evkafı Hümayun Nezâreti. A vakuf kezelését, igazgatását ellátó minisztérium.

⁶⁷ A 12. század első felében épült templom és kolostor, amely 1453 óta mecsetként szolgál (Zeyrek Molla dzsámi).

⁶⁸ Karl Wilhelm Hiersemann (1854-1928), német könyvkereskedő, kiadó. Hekler az Intézet könyvtári beszerzéseit túlnyomórészt Hiersemann kereskedésén keresztül intézte.

⁶⁹ Lukics Krisztina és (valószínűleg) Mészáros Gyula.

⁷⁰ Széchenyi Ödön (1839-1922) és lánya, Ilona (1888-1951).

⁷¹ Valójában Szilassy Gyula (1870-?), az Osztrák-Magyar Monarchia (már leköszönt) athéni nagykövete.

⁷² Parcher Félix (1876-1933), az Osztrák-Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulátusának tolmácsa.

⁷³ József Pomiankowski (1866-1929), az Osztrák-Magyar Hadsereg altábornagya.

Zambauer alezredes a feleségével, Hofrat Forchheimer⁷⁴ a feleségével, Mordtmann a feleségével, Prof. Lehmann-Haupt a feleségével, Prof. Jacobi,⁷⁵ Mészárosék, Christék,⁷⁶ Illések⁷⁷ – de ki győzné valamennyit elsorolni? Pohl konzul⁷⁸ is kimaradt bájos kis feleségével a felsorolásomból. Hauer vicekonzult,⁷⁹ Bálintot,⁸⁰ Faragót,⁸¹ Lukácsot⁸² se említettem.

A tegnapi nap megint bizonyosságát adta, hogy intézetünket mindenfelé becsülik és szeretik. Jó alapokon állunk. Ez elég eredmény 8 hónapra. Mindenki alig várja a következő előadást, melyre holnap küldöm szét a meghívókat, s mely december 8-án lesz.⁸³

Addig is még gazdag munkaprogram áll előttünk. Szerdán, 21-én Mordtmann előadása következik.⁸⁴ A következő hétre pedig Armeniac Beyt fogom megnyerni, hogy a perzsa-iszlám miniatúrafestészet történetéről beszéljen, mely területnek ő egyik legkiválóbb ismerője.⁸⁵ Holnap délután megyek hozzá teára.

Broussába⁸⁶ is át kellett volna rándulnunk még, de az engedélyek késnek, így hát alighanem tavaszra marad a terv megvalósítása.

Komolyan foglalkozom a gondolattal, hogy nyárra megfelelőbb hajlékot keresek az intézetnek, nagyobb előadóteremmel és megfelelőbb könyvtárhelyiséggel, annyival is inkább, mert Hoyland⁸⁷ azt állítja, hogy a szerződésnek az a roppant tágasan fogalmazott pontja, amely bérletünknek a jövő évre való meghosszabbítását is biztosítja, tudtán kívül került a szerződésbe. M-t⁸⁸ és az ügyvédjét okolja. Nekünk vég-eredményben jogunk van tovább is itt lakni, de ha találok megfelelő házat, szívesen költözöm.

Esős időszak után most ismét napfényben pompázik a város, de hűvös van. Megkezdtük a fűtést.

Február-márciusra a Dürerbund⁸⁹ kért fel előadás tartására. Ugyanekkor a művészet-

⁷⁴ Philipp Forchheimer (1852–1933), osztrák mérnök, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁷⁵ Günther Jacoby (1881–1969), német teológus, filozófus, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁷⁶ Kriszt Béla (?-?), a Keleti Vasút Társaság (Compagnie d'exploitation des chemins de fer orientaux) főmérnöke, a Konstantinápolyi Magyar Egylet későbbi elnöke.

⁷⁷ Illés Zsigmond (?-?), kereskedelmi attasé, a Konstantinápolyi Magyar Egylet elnöke.

⁷⁸ Viktor Pohl (?-?), az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulhelyettese.

⁷⁹ Ernst Hauer (?-?), az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulátusának munkatársa.

⁸⁰ Valószínűleg Bálint Imre (?-?), török ipariskolai felügyelő.

⁸¹ Faragó Ödön (1869–1935) iparművészt a Kereskedelemügyi Minisztérium küldte Konstantinápolyba, hogy szakértelmével segítse egy ottani iparművészeti múzeum felállítását.

⁸² Lukács Jenő (?-?), ipariskolai igazgató Konstantinápolyban.

⁸³ December 8-án Kós Károly tartott előadást *Sztambul: építészettörténeti és városépítészeti vázlat* címmel.

⁸⁴ Elírás. Mordtmann november 28-án tartotta meg *Az ún. Iréne-torony* című előadását.

⁸⁵ Arménag Sakisian (1875–1949) *Az iszlám-perzsa miniatúrfestészet* című előadására december 12-én került sor.

⁸⁶ Bursa.

⁸⁷ Lyvia Hoyland (?-?), az Intézetnek szolgáló épület tulajdonosa, bérbeadója.

⁸⁸ Mészáros Gyula.

⁸⁹ Az 1902 és 1935 között működő német kulturális társaság.

történet tanárának, Wahid Beynek felszólítására az egyetemen is kell tartanom tolmács segítségével egy előadás-sorozatot. Egy másodikat kizárólag török nők részére.

Sokat és lázasan dolgozom. Sok mindenféle van a kohóban: többek között egy érdekes dolgozat a hellenisztikus kultúra főbb irányairól az irodalomban és művészetben. A Budapesti Szemle januári füzetébe szántam. Német változata pedig a Neue Jahrbücher-ben fog megjelenni.⁹⁰

Éjjelenként a görög tragikusokat olvasgatom. Euripides⁹¹ a nagyok legnagyobbja volt. A saját életét, a saját lelkét nem tudja elválasztani tragédiáitól. A sorok, melyeken át az ő keserű lelkének füstje gomolyog fel és tűzesője sziporkázik, az egyéniségnek első megnyilatkozásai a világirodalomban örökérvényű formákban.

XI. 26. éjjel

Kiadványainkból eddig az itteni könyvkereskedőknél 75 példány kelt el! Ez eredmény! Alig 3 hét alatt!

Majd elfelejtettem megírni, hogy ma délután Armeniac Beynél fölséges órákat éltem át. Gyönyörű eredeti perzsa és török miniatúrjai vannak, melyeket sorban kézben tartva lelkem megtelt csodás impressziókkal. Ennek a művészetnek a nagyságáról és jelentőségéről európai embereknek alig van fogalmuk. A színeknek olyan pompája, a vonalvezetésnek olyan biztonsága, a dekoratív érzéknek olyan fensőbbeséges egységbe forrasztó ereje, a fantáziának olyan meleg üdesége és gazdagsága, aminőre más művészet körében nem tudok példát. A beható szemlélet révén ma igen sok új ösztönt kaptam. Intézetünk munkaprogramjában az indochinai, perzsa és török miniatúroknek igen nagy szerepet akarok juttatni. Meg kell nyitnunk ezt a világot a magyar közönség és a művészek előtt – és biztos vagyok benne, nagy lesz a megtermékenyítő ereje.

A karácsonyi ünnepekre hazatér Budapestre, s csak 1918. február végén érkezik vissza Konstantinápolyba.

Konstantinápoly, 1918. III. 1.

Gyönyörű tavaszidőben, délelőtt ½ 11-kor robotgunk be Konstantinápolyba. Gregersen⁹² és Zsigmondy kedves útítársaknak bizonyultak.

Itt mindent rendben találtam. Az első nap rendezkedéssel, számadásokkal telt el. Délután a poggyászkiváltással szórakoztam, ami simán ment, de alvásomat meglopta.

⁹⁰ Tudtommal egyik tanulmány sem jelent meg.

⁹¹ Euripidész (i. e. 480 körül – i. e. 406) görög tragédiaköltő.

⁹² Az oszmán állam a budapesti székhelyű Gregersen-céget bízta meg 1915-ben a konstantinápolyi kikötő korszerűsítésének kivitelezésével. A család egy férfitagja érkezhett ekkor a cég képviselőjében a városba.

Egyetlen kellemetlen hír, hogy itt újra nagy számmal szedi áldozatait a kiütéses tifusz. A konstantinápolyi tetűktől tehát ments meg Uram, minket!

Konstantinápoly, 1918. III. 4.

Dolgaink itt rendben mennek, csak a drágaság növekszik aggasztóan, s fenyegeti háztartásunkat katasztrofális összeomlással. Minden segítség kevésnek bizonyul. Nehéz dolog a háziasszonykodás. Nem irigylésre méltó a nők szerepe.

Előadásainkat szerdán már megkezdjük. Nyilvános előadásainkat az osztrák-magyar iskola nagytermében akarom megtartani. Ezzel megoldódik a helyszűke, és sok nehézséget elkerülünk.

A márványfej szerencsésen megérkezett.⁹³ Halil nagy örömmel és hálával fogadta. Ezt a kedvező hangulatot hamarosan ki akarom használni az intézet javára.

Konstantinápoly, 1918. III. 7.

Tegnap megint rendkívül érdekes előadásunk volt Turánról, melyet hosszas, eleven vita követett.⁹⁴ A jelenlévők mind elragadtatással gratuláltak a sikerült esthez. Jövő héten dr. Babinger beszél a konstantinápolyi magyar rovásírásemlékekről.⁹⁵ Azután Oroszlán lesz soron pannoniai köemlékekről.⁹⁶ 3 hét múlva Babinger fog vetítéssel előadni Sinan művészetéről.⁹⁷ Amint látod, programban nem szűkölködünk. Ma még ráadásul Wahid Bey is ígért előadást a Nagy Sándor szarkofágról.⁹⁸ Gyenge kis ügy lesz, de töröktől mindent el kell fogadni.

Konstantinápoly, 1918. III. 15.

Ma este ünnepség van a Magyar Egyesületben Luttor és Hegyei⁹⁹ közreműködésével.

⁹³ Az ún. Aelia Briséis szobor teste az Isztambuli Régészeti Múzeumban volt, míg a feje Zsolnay Adolf (eredetileg: Adolf Wix [1866–1932]), kavalai osztrák-magyar konzul gyűjteményében, amelyet nemrégiben helyezett letétbe a Szépművészeti Múzeumban. Hekler közvetítőként kijárta Zsolnaynál, hogy a tulajdonában lévő fejet (cseretárgyak ellenében) adja át az Isztambuli Régészeti Múzeumnak.

⁹⁴ 1918. március 6-án vitaestet rendeztek az Intézetben Teleki Pál és Cholnoky Jenő (1870–1950) *A Turán földrajzi fogalma* című cikkéről.

⁹⁵ Franz Babinger (1891–1967), német történész. 1918. március 13-án tartotta meg *A konstantinápolyi magyar rovásírás emlékei* című előadását.

⁹⁶ Oroszlán helyett végül Hekler tartott előadást egy héttel később, április 3-án *Pannónia kultúrája és művészete* címmel.

⁹⁷ Az előadás elmaradt.

⁹⁸ A Sidónból származó hellénisztikus szarkofág (i. e. 4. század).

⁹⁹ Hegyei Géza (1862–1926), Konstantinápolyban élő magyar zongorista.

tegnap este Forchheimeréknél volt előadást: egy osztrák mérnök beszélt az amerikai városépítésről. A kérdésnek csak technikai és adminisztratív oldalát világította meg.

Szerdán nálunk Babinger tartott előadást a konstantinápolyi magyar rovásírás-mélekekről, melyet érdekes vita követett. Lassanként annyian látogatják előadásainkat, hogy nem férünk el a kisszalomban.

Itt az utcákon farsangi felvonulások dühöngenek. Maskarás, tarka ruhás lánycsoportok járnak be táncolva, verkliszóval a várost. Egyik csapat a másikat követi. Az embernek nincs 10 perc nyugta tőlük. Már reggel 7 órakor kezdődik, s 1/2 1-kor éjjel még ropják a táncot és hajtják a kintornát, melyet egy félállat ember a hátán cipel. Nem tudom, a dionysosi thiasosok¹⁰⁰ is ilyenek voltak-e, s Perikles¹⁰¹ mit szólna, ha látná, hogy a 20. századi csöcselék görögök ilyen silány mulatságokban lelik kedvüket?

Konstantinápoly, 1918. III. 21.

Az ugyancsak megnyúlt, kellemetlen télidő után végre két napja, diadalmas tavaszi erőben sugározza be az eget és a földet a Napisten. Az ember kedve is földerül. A sugártalan, lomha és hideg szürkéséget sehogy se szeretem.

Holnaptól kezdve újra kezdem a török leckéket. Szeretném május közepéig a hamalnyelvet elsajátítani. Most több időt fogok szentelni a nyelvtanulásra, mint az ősszel.

A drágaság csak nem akar szünni. Az árak még mindig emelkednek. A hús okája 180 piaszter (1¼ kiló: 54 korona). Érdekes Dsavid Bey¹⁰² pénzügyminiszter megállapítása, aki f. évi február 21-én tartott parlamenti beszédében kifejtette, hogy Konstantinápolyban az árak átlagos háborús drágulása 1004%! Más helyeken 3005%-ot is elért. Hát nem boldog ország ez!? Ugye nép, mely így tud drágítani; van abban élni hit, jog és erő?! A mi zsidó nagyjaink hátulgombolós tacskók ezekhez képest. Ide kell őket állami szubvencióval küldeni tanulmányútra. Akár itt is maradhatnak. Eddig még úgyse boldog a magyar!

Az élelmiszerek megérkeztek, de még nem kaptuk meg őket. A követség jár utánuk – jawash (lassan)!

– Oroszlán 26-án indul Pestre. Május 20-ig adtam neki doktorátusa letétele céljából szabadságot. Ez az utolsó terminus, mert a május 25-i balkánvonattal magam indulok hazafelé.

A tífusz esetek száma bevallottan szaporodik. Tegnapelőtt még csak 24 megbetegedést jelentettek a városban, tegnap 26-ot, ma már 32 újabb esetről számolnak be. Ki tudja, mennyit hallgatnak el, s mennyiről nem tudnak! Nagy óvatosságra van tehát szükség.

¹⁰⁰ Dionysos kísérői.

¹⁰¹ Periklés (i. e. 495 k. – i. e. 425), görög politikus, hadvezér.

¹⁰² Mehmed Cavid (1875–1926) 1917 februárja és 1918 októbere között volt pénzügyminiszter.

Konstantinápoly, 1918. III. 24. éjjel

Most jövök a magyar honvédszenekar első gálahangversenyéről, mely 1/2 1-ig tartott – és óriási sikerrel járt. A nagyszerűen összeválogatott, gazdag műsort, melyet a ráadások egész sora tarkított, pompásan játszották. Förlümláltak az itt járt Deutschmeistereket.¹⁰³ A közönség méltó volt az esemény jelentőségéhez, mikor az önálló magyar hadsereg előhírnöke először jelenik meg a külföldön. Ott volt a II. török trónörökös¹⁰⁴ (nagy zenebarát), Enver pasa¹⁰⁵ hadügyminiszter, a német és az osztrák-magyar nagykövet s az itteni társaság színe-java. Ma délután a szultán¹⁰⁶ előtt játszottak, s hullottak az érdemrendek.

Bulgáriai szereplésük is diadalút volt. Március 15-én Ferdinánd cár¹⁰⁷ gyűjtő beszédet intézett hozzájuk, s eljátszatta a himnuszt.

Most pár napig, míg a honvédek itt vannak, fényes, lelkes esték zárják le a verőfényes, de aggodalmas napokat. Aggodalmakról beszélek, mert a kiütéses tifusz réme üli meg a lelkeket, mely szörnyű mértékben szedi áldozatait. Napi 250 új megbetegedésről beszélnek. Ma szállították kórházba Nigar hanumot,¹⁰⁸ akinek szalonjában megfordultam, s aki kiváló költőnő. Tegnap óta Mészáros is magas lázban fekszik. Még nem tudni, mivé fejlődik!

Félünk és vigyázunk. De minden óvatosság sem mentesít egy esetleges tetűtől, melyet lépten-nyomon fölszedhetünk. S ilyenkor csak az a kérdés, fertőzött-e a kelletlen vendég vagy sem. Isten kezében vagyunk!

Oroszlán holnapután utazik Pestre. Boldog fiú! Otthon tölti a húsvéti ünnepeket.

III. 25.

Ma kaptuk délben a hírt, hogy a németek már Páris erődeit lövik. Csodálatos teljesítményeik tán hamarosan megérlelik a békét. 120 km-re vivő ágyúkról a franciák és angolok nem is álmodtak. Ez a legújabb meglepetés!

Konstantinápoly, 1918. III. 29.

56 órája szakadatlanul ömlik a hideg, havas eső. Még az ablakon át kinézve is fázik az ember! A szobákba is beveszi magát a nyirkos hideg. Nem győzünk fűteni. Én most nappalra Oroszlán szobájába költöztem, mert az én szobámban a kályha eszeveszet-

¹⁰³ Azaz a 18. század derekától működő osztrák katonai zenekart, a Hoch- und Deutschmeistert.

¹⁰⁴ A dinasztia második legidősebb férfitagja, a későbbi II. Abdul-Medzsid (1868–1944) kalifa.

¹⁰⁵ İsmail Enver (1881–1922) a Talat-kormány hadügyminisztere.

¹⁰⁶ V. Mehmed (1844–1918) szultán.

¹⁰⁷ I. Ferdinánd (1861–1948) bolgár cár.

¹⁰⁸ Nigâr Hanım (1856–1918) költőnő a tifusz áldozata lett.

ten füstöl. Remélve, hogy a tél e ráadása nem tart soká, nem akarok kályhást hívatni, aki csak pénzt szed el, de a kályhákat elvileg csak elrontja.

Pár nappal ezelőtt a bazárban szerencsés véletlen következtében olcsón vásároltam egy 1800 körüli, jó karban lévő, egykorú kötésű koránt, mely mint a keleti könyvdíszítő művészet tipikus és jó képviselője, azt hiszem, egész életemen át kedves emlék gyanánt fog kísérni. Az utolsó lapon kerek foglatban az író jelzése: Ahmad Hilmi, Hadzsim Mehmet fia, az egyiptomi Ibrahim tanítványa, készítette 1229-ben (cca 1809).

Szorgalmasan tanulok törökül. Napi élményeimet már rendszeren törökül mesélem el a mesteremnek. Az olvasás és írás is megyen.

Az élelmiszereket, hála a nagykövetség fáradozásának, tegnapelőtt megkaptuk! Azóta élvezzük a tésztákat.

A könyvszállítmányok is pontosan jönnek a futárral. Alig győzzük elhelyezni őket.

Húsvét után szerdán ismét tartunk előadást. Oroszlán disszertációjának főbb eredményeit fogom ismertetni, s e kapcsolatban áttekintést adok a pannoniai római kultúra és művészet főbb irányairól.¹⁰⁹

Kedden Hamdy-Edhem Beynél (a Múzeum aligazgatója) voltam délutáni teán. Felesége igen bájos asszony, aki európai fesztelenséggel társalgott vendégeivel.

Mészáros, úgy hallom, két nap óta lázmentes. Így hát nincs veszély. Csak gyomorrontás volt.

Az idő lassan, de mégiscsak halad. Hétfőn már áprilisba lépünk, s ha az is letelik, akkor kezdem számolgatni a napokat! Addig bevajom magam a munkába. Szeretném a Zsolnay-gyűjtemény feldolgozását legalább nyers formában készen magammal vinni.¹¹⁰ A közeli napokban az áprilisi tanácsülésen felolvasandó jelentésemet is megírom. Az intézet jövő programját széles alapokon akarom kifejteni benne.

A német győzelmi híreket mi is határtalan örömmel olvastuk, és feszült figyelemmel lessük a további fejleményeket, melyek tán mégis megérlelik a békét. Ilyen világ-raszoló jelentőségű események közepette nagyon nélkülözi az ember a jó újságokat, mert az Osman. Lloyd bizony szegényes táplálék. Alig nyújt valamit.

Konstantinápoly, 1918. IV. 5.

A lassú ügykezelés a minisztériumban intézeti életünket is megbénítja. Pénzkészletünk már másodszer teljesen kifogyott. Ha rövidesen nem jön segítség, éhen pusztulunk, vagy hitelből élünk! Előadásomat szerdán megtartottam: Magyarország római kori műveltségéről és művészetéről.¹¹¹ Úgy mondják, nagyon érdekes és szép volt... Tegnap este Forchheimeréknél volt teás előadás a török új házassági törvényről, mely a vallási

¹⁰⁹ Ld. a 96. jegyzetet.

¹¹⁰ Ld. a 93. jegyzetet. A letétből kiállítást rendeztek a Szépművészeti Múzeumban. Hekler részt vett a kiállítás-vezető összeállításában, de tervezte a tudományos katalógus megírását is.

¹¹¹ Ld. a 96. jegyzetet.

tradíció a modern élet követelményeinek megfelelő nagy részt ütött. Persze a rés nem elég tágas, s a modern élet jórésze kinn szorul. Az intézkedések egy része fonák és mosolyt fakasztó.

A kiütéses tífusz még egyre dühöng. Óriási a napi megbetegedések száma. Nigar hanumot, a jeles költőnőt, kinek megbetegedéséről írtam, 3 nap előtt eltemettük.¹¹²

Most írom jelentésemet az intézet II. és III. félévi működéséről, s egyben egész jövő programját kifejtem. Állítólag április végén vagy május elején lesz tanácsülés.

Konstantinápoly, 1918. IV. 11.

Két napi nehéz munka után kissé elcsigázva ülök le levelet írni. Két napon át az íróasztal és kölcsönírógép mellett ülve aktákat, jelentéseket gyártottam. Megírtam a nagy jelentést a tanácsülés számára s egyet a főhercegnek. Ez utóbbi mellé – merészet gondolva – magánlevelet is írtam, melyben gyengéden figyelmeztettem Őfelségét, hogy a Konstantinápolyba készülő királyunk érdeklődésének intézetünk jövője szempontjából végtelen nagy értéke és jelentősége volna. Reagál-e rá, nem tudom.

A király május elejére tervezett látogatásáról már előző, IV. 8-án kelt levelében is megemlékezik, s reményét fejezi ki, hogy Őfelsége programjában az intézet méltó helyet fog kapni.

Konstantinápoly, 1918. IV. 15.

Itt csak nehezen akar nekimelegedni. A napnak csak a déli órákban van ereje. De akkor ki is használjuk: a teraszon nagy napfürdőzés járja. Az arcom már kapja a nyári patinát.

Oroszlán távollétében igen sok a dolgom az intézet apró ügyeivel. A magam munkájához alig jutok. A múzeumban is ritkán fordulok meg – amit Halil ma a szememre is vetett, – mert villamoson kiütéses tífusz veszélye következtében nem lehet járni, gyalog pedig az út 45 percbe telik.

Wiegandhoz¹¹³ Sarre is megérkezett. Holnapután délután nálunk lesznek egy érdekesnek ígérkező megbeszélésen a török művészeti írott forrásairól, melyeket eddig a kutatás alig vett figyelembe. Különösen sokat várok Armenag Sakisian Bey hozzászólásától, aki ennek az anyagnak a legkiválóbb ismerője.

– A levél más helyén a Tátráról így ír:

A mi nagyszerű hegységünk, mely mint sörényes oroszlan néz szembe minden közel-

¹¹² Ld. a 108. jegyzetet.

¹¹³ Theodor Wiegand (1864–1936) számos görögországi és kis-ázsiai ásatás résztvevője, vezetője volt. 1912-ben bízták meg a Berlińi Állami Múzeumok (Staatliche Museen zu Berlin) Antik Gyűjteményének irányításával.

gő ellenséggel, a magyar ember számára ma már nemcsak poézis és szépség, hanem történelem. A vér, ami a bércek között omlott, a sziklákat még dacosabbakká, még keményebbé tette. A derék, öreg Tátra nem akarta, hogy istenáldotta napsütése idegeneket gyógyítson, hogy fenyeveink illatát más szívja.

Konstantinápoly, 1918. IV. 20.

Elfoglaltságom minden képzeletet felülmúl. Éjjel $\frac{3}{4}$ 2 van, s mostanig írtam az üléseinkről szóló jelentést, mely a Turánban¹¹⁴ fog megjelenni. 17-én nagyszerű előadó- és vitaesténk volt a török műtörténet írott forrásairól. Armenag Sakisian Bey Őexcelenciája vitte a szót, és pompás anyagot szolgáltatott. A jelenvoltak között voltak Prof. Sarre, Geheimrat Wiegand és Geheimrat Prof. Clemens¹¹⁵ (Bonn). Nagyszerű est volt! Tegnap Armenag és Clemens voltak itt vacsorán. Délután $\frac{1}{2}$ 5-től éjjel $\frac{1}{2}$ 2-ig tárgyaltunk.

Konstantinápoly, 1918. IV. 22.

Déli $\frac{1}{2}$ 1 felé jár az idő. Künt tombol a langyos tavaszi verőfény, és az ember szinte hallja az ujjongó rügyek pattanásait. Most jöttem Sztambulból, ahol napok óta járom a könyvkereskedőket, hogy a török történetírók egy teljes sorozatát megszerezsem az intézetnek. Fáradozásom már eddig is szép eredménnyel járt: a legfontosabbak már együtt vannak. Most még a magyar származású Ibrahim Mütefferika¹¹⁶ által alapított első török nyomda termékeit kellene megszerezni, de ez sok pénzbe kerül, s rendkívüli dotációt kíván.

Most jutott el ide a kormányválság híre. Buriánnal,¹¹⁷ úgy látszik, újra fölkel Tisza¹¹⁸ napja, aminek az ország örülhet. Hiába, ő a legnagyobb és legönzetlenebb magyar államférfi.

Nem jutunk itt a pénzünkhöz, pedig ugyancsak rosszul állunk. Adósságra élünk. A lapok szerint a pesti élelmiszerárak is szépecskén emelkednek. A hús majdnem konstantinápolyi áron kapható. Mikor lesz vége ennek a rettenetes világfelfordulásnak? S ki tudja, következményeinek terhe alatt meddig nyög majd az egész emberiség?

¹¹⁴ A Turáni Társaság (Magyar Ázsiai Társaság / Magyar Keleti Kultúrközpont) folyóirata, amely 1913-ban jelent meg először. Főszerkesztője Teleki Pál volt.

¹¹⁵ Elírás. A személy Paul Clemen (1866–1944), a bonni egyetem művészettörténész professzora.

¹¹⁶ Ibrahim Mütefferika (1670 után – 1745), az első nyomda felállítója az Oszmán Birodalomban (1727). Nyomdájá szultáni engedéllyel Konstantinápolyban működött.

¹¹⁷ Burián Istvánt (1851–1922) 1918 áprilisában nevezték ki az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminiszterévé. Burián a második Tisza-kormányban a király személye körüli miniszter volt; az általa közvetített információk nagyban meghatározták Tisza háborús politikáját.

¹¹⁸ Tisza István (1861–1918), korábbi miniszterelnök.

A háború esztelen elhúzása a fanatikusok önkínzását juttatja eszembe.

Szerdán délután 2 órakor megyek Beaeddin Sakin Beyhez,¹¹⁹ az újtörök párt titkárához, aki ma itt a legbefolyásosabb emberek egyike. Az intézet számára szeretnék egyet-mást elérni.

Konstantinápoly, 1918. V. 3.

Tegnap este a Dürerbundban tartottam vetítéses előadást: „Römische Kunst in Ungarn” címen. Elememben voltam. Szerdán nálunk volt érdekes előadás St. Artemios¹²⁰ konstantinápolyi kultuszáról. Dr. Maar berlini egyetemi m. tanár¹²¹ tartotta. Dr. Lehmann pedig egy Artemioszt ábrázoló reliefet mutatott be. Az ülés végén Wiegand kért szót és bejelentve Prof. Winnefeld¹²² hirtelen elhunytát, meleg szavakkal emlékezett meg érdemeiről. Záró szavai után: „Ehre seinem Andenken!”¹²³ a jelenlevők felállással hódoltak az elhunyt szellemének. Ezután én tolmácsoltam az intézet együtt érző részvétét. Mondhatom megható, emelkedetten ünnepi percek voltak.

Ma Wiegandnál ebédeltem Modában. Lehet, hogy június elején Pesten 1-2 napra vendégünk lesz. Büszke vagyok rá, hogy legnagyobb bizalmával tüntet ki. Ő mesélte azt is, hogy Halil neki intézetünket utánzandó mintakép gyanánt állította oda. Ez a közvetett elismerés nagyon jól esett.

Hétfőn kisebb társaság számára vezetést tartok a Múzeumban. Vasárnap délután pedig Armenag Bey kalauzolása mellett a régi serailt nézzük meg. Látod, elég tevékenyen élek, s minden erőmmel rajta vagyok, hogy a rám bízott intézet felvirágozzék. Fehér¹²⁴ a mai Balkánvonattal érkezett meg.

Konstantinápoly, 1918. V. 6.

Sietek tollat fogni, hogy ma délutáni impresszióimról frissen beszámoljak.

A nehezen hozzáférhető régi Serail kapui nyíltak meg előttünk, és betekintheztünk abba a világba, melyben a török szultánok a XVI-XVII. században éltek. A Serail alapítása a Konstantinápolyt elfoglaló II. Mohamedre¹²⁵ megyen vissza. Egyike a leghatalmasabb egyéniségeknek, akik a szultáni trónon ültek. Minden történetírónál

¹¹⁹ Bahaeddin Şakir (1874–1922), nacionalista politikus, az Ifjútörök mozgalom zászlóvivője.

¹²⁰ Flavius Artemius (?–362), keresztény mártír.

¹²¹ Elírás. A személy Paul Maas (1880–1964) német filológus, bizantinológus. Az I. világháború alatt Konstantinápolyba helyezték szanitécnak. Friedrich Lehmann-Haupttal közös előadását május 1-jén tartotta az Intézetben.

¹²² Hermann Winnefeld (1862–1918), német klasszika archeológus.

¹²³ „Tisztelet emlékének!”

¹²⁴ Fehér Géza (1890–1955), régész, az Intézet ösztöndíjasa.

¹²⁵ II. Mehmed (1432–1481) szultán.

megkapóbban tárja fel jellemét az a portrémedaillon, melyet az olasz Costanzo készített róla.¹²⁶ Van ebben az arcban valami a ragadozó elszánt vadságából és dacos kegyetlenségéből. Telve vannak a vonások az értelmiség és akarakterő villamos hálózattal. Ugyanaz az ember, aki világokat hódított, s az emberi életet semmibe se vette, akinek a halálontás gyönyörűség volt, ugyanez a félelmes óriás a művészetekért és irodalomért is rajongott. A vércsetekintet a fayance-ok égő tulipánjain és kéklőn ringó indáin is szívesen megpihent. S a húsos fül, melyet a hatalmas turbán elnyomott (l. a medaillont), a szavak zenéjét is élvezettel hallgatta. A másik, Bertoldo-féle medaillonon II. Mohamedet mint fáradt, kimerült öreget látjuk, kinek vonásaiból a kéjes bágyadság hamuja az akarakterő izzó vulkánját kioltotta.¹²⁷

Ez a szultán volt az, aki a régi Serail (Top kapi Serail) építését 1478-ban megkezdte. Azóta számos új épület járult az alapokhoz, s az eredeti képet sokszoros restauráció változtatta meg. A XVI. századból ma már aránylag kevés épület van meg – ezek a sajátos keleti, török stílus képviselői, – a legtöbb eltörökösödött európai stílusok (XIV-XV. Lajos)¹²⁸ képviselője.

Az egész Serail két, árkádoktól övezett, kertté alakított udvarból áll, melybe láthatólag önkényesen elszórva, s mégis egységes benyomással zárulva helyezkednek el a kisméretű, alacsony kioszkok és paloták. A kép mindenütt meleg, intim jellegű, tele van csodálatos részletekkel – s lépten-nyomon nyílik egy-egy kis rés, melyen át a tekintet kiröppen a kéklő, ragyogó tengerre.

Ha az ember ezt a fejedelmi lakot pl. a versailles-i palotával veti össze, két világnézet különbségét érzi. Ott a kifelé szóló reprezentatív monumentalitás, itt egy elzárt kis világ, melyben az uralkodó lelke kényelmesen megpihen. Ott az uralkodó lelke kiült úgyszólván a palota homlokzatára, itt háromszoros fallal elzárt rejtély maradt.

A Serail legszebb és legérdekesebb részei a XVI. századi Bagdad kioszk¹²⁹ – tisztára keleti építészeti gondolat, belsejében virágzó fayance-díszrel – és a hárem, melynek a fayance-ai a műfaj legökéletesebb emlékei. Kétségtelenül a fayance a síkdíszítésnek egyik leggazdagabb, legnemesebb formája, de viszont az is bizonyos, hogy ha a falakat egészen elborítja, a térhatásnak veszedelmes ellenségévé lesz. Ott, ahol térhatást akar a művész elérni, a teljes fayance-borítást kerülni kell. És e téren a törökök sokszor hibáztak. A háremhez csüngő aranylámpásokkal kísért, intim hatású kis udvar vezet, melynek virágzó sárga jázminrózsabokrok adnak friss színt és meleget. A lakosztályokba zegzugos lépcsők vezetnek. Gyönyörű az anyaszultán nő hálóterme terebélyes mennyezetes ágygal. Persze a hárem egykori képe erősen megváltozott. Valamikor az egész egy nagy fegyházhoz hasonlított berendezésében és beosztásában. A szobák három emeletre osztva mind egy folyosóra nyíltak, honnan az összes ajtókat egyetlen őr szemmel tarthatta. Ilyennek mutatja Melling metszete a háremet.¹³⁰ A nők itt

¹²⁶ Costanzo da Ferrara (1450–1524) 1481-ben készített medaillonja.

¹²⁷ Bertoldo di Giovanni (1420 után – 1491) 1480-ban készített medaillonja.

¹²⁸ Francia királyok: XIV. Lajos (1638–1715), XV. Lajos (1710–1774).

¹²⁹ Az épület valójában a 17. században épült.

¹³⁰ Hekler az Antoine Ignace Melling (1763–1831) rajza után készült metszetre utal, amelyet François

aranykalitkába zárt rabmadarak voltak. Nemcsak a szultánt szolgálták, de játékszerei voltak a rettenetes fekete eunuchoknak is, kiknek kegyét kellett keresniök. Egyetlen beségés elég volt: s a szépséges rabmadár nyaka köré hurkot kerítettek.

A Serailnak XVIII. századi részei kevésbé érdekesek. Csak azt mutatják, hogy a keleti ízlés túltömött gazdagságával megtűzdelve, miként nyomorodott el és veszítette el nemességét az egész Európát diadalmasan bejárt Louis XIV és Louis XV stílus, melyeknek különben legnagyobb szerep jutott abban, hogy a török nemzeti formakincs a XVIII. században teljesen háttérbe szorult. A nyugat itt megölte a keletet. De ezen a győzelmen nincs mit örülnünk. A művészi kultúra veszített ezzel a győzelemmel.

Nem folytatom a leírást. Úgyis alig foglalhatók írásba ezek a tarka impressziók.

Csak még pár külsőséget említek meg. Érkezésünkkor a főudvarmester fogadott, s egy ragyogó szalonban lakajok hagyományos szertartásos mozdulattal feketekávéval szolgáltak fel. Aztán kb. 30 cm hosszú arany félholdas cigarettákat kínáltak. Ez volt a látogatás ünnepi nyitánya. Mi Armenag Beynek köszönjük, hogy bejutottunk a serailba, kinek a főudvarmester jó barátja.

Konstantinápoly, 1918. V. 12.

Az utolsó hetünk igen mozgalmas volt. Megjötték Karo és Knackfuss.¹³¹ 10-én Wieganddal együtt nálam vacsoráztak, s utána 9 órakor nagyszámú szakember és más meghívottak részvételével vetítéses előadást tartottam: Neue Beiträge zur römischen Ikonographie címen.¹³² 1/2 felé oszladozott csak a társaság. Sikerült, szép est volt. Az egyre népszerűbbé váló üléseinkről szóló jelentések a Turánban jelennek meg. Itt az ideje, hogy munkásságunkról végre otthon is tudomást szerezzenek. Egy nagy német napilapban Prof. Ulrichs fogja méltatni tevékenységünket.

A kormányválság megoldását intézetünk örömmel üdvözölheti. Telekiben biztos és erős támaszunk van. Sürgönyileg és levélben üdvözöltem.

Kós hét havi szabadságra Pestre ment. Megbízást kapott József főherceg görgényi vadászkastélyának megépítésére.¹³³ Fehér megérkezett, s már neki is gyürkőzött a munkának.

Elutazásom előtt közvetlen a konstantinápolyi királylátogatás is le fog zajlani.¹³⁴ 19-én érkezik, s 21-ig marad. Több irányban is tettem lépéseket, hogy az intézet méltó részt kapjon a fogadásoknál.

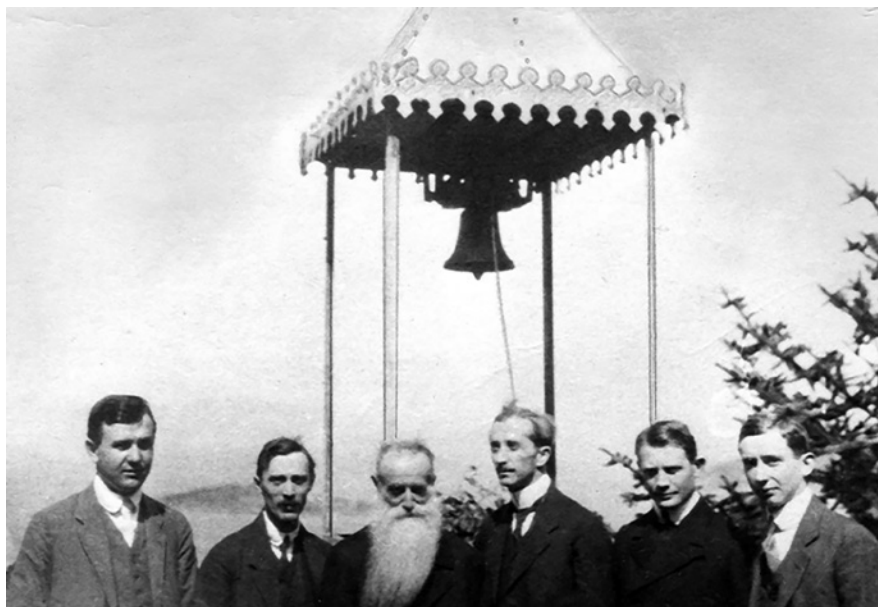
Denis Née (1732-1817) készített 1811-ben.

¹³¹ Hubert Knackfuß (1866-1948), német régész, építészettörténész.

¹³² Hekler május 9-én tartott *Újabb adatok a római császárkor ikonográfiájához* című előadását.

¹³³ Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceg (1872-1962) többször vadászott a görgényi havasokban; 1916-tól bérelte a görgényszentimrei területet. A kastély nem épült meg (valószínűleg a háborús összeomlás miatt).

¹³⁴ IV. Károly (1887-1922) király (illetve osztrák császárként I. Károly) és felesége, Zita (1892-1989) királyné valóban ezekben a napokban tettek látogatást az Oszmán Birodalom fővárosában.

1. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet kirándulásán, 1917. május 6.
Balról: Ralbovszky Péter, Kós Károly, Kajdy János, Hekler Antal, Luttor Ferenc, Oroszlán Zoltán

Konstantinápoly, 1918. V. 20.

A múlt hét csütörtökön Halilékhoz voltam hivatalos teára. Megismertem a feleségét és a leányát is. Szombaton Mordtmannéknál voltam velük együtt. Igen összebarátkoztunk, s megígértették velem, hogy jövő évi előadásainkra török hölgyeket is meghívok. Ugyane nap délután $\frac{1}{2}$ 5-kor volt az intézet első török előadása. Zsinka tartotta a török–magyar kapcsolatok török forrásairól.¹³⁵ Jól sikerült. Este $\frac{1}{2}$ 10-kor B-nál volt nagy táncos tea. 2 óra felé kerültem haza. Vidám, meleg hangulat uralkodott, melyet a pompás buffet csak fokozott.

A mai napot a királyi pár foglalta le. Reggel 9 órakor mise volt, délután pedig fogadás a nagykövetségen, amikor is abban a szerencsében részesültem, hogy úgy a királynak, mint a királynénak bemutatattak. Mindkettővel meglehetősen hosszan beszélgettem: a királynéval németül, a királlyal magyarul. Amint a király nevemet meghallotta, rögtön mosolyogva mondta, hogy már hallott az intézetről, s nagyon örül a magyarság e tudományos térfoglalásának. A király igen kedves, közvetlen modorban társalgott. Egészen emberi volt, s ezzel nyerte meg az emberek szívét.

Egész külön fejezetet kellene írnom a királynéről, akinek lányos, nőies szelídsege, nemes bája valósággal elbűvölt. Nem minden megindulás nélkül csókoltam meg az

¹³⁵ Zsinka Ferenc (1889–1930), történész, az Intézet ösztöndíjasa. *A török–magyar kapcsolatok török forrásairól* című előadására május 18-án került sor.

odanyújtott pici kezét. A király kemény, érces hangjával szemben a királyné hangja alig hallhatóan csilingel. Szeme, melyben benne ragyog a lélek költészete, elevenen ragyog. Gyönyörű volt, mint röppent föl ajkára a büszke anya boldog mosolya, mikor a konzul üdvözlőbeszédében a kis trónörökösről¹³⁶ emlékezett meg.

A király megnövesztette bajuszát. Arca így egyénibb, de tán kevésbé csinos, mint azelőtt volt. Mondhatom: ezt a fejedelmi párt mindenkinek meg kell szeretnie, aki egyszer eléjük járulhatott. Tetőtől talpig derék emberek! A szívükkel élnek.

Az egész fogadáson a magyarságnak kiváltságos szerep jutott. A király az üdvözlőbeszédre adott válaszában utolsó mondatát magyarul mondotta. Egészen jól beszéli nyelvünket, csak itt-ott üt át az idegenszerűség a kiejtésén, s hébe-korba csúszik be egy-egy szórendi hiba. Azt hiszem, mióta a Vegyes-házi királyok kihaltak, a magyar trónon még ilyen magyar fejedelem nem ült!

A kísérete is tisztára magyarokból állott. Vele jöttek: Hunyadi és Berchtold grófok,¹³⁷ a királyné oldalán pedig Esterházy gróftól¹³⁸ láttuk. Itt volt Buriánon kívül Zichy Aladár is,¹³⁹ akit szintén megismertem. A török főváros diadalkapuin is magyar fölírások hirdetik, hogy itt a magyar király. Jól esik ez az embernek. A misén a Gott erhalte után a Himnuszt játszották. Holnap este vége az ünnepnek. ½ 9-kor elutaznak, s az itt maradtok izgalommal lesik a rendjelesőt. Kire hull az áldás, ki marad ki? Én mosolyogva, érdektelenül nézem a tülekedést. Engem az ilyen alkalmi kitüntetés nem csábít. De elég a fogadásról. Szóval majd bővebben.

---

¹³⁶ Habsburg-Lotaringiai Ottó főherceg (1912–2011).

¹³⁷ Hunyady József (1873–1942), IV. Károly szárnysegédje, illetve Leopold von Berchtold (1863–1942), I. Károly második császári főudvarmestere és főtanácsadója.

¹³⁸ Esterházy Sándor (1868–1925), Zita császár- és királyné főudvarmestere.

¹³⁹ Zichy Aladár (1864–1937) volt ekkor a király személye körüli miniszter.

Keszthelyi Ferencné Osskó Katalin

EMLÉKEIM

A KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI LEKTORÁTUSNÁL TÖLTÖTT ÉVEKRŐL¹

Egy munkahelyem volt, mint sokaknak, ez akkoriban megszokott volt, és még díjazták is, kb. a rendszerváltozásig élt a 10, 15, 20, 25 éves jubileumi jutalom szisztémája. Aki ebben az időben egy számára megfelelőnek tűnő munkahelyet talált, úgy érezhette, pályán van, előtte az élet. Nem ismertük a ma már sok problémát okozó pályakezdei pánikot. A diploma után kis szünet következett, nyaralás a Balatonon, próbáltam állást találni, majd az egyetem közvetítésével néhány évfolyamtársammal 1963 januárjában a Képzőművészeti Alaphoz kerültem.² Kellemes meglepetés és kiváltság volt, hogy szombaton nem kellett dolgozni, hisz akkor még ismeretlen volt a szabad szombat. (Sokkal később lett minden második szombat szabad, aztán ötnapos a munkahét; ez vonatkozott az iskolára is.) A munkaidőt nagyon szigorúan vették, reggel és távozáskor ellenőrzött körülmények között kellett aláírni a jelenléti ívet. 1/2 8-kor kezdtünk, a dolgozók futottak fel a lépcsőn, „fogd az ívet”, lihegték, azaz ne engedjük elvinni az ívet az előtérből. Hogy mi az Alap, milyen zseniális konstrukció, és milyen okos ember vezeti, csak jóval később tudatosult bennem. A bemutatkozást akkor vérfagyasztónak találtam, igaz, nem győzöm ismételni, én nem tartoztam a talpraesett, magabiztos emberek közé, és szorongtam is. Mint új belépőnek, be kellett mutatkoynom az igazgatónak. A titkárnő betessékelt egy nagyon nagynak tűnő hosszúkás szobába, aminek a mélyén hatalmas íróasztal mögött ült Szilárd György³ szilárdan, szigorúan. A hozzá vezető utat egy örökkévalóságnak éreztem. Amikor kezet fogtunk, alacsony, nagy fejű, kissé púpos ember állt fel. A rendezés igazán színpadias volt, és amikor évekkal később többször ott jártam, láttam, a szoba átlagos méretű, az én félelmem és az elrendezés nagyította fel. Volt egy-két kellemetlen, hatalmaskodó, fontoskodó vezető „elvtárs”, de közvetlen főnökeim kedves, szeretnivaló emberek voltak bár egyikük biztosan BM-es. Philippe Clarisse-szal és Pap Gáborral művészeti előadóként a hierarchiában kissé lenézett Lebonyolítási Osztályra kerültünk,⁴ a köztéri alkotásokkal kapcsolatos adminisztráció volt a feladatunk. A Művészeti Osztály zsűrizte

¹ Részletek 2018-ban a család számára írt visszaemlékezésből. A szerző egyetemi éveit ld. *A budapesti Művészettörténeti Tanszék története, 1953–1970* című kötetben, Budapest, 2022. 82–88. A szöveget szerkesztette és közreadja Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² A Képzőművészeti Alap alapításának körülményeiről: Horváth György: *A művészek bevonulása. A képzőművészet politikai irányításának és igazgatásának története*. Budapest, 2015.

³ Szilárd György (1906–1980) tiszviselő. 1954-től a Képzőművészeti Alap, illetve 1968–1975 között a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának igazgatója.

⁴ Kertész László: *A Képző- és Iparművészeti Lektorátus története 1963-tól 2007-ig, avagy kultúrpolitikai és egy intézmény átváltozásai*. Budapest, 2019. 80.

az alkotásokat a terv, modell és a kész mű fázisában, a többi a mi dolgunk volt: értesíteni az érdekelteket a munkaelosztási bizottság döntéseiről, tárgyalás, szerződéskötés a művésszel akár több fázisban is, a tiszteletdíjak átutalásához az összeg és járulékai kiszámítása, szerződésbejelentés, inkasszók kiállítása a bank felé, az iratok, dossziék gondozása, azaz a szakmai adminisztráció. A legelső mozzanat, a megbízás kiadása, a munkaelosztás magasabb szinten zajlott, a bizottság ülésein mi is részt vettünk. A felhasználási szerződések tartalmi követelményeit, és a tiszteletdíjakat ebben az időben jogszabályok, rendeletek rögzítették: a szobroké magassági méret szerint, a murális munkáké m² szerint alakult, minimális tól-ig határok között. A köztéri munkák finanszírozását az ún. „kétezerlék” biztosította, ennek történetét később megírtam.⁵ Megtanultam gyorsan gépelni, kezdtem megismerni a művészeket, építészeket, a jogszabályokat, és egy kicsit az Alap tevékenységét is. Főnökeim szerettek locsogni, sok művész csak egy kávéra jött be hozzánk, bár a folyosó végén, lichthofra néző két kis sötét szobánk volt, állandóan égettük a villanyt. A Művészeti Alapot szovjet mintára hozták létre 1952-ben, de a maga nemében zseniális intézmény volt. Horváth György kollégám írta meg jól dokumentált kötetben a történetét.⁶ Az Alapnak (én magamban mindig konzszernnek neveztem) számos vállalata volt: az országos bolthálózattal bíró és ügynöki rendszerrel is működő Képcsarnok, a Képzőművészeti Kiadó a képeslapkiadás monopóliumával – ez volt talán a legnagyobb üzlet – az Iparművészeti Vállalat, a Bronzöntő Vállalat, a Kőfaragó Üzem, Gobelinszővő Műhely, 3 Grafikai Alkotóközösség, és többek között még pénzt hozott a műanyagomb gyártás is. Hozzá tartoztak a köztéri alkotásokkal kapcsolatos döntések is. A Képcsarnok és az Iparművészeti Vállalat művészetpolitikáját is az Alap határozta meg, monopóliumának köszönhetően (képeslapkiadás) és vállalatai sikeres működtetésével igen jelentős jövedelemre tett szert, amelyből eltartotta önmagát, biztosította a művészek szociális segélyeit, a nyugdíjukat, ami még évtizedekig nem tartozott az országos nyugdíjrendszerbe és finanszírozásba. Fenntartotta a művésztelepeket, döntött a műtermek kiutalásáról; finanszírozta az éves műtárgyvásárlásokat, a kulturális tárcának a területtel kapcsolatos feladatait, intézményeit (Lektorátus, Műcsarnok, művészeti szövetségek, Fészek Művészkлуб), az Operaház hetvenes évekbeli nagy felújításának költségeit, és a Vörösmarty téri, ma már nem létező irodaház építésének finanszírozásából is érdemi részt vállalt. Igaz, nyereségadót nem fizetett. Az ötvenes években, aki munkaköteles korban volt, de nem volt munkahelye, közveszélyes munkakerülőnek minősült, elvihették a rendőrök. A művészek számára az Alap-tagság volt a megoldás: a főiskolai diploma vagy a korábbi tevékenység elismerése elég volt a felvételhez, és ez a tagság került be a munkakönyvbe. 1968-ban az írók és zenészek is csatlakoztak az átnevezett szervezethez: a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja. Az Alap kultúrpolitikáját, döntéseit jogilag nem, csak informálisan tudta a hatalom felügyelni, befolyásolni, és

⁵ Keszthelyi Ferencné: Monumentális művek köztéren és középületben. Adalékok a képzőművészeti beruházások történetéhez. *Évkönyv 2001-2002. Képző- és Iparművészeti Lektorátus*. Szerk. Soós Ildikó, Wehner Tibor. Budapest, 2003.

⁶ Horváth 2015. i. m.

ezen változtatni akartak. 1963-ban már készülöben volt a 23/1963. IX.21. Korm. sz. rendelet, amely a művelődési tárca irányítása alá tartozó Lektorátus létrehozására vonatkozott.⁷ 1964. február 1-én Ormos Tibor⁸ igazgatóval meg is kezdte működését az új intézmény az Alaptól átvett munkatársakkal, köztük a frissen végzett művészettörténészekkel.⁹ A Lektorátus fokozatosan vette át a feladatokat: először a köztéri alkotások ügye került át, majd a kiállítások, iparművészet, fotó, belsőépítészet, alkalmazott grafika, a szobrászati restaurálás, érem és kisplasztikai megbízások, műtárgyvásárlás. De az Alap vállalatai megmaradtak, továbbra is önállóan működtek. A Lektorátus nem csak a feladatokat, a működési szisztémát is átvette az Alaptól, ez is jól nyomon követhető Kertész Laci könyvében. A köztéri munkáknál továbbra is a Szövetség tagjaiból álló Munkaelosztó Bizottságok és a Bíráló Bizottságok javasolataira alapozódtak az igazgatói döntések, és hosszú évekig megmaradt a műfajokhoz rendelt szaklektorok szerepe is, akik minden zsűrin részt vettek. A Szövetség figyelemmel kísérte tagjainak munkával való ellátottságát, e téren legaktívabb a Szobrász Szakosztály volt: a Munkaelosztó Bizottságba delegált tagjain keresztül hathatósan szorgalmazta, hogy a „modernista” szobrászok is kapjanak munkát. Igaz, ezek nem reprezentatív művek, inkább díszkutat, napórák, játszótéri plasztikák voltak, de értékes, jó alkotások születtek. Az Alaptól örökölt Művészeti Bizottság még 1966-ig segítette munkánkat.

Az új felállásban megyei szinten mi előadók teljes körű ügyintézők lettünk, tehát miénk volt a zsűrizés és a lebonyolítás. Egy évig a Kulturális tárca székhelyén, a Szalay utca 10. első emeleti dísztermében működtünk, farostlemezekkel osztott kis sötét boxokban. 1965 elején költöztünk a Várba, frissen felújított, részben műemlék épületbe: a homlokzat, a bejárat, a kapualj és a hozzánk vezető márvány lépcsőház maradt meg eredeti állapotában. A belső új, sivár, és műszaki szempontból igen szerény volt. Az évtizedek során csak a fűtést korszerűsítették, néha-néha tellett új bútorra, és 1992 körül kezdődött a számítógépes, nyomtatós korszak. A 48 év alatt szakmai szempontból szerencsére rengeteg változást értem meg, amelyeknek részben passzív, sokszor aktív szereplője vagy kezdeményezője voltam. Először a köztérrel foglalkoztam; állapotosan a vidéki utaktól mentes iparművészeti területet kaptam meg, és felkerültem az emeletre. A földszinten voltak a vezetők és a fő profil, a köztér. Az emelet a lenézett „többi”, a „lentic” szinte szóba sem álltak az „emeletiek”-kel. Ide kerültem vissza 9 hónapnyi, jobbára fizetés nélküli szabadság után (még nem volt GYES), majd 1973 őszén, az Algériában töltött évek után. Itt a sokféle feladat érdekes és változatos volt, iparművészeti, belsőépítészeti, éremművészeti, alkalmazott grafikai, fotó megbízások zsűrizése, kiállítások, restaurálás, műtárgyvásárlás. A korrajzhoz tartozik, hogy a nyomtatványokat a plakátoktól a gyufacímkéig, a konzervek,

⁷ Ld.: Kertész 2019. i. m. 19–25.

⁸ Ormos Tibor (1921–1991) pártmunkás, párttitkár (1952–1953: Budapesti Műszaki Egyetem; 1955–1959: VI. ker. első titkár). 1959–1963 között a Budapest Filmstúdió igazgatója, 1963-tól 1977-ig a Lektorátus igazgatója. Ld.: Kertész 2019. i. m. 22–29.

⁹ Keszthelyi Ferencné 1964. február 1-én került át feladataival együtt a Lektorátushoz. Ld.: Kertész 2019. i. m. 80.

italok címkéjéig, a villamosokban kiragasztott A/5-ös kis plakátokig és szórólapokig zsúrizni kellett. A Magyar Hirdető lebonyolításában készült a legtöbb nyomtatvány; itt is mi biztosítottuk a szakmai zsűrit, és adtuk ki az akkor még „Határozat”-ot az elfogadról. De volt grafikai zsűri a Lektorátuson is, heti három délutánon. A grafikai, fotó és belsőépítészeti zsűrit úgy kell elképzelni, mint a körzeti orvosi rendelőt: a művészek ültek a folyosón, vártak a sorukra, beszélgettek a kollégákkal. Később sokan panasztak, hogy megszakadtak ezek a kollegiális kapcsolatok, mindenki fut a maga dolga után, hiányoznak a találkozások. A könyvillusztrációkon, a bélyegkiadáson és a hitbuzgalmi tárgyakon kívül minden zsűriköteles volt, a művészek csak a Művészeti Alapon keresztül juthattak jövedelemhez (kivéve, ha állásban voltak), és a közületek minden megbízást és vásárlást csak a Lektorátus hozzájárulásával bonyolíthattak le. Az átutalás a Művészeti Alap közbeiktatásával, egy meghatározott OTP-fiókban landolt; az Alap nyilvántartást vezetett a művészek jövedelméről, ennek ismeretében utalt segélyeket, állapította meg a nyugdíjakat. A 60-as, 70-es években a művészek általában viszonylag jól kerestek – legalábbis az Alap éves jövedelemkimutatása szerint, amelyet mi is megkaptunk – mert bőven volt köztéri megbízás, és a növekvő életszínvonalnak köszönhetően nőtt a lakosság műtárgyvásárlási kedve is, amit a Képcsarnok Vállalat és az Iparművészeti Vállalat a galériákon és az ügynökhálózatán keresztül elégített ki. A Tanácsok, intézmények, vállalatok minden jeles alkalommal emlékérmeket adtak ki, sokszorosított grafikai lapot ajándékoztak: ez folyamatos munkát jelentett az éremművészek, grafikusok számára. A fellendülő szálloda- és vendéglátóipar rengeteg feladatot adott az iparművészeknek, belsőépítészeknek: egyenruhák, bútorok, világítótestek, kilincsek, fémburkolatok a kocsmák pultjára, függönyök, tapéták, csempe- és padlóburkolatok tervezése és kivitelezése. A hazai mezőgazdasági vásár és a BNV mellett egyre több külföldi vásáron vettek részt magyar cégek; ez a kiállítási tér megtervezése mellett a grafikai arculat, a feliratok tervezését és kivitelezését, a fotóanyag, bútorzat elkészítését igényelte, mindez a művészeknek jelentett munkát: tervezést, kivitelezést, gyakran külföldön. Ezen a területen sok olyan képzőművész is munkához jutott, akit saját műfajában nem engedett szóhoz jutni az aktuális kultúrpolitika. Ma már elképzelhetetlen, de a kiállításokat kísérő, a falakra kerülő hosszú szövegeket kézzel kellett megírni, és fototechnikai eljárással nagyították. Ehhez képest nagy szenzáció volt a letraset betűk megjelenése, különböző karakterű ragasztható betűkészlet; aztán a számítógépes megoldások új világot teremtettek. Az iparművészek lehetőségei a 80-as évektől kezdtek csökkenni, amikor egyrészt mindent be lehetett hozni külföldről, majd a 90-es években megszűnt a magyar könnyűipar és a gyári tervezők is munka nélkül maradtak. Úgy látom, az új évezredben új lehetőségek várják a művészeket, de ez már nem tartozik ide.

Az évtizedek során rengeteg művészt ismertem meg, sokakkal kerültem jó, akár baráti kapcsolatba, de ez a magánszférát azért nem érintette. A rendszerváltozás után volt néhány kellemetlen élményem, amikor a közepes képességű (de azért a megélhetés szintjén foglalkoztatott) művészek közül többen elővezették magukat, mint származás vagy politikai okok miatt mellőzött művészt, és durván elkezdtek zsidni a zsidó származású művészeket, hogy ők az okai mindennek, érdemükön felül

érvényesültek, akárcsak a kommunisták. A szomorú igazság az, hogy a hangosan vádaskodóknak erre semmi okuk-joguk nem volt, rossz művészek voltak. Párttagként az 50-es években valóban több megbízáshoz lehetett jutni, de aztán ez hamar kiegyenlítődött, közülük is a tehetségesek kerültek az élre, és akkor még ott van a rendszer által is sztárolt Kisfaludy Stróbl Zsigmond vagy Varga Imre, akik igazán nem voltak baloldaliak. Ami érdekes, azok a jó művészek, akik egy ideig nehezebben jutottak nyilvánossághoz, nem vádaskodtak; ismerték saját értéküket, és örültek, hogy végre nyilvánossághoz jutnak, érvényesülhetnek, sikerük van, hivatalosan is elismerik őket.

A Lektorátusnál sok fiatal művészettörténész megfordult, akik aztán máshol lettek sikeres, elismert szakemberek, egyedül én maradtam, és kaptam új- és új feladatokat. 1975-ben csoportvezető, 77 és 84 között a Kiállítási Osztály vezetője lettem,¹⁰ és 85-től 88-ig a Művészeti Főosztály vezetője.¹¹ Kivéve ez utóbbit, az új posztokat úgy élttem meg, hogy nem változott semmi, legfeljebb én írom alá a papírokat, és békében dolgozunk együtt; nagyobb felelősség, de a napi zsűrizés és az adminisztráció megmaradt. A főosztályvezetői kinevezés valóban kihívás volt: lemenni a békés emeletről a földszinti orozslánbarlangba, ahol erre a megüresedett posztra onnan ketten is számítottak. Tudtam, át akarnak verni, csőbe akarnak húzni ezen az elméletben ismert, de az aktuális tények szintjén számomra idegen területen: nem voltak illúzióim. Kiutat abban láttam, hogy sürgősen alaposan és lelkiismeretesen átnézzek minden ügyet, kezembe vegyek minden egyes dossziét, hogy teljesen képben legyek, és ez sikerült is. Kicsit megleptem a két osztályvezetőt, erre nem számítottak, de mivel nem akartam az eddigi rendszert egyből átalakítani, és hagytam őket dolgozni, önállóan érvényesülni, mozogni a területükön, amit jól ismertek, megbékéltek a helyzettel. Intermezzo: Az első évben költözött be vagy két hétre a BM a szobámba: a szemközti házban lévő török követséget figyelték, „titkosan”.¹² Nem tudhattak kollégáim az akcióról, a vendégek építészhallgatóknak adták ki magukat, akik itt tanulmányozzák az építészet és a képzőművészet kapcsolatát. Mondanom sem kell, hogy a butácska sztorit senki nem hitte el. Az utcán lévő csatornafedeleket is megbolygatták, lent is tevékenykedtek. A megfigyelés az örmény népirtás évfordulójával, illetve egy esetleges örmény zavargás megakadályozásával volt összefüggésben. A török követség épülete előtt egyébként a vízumügyintézés napjain évekig hosszú sor állt; azzal tréfálkoztunk, kávé, teát kínálva jó bevételhez juthatnánk. Nekem a főosztályvezetőség után az igazgatói megbízás már nem jelentett ekkora izgalmat, és persze nagy előny volt, hogy valóban nagyon jól ismertem a Lektorátuson folyó munka legapróbb részleteit gya-

¹⁰ Az addigi Művészeti Osztályt 1973-ban két részre a Beruházási, illetve Kiállítási Csoportra bontották. Ld.: Kertész 2019. i. m. 72.

¹¹ Kertész 2019. i. m. 80. „1988 szeptemberétől megbízással, 1989. január 1-jétől pályázat útján kinevezett igazgatóként vezeti a Lektorátust 2007-ig, majd nyugdíjasként rész munkaidőben egészen a kötelező létszámleépítésekig 2011-ig az intézmény munkatársa marad, nélkülözhetetlen segítséget nyújtva az új igazgató (azaz jómagam) betanulása idején.”

¹² A Lektorátus az Úri u. 54/56. sz. alatti ún. Majláth-házban, a Magyar Országos Levéltár használatában lévő épületben, a Török követség 1974-től az Úri u. 45. sz. alatti Zwack-házban volt.

korlatból is. Nem tudom, mennyire volt jó taktika, hogy igyekeztem minél kevésbé beleszólni a kollégák munkájába, akik egyrészt valóban elkötelezettek voltak, szereték, sajátjuknak érezték szakterületüket, másrészt meggyőződésem volt, hogy a konfliktusokon kívül más eredménye nem lett volna a beavatkozásnak; nehezen lehet az embereket megváltoztatni. Amikor igazgató lettem, a Lektorátus már nem az volt, mint a megalakuláskor: sok feladat okafogyottá vált, volt egy jelentős decentralizáció, ill. 85-ben hozzánk csatolták a megszüntetett Iparművészeti Tanács¹³ zsűrizéssel foglalkozó egységét, bár eredeti helyükön maradtak a Báthory utca 10. alatti Irodaházban. Természetesen az ott dolgozók ezt presztízsveszteségként élték meg. Nem könnyű a távirányítás – még nem volt internet sem – és ahogy elődöm, Pusztai Gabriella,¹⁴ később én is csak formálisan voltam az igazgatójuk; megvolt a kialakult munkastílusuk, gyakorlatuk, holdudvaruk. Tudtam, hogy a változások miatt folyamatosan csökken a feladatuk, sok a fölös idejük, amit igyekeztek leplezni, és sajnos csökken a bevételük (akkor már régóta térítés ellenében zsűriztünk, erre kényszerített a fenntartó Kulturális tárca). Amikor a minisztérium jelezte, hogy az irodaházban a bérleti díjat piaci szintre emeli, beköltöztettem őket az Úri utcába. Természetesen nagy volt a harag, a tiltakozás, hogy nem fognak elférni, hogy elmaradnak az ügyfelek, mi lesz a könyvtárakkal, az Iparművészeti Tanács ott őrzött irattárával – aztán minden probléma szépen megoldódott. Szem előtt lévén el lehetett őket új feladatokkal látni, összerázódtunk. A közülük nyugdíjba menők helyére nem vettünk fel senkit. Tudom, hogy nekem volt igazam, és ők is tudták, hogy ez volt a realitás. A munkaviszonyommal kapcsolatban őrzök még néhány dokumentumot: önéletrajzok, pályázatok, működési koncepciók, kinevezések, minősítések. Ez utóbbiakban meglepett a munkámra, szervezőképességemre vonatkozó elismerő mondatok mellett pl. a „politikai magatartása megfelelő” kitétel, de különösen a számomra sértésszámba menő „marxizmushoz elvhű közéleti ember” jelző. Persze tudom, a minősítőnek is kell írnia valamit. Másrészt el kell ismerni, abból a szempontból volt alapja, hogy mindenki, aki nem tett keresztbe, tolt a szekeret, ahogy mindig is, függetlenül attól, mit gondolt magában. Ez már az „aki nincs ellenünk, velünk van” időszaka volt. Talán én is segítettem azzal a jó minősítést, hogy két menetben is beiratkoztam a Marxista-Leninista Esti Egyetemre. Először az esztétikát végeztem el, 1967 és 70 között, nagyon jó társaságban. Az egyetem nevével nem is törődtem, a legfőbb vonzerő a 3 hét tanulmányi pótszabadság volt, amit bármikor igénybe lehetett venni, függetlenül a vizgatótól. Akkor még a szabadsággal – legalább is a mi területünkön – elég szabadon lehetett bánni, és átvinni a következő évekre a megmaradt napokat, így hosszú ideig egész augusztusban

¹³ A brit Design Council mintájára létrehozott Iparművészeti Tanács 1955 és 1975 között működött, felügyeletét a Művelődési Minisztérium látta el. Megszűnésekor feladatait az Ipari Formatervezési Tanács, az Ipari Formatervezési Tájékoztató Központ, és a Képző- és Iparművészeti Lektorátus vették át.

¹⁴ Pusztai Gabriella (1930–2015) 1967-ben szerzett diplomát az ELTE Művészettörténeti Tanszékén, ahol 1971-ben doktorált. A Művelődésügyi Minisztérium sajtóosztályán, utóbb a Képzőművészeti Osztályon dolgozott. 1976. október 20-án a Lektorátus vezetőjévé nevezték ki, ezt a pozíciót 1988 szeptemberéig töltötte be.

szabadságon voltunk Ferivel.¹⁵ 1984-ben a *Szociológia alkalmazása a munkahelyi vezetésben* c. tárgyat abszolváltam, ami középfokú politikai végzettségnek számított, és nagyon izgalmas stúdium volt, már az új gazdasági mechanizmus szellemében. Érdekes volt most belelapozni a munkakönyvembe, nem is emlékeztem rá, hogy már az egyetem elvégzése után kiállították, és a munkahelyeken kívül szerepelnek benne a diplomák, jutalmak, fizetések is. Így utólag különösen érdekesnek találok, hogy a 20 évi igazgatói működésem alatt rendszerré vált, hogy a már lejárt, határozott idejű vezetői megbízást mindig egy határozatlan idejű, sokszor sok éves hosszabbítás követte a következő pályázatig. Ennek két oka lehetett. Az első a hivatkozott, hogy küszöbön áll az „átalakulás”, „a feladatok módosulása”, amivel valóban foglalkozott több-kevesebb sikerrel az éppen aktuális minisztérium, a másik gondolom gyakorlati: adva van egy viszonylag gond nélkül működő háttérintézmény, munkájára tényleges társadalmi igény van, rengeteg feladatot átvett a minisztériumtól, és ezzel együtt nincs igazán reflektorfényben, rosszul fizetnek, komoly szakember nem pályázna, hagyjuk őket békén. Még egy érdekesség: megbízott igazgató voltam még, amikor a minisztériumban a főosztályvezető a minisztériumi Művészeti osztályvezetői posztra próbált megnyerni. Határozott nemet mondtam, tudtam, hogy sok szempontból sem nekem való, és ismertem az osztály munkatársait is: soha nem fogadtak volna el főnöküknek. Azzal próbált meggyőzni, nem biztos, hogy a kiírandó igazgatói pályázat nyertese én leszek. Akkor sem, válaszoltam. Természetes, hogy a Lektorátus jogköre, feladata az évtizedek során a rendszer elképzelései és a társadalmi igények módosulásai miatt többször változott: már a hosszú tárgyalássorozatot követő 82/1983 MT. sz. rendelet több területen eltörölte vagy szűkítette az intézmény kizárólagos zsűrizési jogkörét.¹⁶ Jellemző, hogy míg az előkészítés során – több dossziét tett ki az ülések vitaanyaga – a művészek jelentős része e jogkör csökkentését pártolta, a megjelent rendeletet hangosan szidták, mert rájöttek, hogy kiszolgáltatottabbak lettek, a Lektorátus általában „velük volt”. Így kötelezettség nélkül is továbbra is zsűriztették tárgyaikat, a köztéri alkotások ügyei pedig nálunk maradtak, akárcsak az országos kiállítások, biennálé, triennálék, a címertervek bírálata, a termékminősítés, a kulturális járulékolatás. A minisztérium az évek folyamán egyre több feladatot adott át, pl. már 1981-ben hozzánk került a minisztériumi műtárgyvásárlás ügye sokrétű szakmai, pénzügyi tennivalóival, beleértve a raktározást, illetve a megvásárolt művek múzeumoknak, közületeknek történő átadását is. A művésztelepekkel, alkotótelepekkel való kapcsolatunk is megmaradt: az elkészült alkotások évenkénti értékelése, a gyűjtemények, szoborparkok állományának árazása. Ugyanakkor éreztük, jó lenne nevet változtatni, több próbálkozásunk volt, sikertelenül. De már Szakvéleményt adtunk ki Határozat helyett. És arra figyeltünk, hogy „meghalljuk az idők szavát”, így amikor Pozsgay Imre a Hazafias Népfront elnökeként úgy nyilatkozott, temetőn kívül is állítható II. világháborús emlékmű, felismertük a lehetőséget, és az akkor nagyon aktív Kós Károly Céh bevonásával országos nyilvános pályázatot írtunk ki különböző mérettel, költség-

¹⁵ A szerző férje.

¹⁶ Ld. részletesen: Kertész 2019. i. m. 77–80.

igénnyel, azzal a céllal, hogy az ajánlati tervekből választhassanak a potenciális megrendelők, önkormányzatok, másrészt, hogy halljanak a Lektorátusról, hiszen célunk a tovább élés volt, és nem utolsó sorban munkalehetőséget biztosítani a művészeknek. Tudtuk, hogy a téma társadalmilag nagyon aktuális, és valóban sok pályamű érkezett, több díjat adtunk ki, de a legfontosabb a Magyar Építőművészek Szövetsége Székházában rendezett kiállításunk volt. Az önkormányzatok részéről nagy volt az érdeklődés, az építészek is érdekeltek voltak (környezet- és posztamens terv), számos mű született, javult az imidzsünk.¹⁷ A rendszerváltozás ismét reflektorfénybe hozta a Lektorátust, mint a kádári cenzúra maradványát, volt bejelentett tüntetés az épület előtt, lementem a 10–15 fős csoporthoz, meghallgattam őket, de nem sokat tudtak mondani, aztán elmentek. A minisztérium tudott a tüntetés tervéről; persze részükről nem jött el senki – ki tudja, mi lesz –, de be kellett a történekről számolnom. Nem volt a dolognak folytatása, a tüntetést kezdeményező, szervező művész még évek múltán is zavartan mormogott köszönés helyett, ha találkoztunk, bár én igazán nem haragudtam rá. A rendszerváltozás minden szempontból felkavarta az állóvizet: kétszer is meghívtak a TV-be, élő adásban kellett a köztéri művészetről nyilatkoznom, de már fogalmam sincs, mi volt a konkrét téma.

A *Politika* fejezetbe talán jobban illene az 1990. július 8-i nap, Varga Imre „Magyar zsidó mártírok emlékműve” avatása a Dohány utcai Zsinagóga kertjében (szerintem V. I. egyik legszebb munkája). Emlékezetes a délutáni fogadás a volt Fórum Szállóban, amelyet Antall József adott. Beszédük sora hangzott el, Antall édesapját méltatták a zsidó szervezetek, és átadták a Világ Igaza posztumusz kitüntetését. Antall beszédének fordítását néhány mondat után a szinkrontolmács feladta: a miniszterelnök hosszan kanyargó összetett mondatait magyarul is nehéz volt követni. A fogadásra való tekintettel kerek asztaloknál ültünk, én közel a bejáráshoz néhány baráttal: Kőszeg Feri, Komoróczy Géza az SZDSZ színeiben, a többiekre már nem emlékszem. Egy idő után kiderült, ők Orbánt várják, aki egy politikai megbeszélésről jön ide. Meg is érkezett, és az akkor még harcostársnak számító Viktort izgatottan kérdezték a többiek. Lelkesen számolt be a dolgokról, mindenkivel szemkontaktust teremtett, azt érezhette az ember, csak hozzá beszél. Igazán hatásos személyiségnek találtam, de nagyon hamar kiábrándultam a politikájából; soha nem szavaztam rá. 1990 őszén, a taxisblokád másnapján Mosonmagyaróvárra kellett mennünk, a Mezőgazdasági Egyetem kertjében avatták Pauer Gyula 56-os emlékművét.¹⁸ A tervezett autós út szóba se került, zsúfolt vonaton utaztunk, de gond nélkül. Különös, várakozással teli hangulat

¹⁷ A kiállítás 1989. június 12–16. között volt. „– Hogy jött ez létre? – kértem Jeney Lajos építész, aki a szövetség részéről szervezte. – Egy ideje óriási társadalmi nyomás indult el alulról. Valódi igény tört felszínre; városok, falvak lakói méltó emléket kívánnak állítani az áldozatoknak, de tanácstalanok, hol kezdjék el. A Képző- és Iparművészeti Lektorátus is sok levelet, telefont kapott. Ezért úgy határoztunk, közösen pályázatot írunk ki emlékművek tervezésére. Ezen százan vettek részt, annyian, amennyien, 45 óta még soha! Építészek, szobrászok, kertészek. Tizennégy művet díjaztunk, húszat pedig ajánlottunk.” Siklós László: Késleltetett emlékművek. *Ország-Világ*, 1989. július 19. (29. sz.) 14–15.; Dárday Nikolett: Második világháborús emlékművek pályázata. *Művészet*, 30, 1989, 10. 62–63.

¹⁸ 1990. október 26.

volt mindenhol, a budapesti utcákon meg békés sétálók szívták az érezhetően jobb levegőt. A Rumbach utcai Zsinagóga közelében van Szabó Tamás Carl Lutz emlékműve, amelynek felállítását a svájci Carl Lutz alapítvány kezdeményezte. Igen népes volt az előkészítő bizottság, az érintett zsidóságot vagy öt szervezet, egyház képviselte, kezdetben nagyon ellenséges volt köztük a viszony, nehezen értettek szót, de örülök, hogy a legszebb terv nyert, és 91-ben felavatták.¹⁹

A minisztériumban az osztályvezetők általában maradtak, volt valami bizonytalan „lebegés hangulat”, hagytak minket tovább dolgozni, de éreztük, kezdeményezésre van szükség. Kitaláltuk, hogy az önkormányzati választás után be kell mutatkoznunk minden polgármesternél, kapcsolatot kell velük teremteni. Összeállítottunk egy 4 oldalas informatív, nyomtatott tájékoztatót a szolgáltató Lektorátus széles körű tevékenységéről, munkatársairól az elérhetőséggel, és minden polgármesternek kiküldtük, a legkisebb településeket is beleértve. Jó visszhangja volt, sokan kerestek meg bennünket, és vették igénybe szolgáltatásainkat. Az építész- és művészársadalom ekkor a világiállítás lázában élt, természetesen mi is hivatalosak voltunk ezekre a tanácskozásokra, nagyrendezvényekre. Sok hűhó semmiért. Ezzel párhuzamosan a minisztériumtól újabb és újabb feladatokat kaptunk (pl. a szakértői névjegyzék összeállítása, ami nagyon nagy munka volt, az országos kiállítási statisztika adatgyűjtése és feldolgozása, a szakterület művészeti középdiájainak odaítélésével kapcsolatos ügyek, a művészeti ösztöndíjpályázatok, a művésztelepek, alkotótelepek pályázati támogatása, és már körvonalazódott az *Országos Emlékműfelmérés 1989–1996. című programunk*). Szerencsére ezek bevételt is jelentettek, ami fontos volt, tekintve anyagi nehézségeinket. Én szerencsésnek éreztem magunkat, hogy a szakértői munka mellett új típusú feladatokkal foglalkozhatunk, új kapcsolatokra tehetünk szert. Mi magunk is kerestük az együttműködési lehetőségeket, voltak érdekes programjaink a szakterület új alapítványaival, nem egyszer segítségükre is lehetünk, pl. többen évekig nálunk tartották tanácskozásait. És továbbra is gondoltunk a szobrászokra: 1993-ban a *Díszkutat, ivókutak kertészeti környezettel* címmel a Kertészeti Egyetemmel, két év múlva a Temetkezési Intézettel *Új művészi sírjelek* témában írtunk ki pályázatot. Az előbbi eredményeként sok köztéri mű született. Volt még két érdekes élményem a köztéri munkákkal kapcsolatban. 1989 után szinte azonnal kiírta a Történelmi Igazságtétel Bizottság a 301-es parcellában felállítandó 56-os emlékműre a pályázatot, demonstratívan kihagyva ebből a Lektorátust. A zsűriben sok barátom, évfolyamtársam vett részt, és szerintem a legjobb tervet választották. A nyertes Jovánovics György elkezdett dolgozni, aztán valahogy a dolog megakadt. Nem volt szerződése, nem kapott pénzt, így a TIB hamarosan hozzánk fordult, és én örömmel segitettem személyesen, mint szakértő, és intézményi háttérrel, anyagi hozzájárulással is. A másik az a helyszíni szemle, amelyet Zoboki Gábor építész, a MÚPA tervezője hívott össze. Bejártuk a több mint szerkezetkész épületet, már látszott néhol a burkolat, és hosszú igénylistával állt elő, hová milyen képzőművészeti alkotásokat szeretnének: gobelin, mozaik, falfestés. Hatalmas felületekről volt szó, az utólagos rossz nyelvek szerint a kivitelező Demján Sándor

¹⁹ 1991. július 5.

így próbált volna spórolni: a drága burkolat helyett más forrásból fizetett alkotásokat elhelyezni. Gyors és egyhangú volt a véleményünk: ide nem kell képzőművészeti alkotás. Szokatlan volt ez a részünkről, mindig kerestük a lehetőséget a képzőművészek, iparművészek számára, de az élet igazolta a döntésünket, ebben a környezetben minden hangsúlytalan, felesleges, zavaró lett volna, arról nem beszélve, hogy az ottaniak ma minden felületet használnak, az utolsó cm²-ig.

A Dokumentációs Osztályt létrehozva 1993-ban kezdtük meg a tudományos igényű anyaggyűjtést és feldolgozást. A köztérre vonatkozó adatokat a Domino információs rendszerben rögzítettük. Emelte presztízsünket a könyvkiadás: először a kerámia-kötet jelent meg (1999).²⁰ Pár ezer példány készült, a napokban láttam a neten 8.490 Ft-ért! Igaz, ennek mi még csak társkiadói voltunk, de a kéziratot mi produkáltuk. Ezt követően Wehner Tibor²¹ kollégám lett a XX. századi magyar művészeti dokumentumok sorozatunk szerkesztője, ismerős művészettörténészek működtek közre, de nekem is érdemi aktív szerepem volt társszerzőként, társszerkesztőként és főleg lektorként; nem csak a felelős kiadó voltam. Bő tíz év alatt 6 testes, forráskiadvány igényű, kiállításában is igényes kötet született meg, büszke lehetek erre. Kiadványainkat könyvbemutatón ismerhette meg a szakmai közönség, és a köteteket több példányban juttattuk el a szakmai fórumokhoz, könyvtáraknak, múzeumoknak, egyetemeknek. Kereskedelmi forgalomba egyik sem került.

Ami előkészületben volt, továbbá egy már majdnem elkészült, fotókkal kísért kétnyelvű honlap a köztéri pályázatokról a megszűnéssel lett köddé.

A Nagy Ildikó szerkesztette *Szoborpályázatok 1950-2000* című kötetben szereplő alkotások online megjelenéséről volt szó: az adatok mellett a gazdag fotóanyag a megvalósult, felállított műalkotások eredeti és a 2011-es állapotát dokumentálta volna. Ennek meghiúsulása komoly szakmai veszteség

Azt sajnálom, hogy nincs birtokomban az a költségvetés-tervezet, amelyet 1997-ben a Lektorátus Kht-vé alakítására kellett kidolgoznom. A minisztérium egy céget akart megbízni ezzel, de a másfél millió forintos díjat sokallva rám testálta a feladatot, ingyen. Nemsokára megszületett a napra, személyre, tevékenységre és a költségekre vonatkozó elemzés után a közhasznú működésre vonatkozó üzleti terv. Persze visszafelé számoltam, megnéztem, hogy az adott tevékenységre mi volt a ráfordításunk (bérköltségek + az általános költségek szétosztása a fűtéstől és a gépkocsitól a radírig, mindent beleértve), másrészt milyen bevételt értek el az egységek. Aztán még egy kis részrehajló kozmetika + megnyomtam a ceruzámat, nem is érte kifogás a tervemet. Mégsem került sor akkor erre az átalakításra; a minisztérium belátta, az új koncepció nem hozott volna megtakarítást, pedig az lett volna a cél.

²⁰ *A magyar kerámiaművészet 1945-1988. I. Alkotók, adatok.* Szerk. Keszthelyi Katalin, Lackó Ibolya. Budapest, 1999.

²¹ Wehner Tibor (1948-) művészettörténész. 1993-1998, majd 2000-tól 2012-ig a Képző- és Iparművészet Lektorátus osztályvezetője volt.

ITT A VÉGE, FUSS EL VÉLE...

A Lektorátust sokan és sokszor szerették volna megszüntetni, jobbról is és balról is, hol a művészek, hol a minisztérium. 2006-ban döntés született több kulturális és művészeti intézmény összevonására, ennek következményeként 2007 január 1-től²² a Magyar Művelődési Intézet (az évtizedeken át fontos, pozitív szerepet betöltő Népművelési Intézet utódja) része lettünk. Az év végével lejárt az igazgatói mandátumom, már nem pályáztam, Kertész Laci kollégám kapta meg a posztot. A következő 2 évben komoly törvényelőkészítési procedúrába vont be kettőnket a szaktarca: egészen új, a nemzetközi gyakorlatot is figyelembe vevő szabályozást terveztek a köztéri alkotásokra vonatkozóan. (Megjegyzem a háború után a köztéri alkotások finanszírozásának viszonylag egységes szisztémája alakult ki Európa-szerte: a beruházási összeg 1-3%-át fordították e célra az UNESCO kiadványa szerint). Megtörténtek a több menetes tárcaközi egyeztetések, aztán hirtelen csend. „Mint aki a vesztét érzi” – mondhatnánk erre az aktivitásra, hiszen 2010-től már érezhető volt, mindez hiábavaló. Pedig a köztéri megbízások mára sem szűntek meg, de soha nem látott arányban uralja a döntést a politikai akarat, a szakértők véleményével nem törődnek a megbízók, és a színvonal sem számít.

2011-től tényleges nyugdíjas lettem, de még vagy másfél évig bejártam szerelemből: részben a hátrahagyott szakmai anyagaimat akartam rendezni akkor már annak tudatában, hogy újabb átszervezés vár az intézményre, másrészt úgy éreztem, ez a „hosszabbítás” lelkileg is kell nekem. Nagyon jól sikerült: mire mindent átnéztem, rendeztem, múlt lett a Lektorátus, megszűnt az érzelmi kapcsolat, a hivatalt meg lényegében megszüntették azzal, hogy a Szentendrán működő MANK-hoz kerültek a feladatok három(!) régi munkatárssal, akikből mára csak egy maradt. A többiek nyugdíjba menekültek, máshol találtak állást. Úgy is fogalmazhatnék, a Lektorátus visszatért az Alapba, azaz a Magyar Alkotóművészeti Nemzeti Közhasznú Kft-be, de ez az új formáció csak vagyongazdálkodó, a művészeti szempontok nem igen számítanak. Intézményünk eredeti tevékenységéből alig maradt valami. Könyvtárát selejtezték, értékes folyóirattára legjobb esetben ládákból, írásos dokumentumai, fényképparchívuma átkerültek a Magyar Nemzeti Galériához, így a Szépművészeti Múzeumba (KEM-KI). Kertész Laci most dolgozza fel a Lektorátus történetét, és már a kezdetektől sok olyan vitáról, támadásról, bizonytalanságról ír, amelyet én akkor beosztottként nem észleltem. Igaz, néhány szilveszteri multságunkon téma volt a várható megszüntetés, 87-ből őrzöm alkalmi újságunkat, a „Szilveszteri rém Híradó”-t, amely ezzel foglalkozik, és vizuális emlékekben szerepel egy tabló szintén egy év végi bulin: „Itt nyugszik a Lektorátus, élt X évet”, és itt 10 vagy 15 szerepelt. Ahhoz képest hosszú időt kapunk. Egyik megnyilvánulása volt a fent említett megszüntetési akaratnak a Magyar Művelődési Intézethez csatolás – bár más intézményt is érintett ez a takarékosággal indokolt háttérintézményi összevonás – aztán pár év múlva megszűnt a Művelődési Intézet is. Ma az Úri utcai épületben az általunk használt utcai helyiségeket az Eszterháza Kulturális Központ szerezte meg, és folyik az átépítés, ha hinni lehet a

²² Kertész 2019. i. m. 81–84. és Keszthelyi Ferencné: A Képző- és Iparművészeti Lektorátus tevékenysége. *A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve*, 2007. 22–25.

netnek. A műemlék homlokzat, bejárat, márványlépcső, előtér restaurálása korábban megtörtént, talán, amikor a Bástya-sétányi traktust a Cseh Tamás Archívum megkapta pár éve. Ez nem volt a miénk, itt a levéltár egy részlege működött.

Az utolsó hivatali éveket színesítette, hogy 2008-tól először tagja, majd vezetője lettem az NKA Képzőművészeti Kollégiumának, a vezetői posztjon Kovács Péter egyetemi évfolyamtársamat követtem, a kollégiumban csupa ismerős művésszel, régi jóbaráttal dolgoztam, keveset veszekedtünk, leginkább egyetértettünk a döntéseket illetően, aztán L. Simon László hivatalba kerülvén, 2011 decemberében ünnepélyesen megvált tőlünk.

LEKTORÁTUSI MINDENNAPOK

1965-ben a Vár műemléki lakónegyede még erősen magán viselte a háborús pusztítás nyomait. A foghíjakon már voltak modern épületek, a műemlékiek helyreállítására még nem került sor, alig volt bolt, azok is kis elhanyagolt lukak, nem hajtottak még a turistákra, bár megvoltak a kis éttermek, és persze a szép Ruszwurm cukrászda az akkor még nagyon finom, egyedi krémeseivel. Kellemes volt a Várban dolgozni, szép, békés, nyugodt környezet, a közelben kollégák az MTA Művészettörténeti Kutatóban és a Műemlékeseknél (nevük korábban is többször változott). Gyakran találkoztunk a kávéházban, vagy napoztunk ebédidőben a Bástya sétányon. A menza az egykori neogótikus Pénzügyminisztériumi épületben volt, ami 81-ig a BME kollégiuma volt, sokat buliztam itt korábban Ferivel. Hosszú sorok álltak (kollégisták, építőmunkások), a koszt tűrhető, de a ragados alumínium evőeszközök, kopott műanyag edények, tál-cák nem vonzottak – csak állapotosan jártam ide rendszeresen, mert akkor fontos volt ebédelnem. Egyébként inkább a tejivóban vásároltam valamit, vagy a kis szövetkezeti vegyesboltban – falun is lehetett volna: kannából mérték a tejet, alumínium burkolata volt a pultnak, szerény volt a választék, de mindkét helyen még finom, ropogós zsömlét, kiflit árultak. Nagyon ambiciózus és kedves házaspár vitte a boltot, a 2000-es évekre csili-vili, drága, nagy választékkal bíró, külföldiekre számító üzletet csináltak belőle. Jó volt sétálni, gyönyörködni a látnivalókban, időnként beugrani a múzeumokba, de azért persze nem turisták voltunk. Jó volt a közlekedés, bár alapvetően sokat gyalogoltam: nem ritkán hazafelé a Lánchídon át, illetve a Moszkva térről föl és le. Volt egy autós időszakom is, amikor sokat hoztam-vittem a gyerekeket: évekig a ház előtt lehetett megállni, később a fedett lépcső alatt, persze ingyen. Régi szép idők! Amikor Algériából visszajöttünk, én jártam a Hirdető zsűrijébe, minden délelőtt. Kényelmes volt, csak 9-re kellett a Felszabadulás térre mennem; útban a Várba a Váci utcán vagy a Petőfi Sándor utcán sétáltam, sok mindent el tudtam intézni. Év végén mindig rendeztünk szilveszteri bulit, az első években műsor is volt, erről jónéhány fotó is tanúskodik. A hetvenes évek elején működöttünk a legnagyobb létszámmal, többünknek volt kisgyereke, így néhányszor Mikulás ünnepséget is tartottunk. Pár évvel később utazott Farkas Bertalan az úrbe; ennek kapcsán hívtuk meg egy beszélgetésre Magyarai Bélát. A szilveszteri együttlétek mindig jól sikerültek, meghívtuk a nyugdíjasokat, néha művészeket is, egyszer a Várban lakó Makrisz Agamemnon szobrászművésznél

fejztük be a murit,²³ aki jó művész volt, és érdekes színfoltja, hosszú ideig vezető személyisége a magyar képzőművészeti szcénának. Tartottunk névnapokat, és persze a nyugdíjasokat is elbúcsúztattuk.

VIDÉKI UTAK, ZSÚRIZÉS

Amikor 1965-ben én is a köztérrel kezdtem foglalkozni, viszonylag ritka volt a vidéki zsűri. A jövőbeni alkotás helyszínéről az építészeti, kertészeti tervek alapján döntöttek, a kész alkotás zsűrije is általában Budapesten volt, a helyszínre a fotós ment és dokumentált. A terveket, maketteket a művészek behozták a Lektorátusra, az 1:1 léptékű modellt a műteremben néztük meg. Ez az aktus általában vidám együttlét volt még a 70-es években is. Annak ellenére, hogy a művészeknek rendszeresen volt munkája, mégis több szabadidejük volt, amit szívesen töltöttek kollégáik társaságában, egy kis bor és pogácsa mellett. Később már mindenki sietett, autóval járt... Ezzel egyidőben megszaporodtak a vidéki zsűriek, mert előzetesen megnéztük a helyszínt, a kész műalkotást a helyszínen vettük át, és egyre többen éltek vidéken, akikhez le kellett utazni. A Lektorátusnak mindig volt autója, egy időben kettő is, de sokszor mentünk vonattal, ami összehasonlíthatatlanul lassabb volt, mint ma, kivéve a miskolci vonalat: ide két óra volt az út. A távolsági gyorsokon ezért mindig volt étkezőkocsi, megfizethető áron, de egy kávé mellett is ott lehetett üldögelni. Később áttértek a büfékocsira, majd mozgó árus járta a kocsikat jó kávéval, csokiszeletekkel, aztán ez is felesleges lett, akárcsak a mozgó újságárus. De visszatérve a Lektorátusra, a rendszerváltozásig az un. zárolt keretből finanszírozott köztéri alkotásokról az öt éves tervekhez igazodó megyei tertárgyalásokon történt döntés. Nagylétszámú „elvtársi” megbeszélések voltak ezek a megyei és városi tanácselnökökkel, párttitkárokkal, szakértőkkel és a Lektorátus vezetőivel, illetékes megyei felelősével. A kétnapos programban sokszor volt esti színházi előadás vagy egyéb attrakció. Elődeim – az igazgatókra, főosztályvezetőkre gondolok – szerették a vidéki utakat, zsűriekre is elmentek. Én, ha lehetett, otthon maradtam, hagytam érvényesülni a megyékért felelős kollégáimat, akik szívesen utaztak. Persze ha kellett, én is mentem. Volt két pécsi utam, ami a szállás miatt felejthetetlen. Életem első kiküldetése a 60-as években volt, kora délután foglaltam el a tanács által biztosított szállodai szobát a Nádorban. Hatalmas, talán 4 ágyas szoba volt, fürdőszoba a folyosón. Megdöbbenésemre hamarosan két, egymástól független vadidegen nő is megjelent a szobában – állítólag ez akkoriban megszokott dolog volt. Sokkal később, 1988 májusában négyesben mentünk Pécsre, a szállás ismét a Nádorban, újra a tanács foglalása. Még Pusztai volt az igazgató, jött a gazdasági igazgató és a területi felelős is, 4 nő. „Apartman” kaptunk: egy hagyományos hálószoba hitvesi duplaágygal, + 2 fekhely a boltívvel elválasztott előtérben. Szerencse, hogy jóban voltunk, és képesek voltunk röhögéssel fogadni a dolgokat. A két igazgató aludt együtt a nagy ágyban. Este közvetítette a rádió Kádár híres utolsó beszédét, lemondását, ami erősítette a szürreális hangulatot. Emlékezetes egy korai vidéki út élménye: Veszprémbe mentünk Ormos „elvtárssal” Varga Imre Prometheus szobra ügyében, meggyőzni

²³ Tárnok u. 3.

a várost, állítsa fel (nem sikerült) és utána baráti látogatás Tihanyban Bartha László festőművésznél. (Ormos díszítőfestőként végzett, és sok művészt ismert korábbiól, kereste a társaságukat). Bartháék 55 és 68 között restaurátori feladataik miatt az Apátság épületében laktak, gyönyörű boltíves terek antik bútorokkal, + egy műemlék konyha vörösréz edényekkel, szép népi kancsókkal, tálakkal, minden az ő gyűjtésük, mondták. Valóságos múzeumba csöppentünk, a falakon Bartha Balaton képeivel. És az ablakon kinézve a tó csodálatos látványa. Kivételes helyzet! A folytatás nagyon hangulatos volt: ebéd a szabadban, a közeli domboldalon. A háziasszony csodás gombás, szerecsendiós hússzeleteket készített sűrű rövid safttal, a nagy piros lábos fülét Ormos és a sofőr fogta, mi többiek kosárban vittük a tányérokat, poharakat, kenyeret, bort. Idillikus volt. Egy Márai szobor ügyében jártam már igazgatóként az akkor még igen szegényes Kassán, és Ungváron Ferenczy Béni Petőfi szobra másolatának felállításáért. Itt ismertem meg a művész koros özvegyét. Egy szobában aludtunk, és élveztem a nagyon művelt, szellemes, sokat látott és teljesen fitt, illúziók nélküli hölgy elbeszéléseit. Sok apró ajándékot hozott a helyieknek, ráértett, mivel szerez örömet: csokoládé, Fa szappan, dezodor – nagy sikere volt. Jártam Révkomáromban, több szoborral járultunk hozzá az Európa tér díszítéséhez. Meglátogattuk a híres, eredeti funkciójában soha nem használt Komáromi erőd ottani épületeit. Bécsben Bessenyei Györgynek állítottunk szobrot a Ringen, Fekete Tamás munkáját. Ausztriában még egy magyar szobrot avattunk, Pauer Gyula megrendítő emlékművét az Ebensee-i koncentrációs tábor temetőjében/szoborkertjében. A magyar emlékmű volt talán az utolsó, amit elhelyeztek, de a legszebb.

HOSSZABB HIVATALOS ÚTJAIM

1976-ban a műcsarnoki kolléga helyett Franciaországban, Arrasban rendeztem kortárs textilkiallítást. Izgultam, ez volt az első ilyen természetű munkám. A helyi múzeumtól minden technikai segítséget megkaptam, az Algériában megszokott közvetlen stílust (pl. kézfogas és ça vas-t) azonban itt meghökkenéssel és zord elutasítással fogadta a múzeum rideg igazgatónöje. Voltam egyhetes „szakmai úton” egy-egy kolléganővel Szófiában és Kelet-Berlinben a kulturális tárca kontingensének terhére. Ezek az utak néhány óras szakmai eszmecsere után városnézést, múzeumlátogatást jelentettek. A bulgáriai út legérdekesebb élménye a rila-i kolostorok voltak. Berlinben láttam a Múzeum-sziget nagy múzeumait, a csodálatos Pergamon oltárt, az Istar-kaput, a képtárat, és a nevezetes TV toronyba is fellifteztünk, élveztük a pompás kilátást. 1980-ban, szintén a minisztériumnak köszönhetően 3 hetet töltöttem egy Folkstone-i nyelvviskolásban, megkoronázandó a 2x1 hónapos itthoni nyelvtanfolyamot, és utána megszereztem a középfokú nyelvvizsgát. A tanfolyamon a művészeti-kulturális szférából érdekes társaság gyűlt össze, színész, zenész, képzőművész, elméleti szakember, akikkel aztán később is összehozott a sors. Átmentünk Brightonba és többször Londonba, itt láttam először focisták által felhasított vasúti üléseket, és hallgattam vagy egy órán át egy cockney-t beszélő párt: a „yes darling”-on kívül semmit nem értettem belőle. 83-ban Amiens-ben ismét textilkiallítást rendeztem a magyar napok keretében.

85 nyarán eljutottam Moszkvába, a Képzőművészek Szövetsége szervezésében, a modern anyagot felvonultató Párizs-Moszkva kiállításra. Érdekes és tanulságos út volt. Nagy szenczációnak ígérkezett, hogy láthatjuk az addig raktárban rejtegetett orosz alkotásokat is. A valóban gazdag kiállítás mellett még néhány múzeum, templom, a Kreml, a Lenin mauzóleum volt a programban. Moszkvában külön busszal, idegenvezetővel közlekedtünk. Egyik nap a Lenin múzeumba mentünk, de amikor kiszálltunk, sokan elszéledtek. Az idegenvezető könyörgött, menjünk be, különben őt kirúgják, ha nincs ott a csoport. Néhányan vele tartottunk, és láttuk, hogy a recepció már balhézott, amiért kevesen vagyunk. A gyorsan bejárható termek érdekes látványt kínáltak: kukoricaszemekből kirakott Lenin portréktól kezdve a rongyszőnyeg technikával megalkotott arcképekig a különböző köztársaságokból érkezett meglehetősen meghökkentő, naiv darabokat nézhettünk. A városnézés keretében láttuk a híres áruház, a GUM áruválasztékát és áruhiányát, a főként konzerveket árusító élelmiszerüzleteket, jártam belvárosi hentesnél, ahol a füstölt hal mellett tömbbe fagyasztott csirkét és marhát árusítottak: bárdal adagolták, a szerencse döntötte el, kinek mi jutott. Meglepett, hogy időnként az emberek látszólag indokolatlanul megálltak, sort alkottak; ilyenkor néhány perc múlva megjelent a mozgó fagyaltárus. Sajnos az útleveleink csak Moszkvára szólt, nem nézhettük meg a közeli kolostorokat. Moszkva új szállodájában, a nyári olimpiára épült Cosmos-ban laktunk. Jól felszerelt szálloda volt, a folyosókon az elmaradhatatlan „gyezurnaja”-val, aki árgus szemmel figyelte a vendégeket. Csodálatos reggelit és vacsorát kaptunk, dúskáltunk a kaviárban, de az étteremben csak meghatározott helyre ülhattünk, a nyugati vendégektől finoman, de határozottan el voltunk különítve. Nem tudom, más volt-e náluk az ételválaszték, vagy csak az „éberség” működött, hiszen a mi ellátásunk is kifogástalan volt.

A repülőút Moszkvába máig megfeythetetlen, szürreális élmény. A menetrendszerű gépen rengeteg magyar utazott, rajtuk kívül külkereskedők, akik nem először tették meg ezt az utat. Koraeste indultunk. Befejeztük a vacsorát, a külkeresektől hallottuk, a „mindjárt Moszkvában vagyunk”, „ismerős fények”, majd „hová megyünk?” felkiáltásokat. Kisvártatva bementék, hogy rossz idő miatt Moszkva helyett Kiebben fogunk leszállni. Többet soha nem sikerült kideríteni. Kollégáink várták másnap Moszkvában a külkereseket, békés, tiszta időben érkeztünk, és megtudtuk, az előző este is jó idő volt, a moszkvai reptér fogadta a járatokat. Az egyik moszkvai magyarnak volt egy ötlete: lehet, hogy a mi szállodai szobáinkat kétszer adták el, így nem tudtak volna bennünket hol elszállásolni... A rejtély mellett a tranzit is érdekes volt. Láttuk a zsúfolt belföldi várót, de minket az üres külföldi utasváróba vezettek. A külkeresek javasolták, vegyünk valamit a hamarosan bezáró büfében. Csak pezsgő volt, így azzal vigasztalódtunk, beszélgettünk, és vártuk az információt. Egyszer csak egyre több belföldi utas jött át hozzánk, míg a terem másik végén megjelent két pincérnő egy nagy ruháskosárnyi szendviccsel és almával. Az ellátmány nekünk szólt, de a helyiek gyorsan szétkapkodtak mindent, nekem egy alma jutott. Éjjél tájban ajánlatot kaptunk, aki akar, szállodába mehet, majd hajnalban indulunk tovább. Én a maradékkal tartottam, nem tűnt érdemesnek elmenni. Kovács Péterrel és néhány művésszel egész jól telt az idő, és kora reggel gond nélkül repültünk Moszkvába, a Seremetyevóra,

aztán busszal a városba, a kelő nap által megvilágított gyönyörű fasonon át. Ennek a kalandnak volt egy szomorú következménye is, lemaradtunk az aznap délelőttre időzített kincstárlátogatásról, és nem tudtuk új időpontot adni nekünk. 86-ban Erfurtban, a Szocialista Országok Iparművészeti Quadriennáléja nemzetközi zsűrijében Magyarországot képviseltem. Talán egy hetes volt a program, átmentünk Drezdába is, és kicsit beleláttam az NDK mindennapjaiba is, mert egy lakótelepi lakásban laktam, amelyet a magyar állam bérelt. Itt már akkor szelektív szemégyűjtés volt, és valaki nagyon leszűrt, mert a kis zacskó szemetem láthatóan vegyes összetételű volt. A villamosok alacsonypadlójúak, nálunk ismeretlen széles ajtókkal, több méretes, mély babakocsinak is volt hely. Az üres villamoson is felállítottak, ha jelölt helyre (terhes anya, rokkant, vak) ültem le. Feltűnt, hogy sok mozgássérült fiatal lehetett látni az utcán, akár csoportosan, kerekesszéküket szintén fiatalok tolták. Itthon én ezzel nem találkoztam, pedig a Moszkva térhez közel volt egy otthonuk. 88-ban Rostockban Pusztait helyettesíttem a városfejlesztés és a képzőművészet kapcsolatát érintő német-magyar konferencián, vezettem a magyar delegációt. 89 tavaszán került sor a korábbi résztvevőkkel a magyarországi konferenciára *Tervezés - Értékteremtés* címmel. A német vendégek érzékelték nálunk a megváltozott politikai légkört, és bármi is volt a magánvéleményük, láthatóan feszengtek.

Utoljára Brüsszelbe utaztam hivatalosan. Nyáron felhívtak a minisztériumból, beszélék-e franciául. Igenlő válaszomra közölték, kiküldenek Belgiumba (Ittre), a volt szocialista országok fiatal, kulturális területen dolgozó szakembereinek tartandó szemináriumra. Minden országból hozzám hasonló „fiatal” érkezett. A francia közösség Kulturális Minisztériumának kellemes, oldott légkörű programja részben sokoldalú tájékoztatást adott az ország frankofon művészeti és kulturális intézményrendszeréről, felvázolta a lehetséges Kelet-Nyugat kapcsolatokat, másrészt sokfelé elvittek minket, láttuk többször Brüsszelt (az Atomium még mindig jól festett), Waterloo-t, egy szép gobelingűjteményt Tournai-ben, és volt színházi, gasztronómiai és sör-élmény is, és persze Brüsszelben a gyönyörű Grand Place.

UTAZÁSOK A FIDEM KÖRÜL

Ez a kaland is összefügg a Lektorátussal. 1990-ben az MKISZ érmész szakosztályának vezetői azzal kerestek meg, hogy 94-ben Budapesten szeretnék megrendezni a FIDEM (Fédération Internationale de la Médailles d'Art) kongresszust, és vállalom el ennek szervezési munkáit, beleértve a megvalósítás anyagi feltételeinek biztosítását és a pénzügyi lebonyolítást. A kiállítás a Nemzeti Galériában lenne, ők, a művészek majd mindenben segítenek, és a minisztérium is támogatja az ügyet. Meggyőződve arról, hogy a tárcsa valóban ad valamennyi pénzt, és engem háttérben a Lektorátussal támogatna ezügyben, igent mondtam. Létrehoztuk a FIDEM Irodát, és egy elkülönített bankszámlát nyitottunk. Lassan körvonalazódott, legsürgetőbb a költségvetés elkészítése, a védnökök felkérése, tájékozódnom kell, mik az elvárások egy FIDEM kongresszuson, mennyit kér a Nemzeti Galéria, ha a kiállítás mellett a kongresszushoz

is biztosítja a helyszínt, milyen tényleges pénzügyi támogatókra számíthatok, és ennek tükrében mennyi legyen a részvételi díj. És még az akkor szokásos egy hetes Post Congress Tour megszervezéséről nem is beszéltem. Szerencsére a minisztérium mellett komoly támogatást adott a Magyar Nemzeti Bank, és a Magyar Pénzverő – ők az emlékpénzérme kiadása kapcsán érdekeltek voltak a témában –, kisebb összeget az Általános Értékforgalmi Bank, a Szobor és Színesfém Kivitelező Kft, a Budapest Bank Budapestért Alapítvány. A kongresszust az Európai Kulturális Hónap – Tavaszi Fesztivál programjához igazítottuk, így tőlük és az Országos Idegenforgalmi Hivataltól is kaptunk némi szponzori segítséget. Programunkat az 1992-es londoni kongresszuson ismerttettem, sikerrel, és miénk lett a következő rendezvény. Londonban ráéreztem a FIDEM hangulatára, megismertem a szervezet nagyon kedves, tapasztalt, az éremművészet iránt elkötelezett vezetőit, de azt is láttam, hogy egy erősen arisztokratikus klánt alkotnak: a világ vezető országai pénzverdéinek, nagy múzeumainak felelős munkatársai, jó barátságban egymással.

A hivatalos nyelv akkortájt váltott a franciáról az angolra, de pl. az olasz, francia, svájci, belga hangadó szereplők csak franciául beszéltek; pár év után tértek csak át a megkerülhetetlen angolra. Jól tudom, „kegyelmi pillanat”-ban voltunk itthon, egy évvel később már nem tudtam volna a védnököket, támogatókat megnyerni. Még benne éltünk a rendszerváltás utáni eufóriában, jó volt a hangulat, mindenki tenni akart valamit (1990–91-ről beszélek). A fővédnök Göncz Árpád lett és el is jött a kiállítás megnyitójára a Galériába; védnökséget vállalt Mádl Ferenc, Jeszenszky Géza, Bod Péter Ákos (MNB) és Demszky Gábor, aki fogadást is adott a Városházán. Neves emberek voltak a szervezőbizottságban is, a legfontosabb Bereczky Loránd, a Galéria főigazgatója, egyetemi haverom, aki nagyvonalú volt az együttműködést illetően. Minden nagyon jól sikerült, sokáig emlegették a külföldi résztvevők a szervezést, a kiállítást, kongresszust és Post Congress Tourt annak is köszönhetően, hogy sok személyes kapcsolatomat tudtam mozgósítani, számíhattam az egyetemi kollégákra, a vidéki múzeumi ismeretségekre, továbbá a rendezvényt személyes ügynek tekintettem, és így is foglalkoztam a vendégekkel. Kísérő kiállításokat rendeztünk a Vigadóban, a Dorottya utcai Galériában, a Zenetudományi Múzeumban, a Nemzeti Múzeumban, a Hadtörténeti Múzeumban, a Széchényi Könyvtárban és Szentendrén. A Post Congress Tour helyszíne Kecskemét, a Nyíregyháza-Sóstó Éremművészeti Alkotótelep, Nyírbátor és a Hortobágy volt.

A FIDEM máig tartóan időről-időre sok elfoglaltságot ad az éppen aktuális kongresszusokkal és kiállításokkal kapcsolatban: delegátus-helyettes lettem, válogatjuk a kimenő anyagot, összeállítom a katalógus magyar anyagát. A jogi háttérrel mindehhez az 1995-ben létrejött és máig működő Magyar Éremművészetért Alapítvány biztosítja, amelyet a '94-es kongresszus bevételeinek köszönhetően hozhattunk létre. Az Alapító az MKISZ, elnöke a kezdetektől én vagyok.

BÚCSÚ

A Lektorátusnak a 90-es és a 2000-es években volt talán a legaktívabb, legérdekesebb periódusa, nyitások, feladatbővülés, új társadalmi kapcsolatok, vagy a Kertész Laci kezdeményezte, a nemzetközi szcénába illeszkedő új típusú Public Art program,²⁴ ami máig él, követhető a neten, komoly irodalma is van; én ez utóbbinak sajnos már csak megfigyelője voltam. Ekkor jelentek meg a szakmailag hiánypótlónak tekinthető kiadványaink.²⁵ Igaz, erre az időszakra esett a politikai szobrok eltávolítása a közterekről, és nem minden mű került szoborparkba. A murális művek egy része még szomorúbban végezte: a közintézmények átépítése, funkcióváltása miatt, a szállodák modernizálása folyamán számtalan alkotás megsemmisült, esetleg csonkolt állapotban maradt a helyén. Az utóbbi években egyre több munkát jelent a Szombathelyi Textiltriennálé katalógusainak szerkesztése, vagy egyéb, a textilművészettel összefüggő szerkesztési, lektorálási feladat. Szeretem ezt a munkát, igaz, mindennek utánanézek, így lehet, hogy rosszul jönne ki az órabérem, de nekem így megnyugtató és szórakoztató. Idén kicsit újra belemerültem a Lektorátus dolgaiba, mert Kertész Lacival egyeztetttük készülő könyve kéziratát.

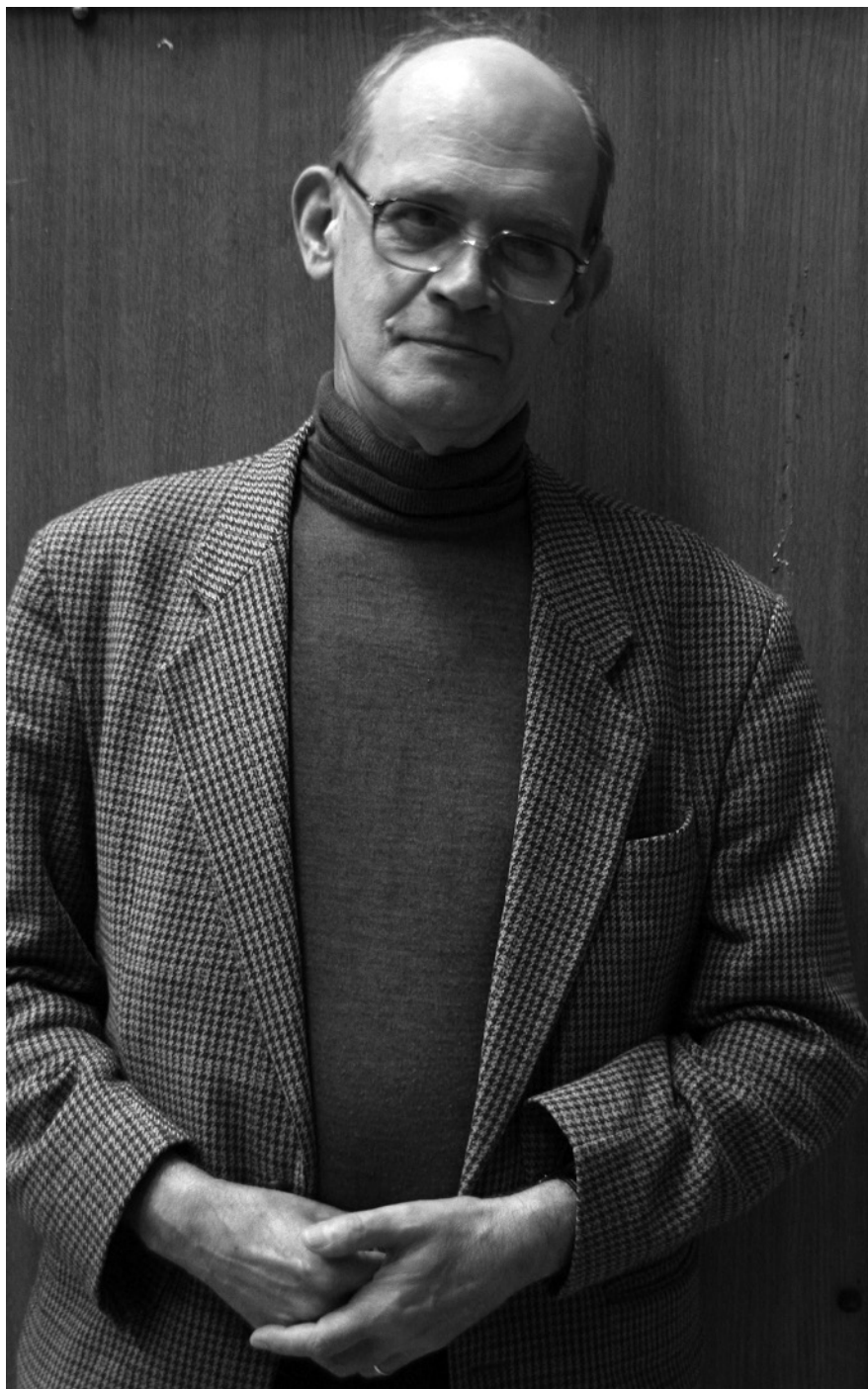
Jó érzés, hogy pár éve a fiatal, a pályáról hirtelen méltatlanul kikerült, majd váratlanul és visszhangtalanul meghalt művészettörténész, Laczkó Ibolya²⁶ emlékét – aki egy évig a Lektorátus munkatársa volt, de később is több programunkban vett részt, szakmailag és emberileg is fontos volt számomra – kezdeményezésemre úgy tudtuk megőrizni, hogy adatgyűjtéssel és művészettörténész barátaim segítségével sikerült egy szócikket tavaly az artPortal-ra feltenni.

---

²⁴ Frazon Zsófia: *Te itt áll. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus public art programja*. Szerk. Kertész László, Leposa Zsóka. Budapest, 2008.; *A mi kis falunk. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus 2009. évi public art programja*. Szerk. Kertész László, Leposa Zsóka. Budapest, 2010.

²⁵ *A magyar kerámiaművészet 1945–1988. I. Alkotók, adatok*. Szerk. Keszthelyi Katalin, Lackó Ibolya. Budapest, 1999.; *XX. századi magyar művészeti dokumentumok 1. Kortárs művészet múzeumi gyűjteményekben 1988–1999*. Szerk. Laczkó Ibolya, Keszthelyi Ferencné, Prokai Gábor, Sümei György. Budapest, 2001.; *XX. századi magyar művészeti dokumentumok 2. Adatok és adalékok a hatvanas évek művészetéhez. A Művészeti Bizottság jegyzőkönyvei 1962–1966*. I–II. Szerk. Wehner Tibor. Budapest, 2002.; *XX. századi magyar művészeti dokumentumok 3. A Derkovits-ösztöndíj története 1955–2005*. Szerk. Wehner Tibor. Budapest, 2005.; *XX. századi magyar művészeti dokumentumok 4. A magyar üvegművészet. Alkotók, adatok 1945–2005*. Szerk. Keszthelyi Ferencné, Wehner Tibor. Budapest, 2006.; *XX. századi magyar művészeti dokumentumok 5. Kortárs művészet Szoborpályázatok 1950–2000*. Szerk. Nagy Ildikó. Budapest, 2006.

²⁶ Laczkó Ibolya (1960–2016) művészettörténész. 1983-ban végzett az ELTE művészettörténet szakán; 1983–1984 között a Képző-és Iparművészeti Lektorátus munkatársa volt, majd 1990-ig a Szépművészeti Múzeum könyvtárosa; 1990–2000 között az MTA Művészettörténeti Kutató Intézet könyvtárvezetőjeként tevékenykedett. 2000-től 2012-ig a MAOE titkáráként dolgozott és részt vett a 2016-ban bejegyzett Wartha Vince Kerámiaművészeti Egyesület létrehozásában.

1. Marosi Ernő 2009-ben. Fotó: Mácsai Bálint

Marosi Ernő

EMLÉKEIM

SZAKMAI PÁLYAFUTÁS, II.¹

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNET NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

CIHA, az 1969. évi művészettörténeti kongresszus

A nemzetközi kapcsolatok nem annyira a tanszék ügye, mint általában a magyar művészettörténet ügye volt, vagy lehetett volna, vagy mégiscsak az lett. Ez a CIHA-hoz, a Comité International d'Histoire de l'Art-hoz tartozó kérdés, és megvannak a maga előzményei. A történések visszamennek lényegében az 1932-es stockholmi nagy nemzetközi művészettörténeti kongresszusig, vagy még messzebbre.

Művészettörténeti kongresszus 1874 óta létezett, először csak a németajkú művészettörténészek gyűltek össze Bécsben. Talán a harmadik vagy negyedik volt Budapesten, 1896-ban az a nevezetes kongresszus (a millenniumi kiállítással függött össze), aminek kapcsán fölkértek egy külön bizottságot, hogy nézzék meg, miket vásárolt Pulszky Károly, különös tekintettel Piombóra. Ez a bizottság gratulált a magyar államnak, hogy egy ilyen kiváló Piombót szereztek – ugyan nem Raffaello, senki se gondolta, hogy az, de ilyen gyönyörű Piombo nincs még egy. Addig a magyar képviselőházban, ha elhangzott az a szó, hogy Piombo, vagy egyáltalán, ha a liberális oldal bármit javasolt, akkor visított a kormánypárt, tudniillik annyira röhögtek Pulszky. (Ezt utoljára most nyáron² idéztem fel, amikor Tiziano úgynevezett rejtélyes, *Szürke szemű férfinő* a firenzei Pittiből idehozták. Ott lógott mellette a Piombo-kép, az indultak még kategóriában, pedig nyugodtan föl lehetett volna cserélni.) A nevezetes Piombo-bizottság egyik tagja volt az a Bredius, akinek a mértéktelen Rembrandt-attribúciói miatt a Rembrandt Research Project megindult. Neki sikerült Rembrandt oeuvre-jét hozzávetőleg nyolcezerre feltornáznia a valószínűsíthető kétezerrel szemben. Ez a Bredius – akkor még fiatalember lehetett – még egyről ismert. Amikor már teljesen süket és vak volt, akkor ő vette meg Van Maegerennek az *Emmausi vacsoráját* a rotterdami Boymans van Beuningen Museum számára, ezért indult meg a Van Meegeren-üzlet.

¹ A szöveg a 2005–2007-ben Sasvári Edit és Mattyasovszki-Zsolnay Péter által felvett OSA életinterjú vonatkozó részeinek rövidített, szerkesztett, nyelvi szempontból átdolgozott változata. A szöveget gondozta Marosi Zsuzsanna és Fábián Márton. Szerkesztette: Markója Csilla (ELKH BTKI MI). Az interjúból már megjelentek az *Enigmában* részletek: Visszaemlékezés egyetemi éveimre. 28. 2021 (2022) No 107. 12-41., Emlékeim: gyermek- és ifjúkorom, 1. 29. 2022 No 111., Emlékeim: gyermek- és ifjúkorom, 2. 29. 2022 No 111.

² 2007-ben.

2. Marosi Ernő az 1969. évi művészettörténeti kongresszuson

történet kérdéseiben voltak erős, jó tudományos viták. A modern művészettörténet-írás nemzetközi szervezete körülbelül erre az időre megy vissza, és ezt újították föl a II. világháború után.

A II. világháború után ezekből az új művészettörténeti kongresszusokból Magyarország rendre kimaradt. Egyszer-egyszer, azt hiszem, Párizsban, Balogh Jolán volt jelen, Princetonban talán nem is volt magyarországi, csak emigráns magyar résztvevő. Először, 1960-ban, Bonnban volt erősebb magyar képviselő és Vayer ezen már jelen volt. A CIHA-nak kétféle rendezvénye van, a kongresszusok és a kollokviumok. Mind a kettőhöz a Bureau döntése és a kongresszus, vagy a plenáris ülés elhatározása szükséges. Óriási lelkesedéssel fogadták az akkori kor nagyágyúi – Chastel, Heidenreich, von Einem³ – azt a javaslatot, amit Vayer javaslatára Magyarország tett, hogy itt egy késő gótika és reneszánsz kongresszus legyen. Ez valójában Magyarország „megnyitását” jelentette. Fontos volt, hogy idegen nyelven magyar, de nemcsak magyar, hanem akkori népi demokratikus, azaz cseh, lengyel dolgok is előkerüljenek. Ettől, ha viccelődve akarnám mondani, egyfajta szocialista áruminta-vásár jött létre. Az oroszok részéről itt voltak a nehézfiúk, a számontartott művészettörténészek közül Alpatov, Lazarev,⁴ őket a Nyugat utoljára a '20-as években látta. Kiderült, hogy nálunk kifogástalan úriemberek vannak, kifogástalan tájékozódással, és – persze – sajátos nézetekkel. Mindenkit nagyon érdekelt az, ami itt hallható meg látható volt:

Tehát a CIHA-kapcsolatoknak ennyi budapesti vonatkozása is volt.

1932-ben, az I. világháború után sok minden változott. Gerevich Tibor jelentős szerepet játszott a CIHA stockholmi kongresszusán és megmérkőzött egymással, közvetlenül a hitleri hatalomátvétel előtt, a jobboldali és a liberális művészettörténet-írás. A jobboldalt az erőteljesen nacionalisztikus, sovínisztikus, részben az új államokat, tehát Csehszlovákiát, Jugoszláviát is magába foglaló, Franciaország revansista köreit is tartalmazó, Olaszországot felölelő társaság jelentette. Gerevich ezeknek az oldalán állt. A másik prominens fél az akkor még hamburgi Warburgiskola volt. Ott különösen a művészettörténet és a nemzeti művészet-

³ André Chastel (1912–1990) francia művészettörténész; Robert Heidenreich (1899–1990) német művészettörténész; Herbert von Einem (1905–1983) német művészettörténész.

⁴ Mihail Alpatov (1902–1986) orosz művészettörténész; Viktor Lazarev (1897–1976) orosz művészettörténész.

Esztergom, Visegrád. Ez volt tehát '69-ben a budapesti művészettörténeti nemzetközi kongresszus, aminek – mint minden ilyen, de érvényes kérdés-megfogalmazás esetén – hülye címe volt: *Histoire générale et développements régionaux*, tehát: *Általános történelem vagy Egyetemes történelem és helyi fejlődések*. A développements nem az evolúció értelmében felfogott „alakulások”. Egyetértettek abban, hogy Magyarországon kell megrendezni, és ennek a kongresszusnak a tétje volt az is, hogy esetleg be lehetne léptetni a CIHA-ba a Szovjetuniót. Erre végül nem került sor, mert a szovjet minisztérium úgy döntött, hogy a Szovjetuniót ez nem érdekli, csak az AICA – szóval csak az aktuális művészet.

Később, '89-től két turnuson keresztül voltam a CIHA Bureau tagja – mert itt két kört lehet menni a biciklivel –, tulajdonképpen kelet-európai alelnök. Akkor volt módom ebbe az ügybe is betekinteni. Az egész mögött az volt, hogy a Szovjetunióban, és aztán később Oroszországban is (és ez máig tart) mindig az volt, hogy nem akarnak belépni. Pedig mindig ketten is be akartak lépni, de az egésznek a képviseletében: a moszkvaiak, és az – akkor még – leningrádiak, azóta péterváriak, úgy, mintha a másik nem is létezne. Ez egyébként a cári időkre visszamenő rivalizálás. Sajnos, a szegény picike Magyarországon nincsenek ilyen veszekedések, mint a hasonló, és nem kisebb mértékű állandó viták, mondjuk Lengyelországban Varsó és Krakkó vagy Krakkó és Wrocław, vagy Varsó, Krakkó, Wrocław, Gdańsk, Gniezno között.

A MŰVÉSZETTÖRTÉNET-KUTATÁS

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ, a tanszéki akadémiai kutatóhely, az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának létrejötte

Fülep Lajos, a maga elvi szigorával, még valamikor az '50-es években úgy nyilatkozott, hogy a művészettörténet egyelőre nem érett arra, hogy kutatóintézete legyen. Ezért – elsősorban Dávid Kata, Genthon és környezete – a Dokumentációs Központot alakították ki, sokáig Dávid Kata volt a vezetője.

Vayer, aki az akadémiai Művészettörténeti Bizottság elnöke is volt, azon munkálkodott, hogy a tanszék környezetében alakítsák meg a művészettörténeti kutatócsoportot. '63 óta – néhány státusszal és valami kis pénzügyi támogatással, a tanszék mellett létezett egy művészettörténeti kutatóhely is, tehát nem egy kutatóintézeti szervezetű intézmény. (Ahogy most is vannak az Akadémiának támogatott kutatóhelyei – az elmúlt három évben⁵ megpróbáltuk ezt újra feléleszteni, mikor Passuth Krisztina mellett működött egy ilyen egy fővel létező kutatócsoport.) A tanszéki kutatóhely egyetlen komoly szakembere, igazi kutatója Boskovits Miklós, aki Vayer támasza volt, ugyanakkor Vayer elég féltékeny is volt rá, mert egyértelmű volt, hogy a szorgalmas és alaposan felkészült Boskovits a reneszánsznak egy messze megalapozottabb, és modern szemléletét képviseli. Az ő munkájának, kapcsolatainak és alakulóban lévő

⁵ 2007-ben hangzott el.

nemzetközi tekintélyének nagy része volt abban, hogy a nemzetközi kapcsolatok helyreálltak. Az olasz művészettörténészek közül például Previtali⁶ fordult meg rendszeresen a tanszéken, nagy kommunista volt, ő is, meg a papája is, a karmester. Azért volt itt sokszor, mert az apját kísérte időnként Budapestre. És Previtali az asztalt verve magyarázta a „reakció” Boskovitsnak, hogy majd, ha ők kerülnek hatalomra, meglátja, milyen jó lesz. Boskovits ezt nem nagyon hitte.

Miklós korábban a Corvinában kiadói szerkesztője volt Vayer Masolino és Róma kötetének, ami végül a Corvinánál nem jelent meg, csak a magyar változata a Képzőművészeti Alap Kiadónál. Még hallgató koromban én csináltam hozzá a mutatót, úgyhogy sokat dolgoztam együtt Végh Jancsival, a szerkesztőjével, akit előzőleg kirúgtak Hódmezővásárhelyre, és ennek a feladatnak révén került vissza pesti állásba. Féloldalakot tudtunk fejből felmondani egymásnak a tekervényes Vayer-i mondatokból. Miklósnak elég világos elképzelései voltak ennek a furcsa könyvnek az értékeiről. Antal Frigyes főművét, mint a marxizáló burzsoá szociológia képviselőjét, nem adták ki, nem fordították le magyarra, csak a nyolcvanas évek végén. Vayer lényegében átvette Antal Frigyesnek az osztályharcos, merev klasszifikációját, és azt az elképzelést, hogy minden osztályjelenségnek volt egy stílusmegfelelője. Tehát a firenzei nagypolgárság és proletáriátus (popolo grosso, popolo minuto) Antal-féle osztályharcán alapult a Vayer-féle elképzelés is. Boskovits pedig nagyon jól képviselte mindazokat a kritikákat, amiket ezzel kapcsolatban megfogalmaztak. Az egyik nagy kritikusa Antal Frigyesnek Millard Meiss volt. Boskovits – már emigrációbeli – munkásságának a legjelentősebb eleme egy, Millard Meisst valóságos alapokra helyező, elsősorban adatgyűjtésében hajmeresztően nagy kötet, a *Pittura fiorentina alla Vigilia del Quattrocento*. Tehát így függenek össze a dolgok. Boskovits ideológiamentes, pragmatikus, nagy tudású műértőként lépett fel. Vayer a szellemtörténet szociologizálásának, marxizálásának nagy mestere volt - ahhoz a generációhoz tartozott, amelyik számára ez fontos volt. Akkoriban mindig kellett egy Marx-idézet a kézirat végén, ezt hívták „vörös farknak”. A vörös farkú generációt a beszart opportunizmus jellemezte, a napi életben, a tanszék vezetésében, tehát a legkisebb vitának a szelére azonnal érkezett a „tessék kérem kimenteni, én beteg leszek, úgy érzem, beteg vagyok” típusú lavírozás.

Tartoztak a kutatóhelyhez – egy pap, egy cigány alapon – más érdekes figurák is. Ennek a csoportnak a tagja volt Berkovits Ilona, aki akkor már súlyos pszichiátriai beteg volt, és soha nem láttuk, de formális odatartozása egyszerre jelentette a régi Gerevich iskola és férje, Tolnai Gábor pozícióinak képviseletét. Ott volt Kontha Sándor, de ő nem a tanszéken fejtette ki áldásos tevékenységét, hanem a Nemzeti Galériában, valahogy delegálva volt Pogányhoz. Vayer és Pogány Ö. Gábor erősen együttműködtek, vele véd- és dacszövetségben jutott Vayer akkora hatalomhoz. Ott volt a már említett Horváth Béla, aki a soha el nem készült Kernstok-monográfiája kapcsán egy művekből és dokumentumokból álló gyűjteményt szedegetetett össze, a Jóisten tudja, hogy ügyeskedéssel, vagy hogyan. (A nagy gyűjtemény nem olyan régen vált láthatóvá.) Aztán valahogy kirakták, mert semmit sem teljesített. Horváth Béla

⁶ Giovanni Previtali (1934–1988) olasz művészettörténész.

eredetileg tanársegéd volt, a kutató pedig Molnár tanár úr, aki pártfegyelmissel részesítette és kirúgatta Horváth Bélát, és akkor Molnár tanár úr átment oktatónak, ami később elég nagy bajnak bizonyult.

A tanszékes és környezetében kemény pozícióharcok folytak, ahol Vayer valahogy megbukott, fene tudja, pontosan hogyan, de az egészet valami őrült ideológiai harc követte, aminek csak a végeredményét tudom. Úgy indult, mint említettem, hogy Vayer fogja megalakítani az Akadémia művészettörténeti kutatóintézetét. Úgyhogy mi a '60-as években Boskovits-csal szerintem egy fél hektó bort megittunk Vayerral, különböző előkelő és kevésbé előkelő éttermekben, mert munkaidő után nekünk kellett megvitatni vele hol a '69-es kongresszusnak a programját, hol a jövő intézet szervezeti-, működési szabályzatát, munkaterveit, miegyebeket. Aztán ebből nem lett semmi. A kongresszus idején a Vayer valamilyen módon kegyvesztett lett, nyilvánvalóan a magyar akadémián, hiszen a CIHA mindenkori elnöke 3 évig automatikusan az, aki az előző kongresszust rendezte. Mátrai László volt akkor az osztályelnök, és ő levette a kezét Vayerről.

'69-ben az adattárral, egy kis vacak könyvtárral meg valami kis fotógyűjteménnyel, és főleg a feladataival végül az akkori Művészettörténeti Dokumentációs Központot tették meg a kutatóintézet magjának, mert szerették volna kívül tudni a Szépművészeti Múzeumon, a minisztérium szerette volna leadni az egészet. A Szentiványi-féle lexikon-anyagot is átadták továbbfejlesztésre az Akadémiának.

A Dokumentációs Központ az '50-es évek óta felvett, foglalkoztatott mindenféle „kétes egzisztenciákat”. Ezek közé tartoztak börtönviselt emberek, mint például Kampis. Voltak olyanok, mint Németh Lajos, aki idővel egyre meghatározóbb személyiség lett, és akit '56 után azért, mert nem lépett vissza a pártba és mindentől elhatárolta magát, súlyos retorziók értek. Ezek gyakorlatilag a '70-es évekig elkísérték őt. Mellettük „királyok, hercegek, grófok” is voltak ott, a '60-as évek második felében a Dokumentációs Központ egyik nagy megrázkódtatását az úgynevezett „papi komplot” jelentette. Mindig dolgoztak ott papok, mert ők tudtak a levéltárban jól cédulázni, és persze, mindig voltak köztük jezsuiták is. Amikor az éppen aktuális jezsuita generálist lefogta a magyar rendőrség, mindig megvolt a kijelölt utód. Mit ad Isten, arra szállt a méltóság, aki éppen a dokumentációs csoport cédulázója volt. Ez semmit sem változtatott a viselkedésén, de egyszer csak elvitte a rendőrség.

Amikor Dávid Katát leváltották és átrakták a Nemzeti Múzeumba, a Dokumentációs Központ vezetője Németh Lajos lett. Innentől kezdve már családi ismereteim is vannak, mert Juli ezután került át a Dokumentációs Központba. Amikor az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportját szervezték, telepakolták mindenféle, részben megoldatlan álláshelyekkel (a tanszéki kutatóhelyről is adtak át üres és betöltött álláshelyeket. Például Kontha⁷ így került a kutatócsoportba), részben pedig a megfelelő ideológiai színvonalat és felügyeletet biztosító tagokkal. Világos volt, hogy a kutatócsoport feladata a magyarországi művészettörténet „megcsinálása” lesz. Az immár akadémiai intézmény néhány munkatársát, köztük a gazdasági vezetőt, Szabó Sárkát,

⁷ Kontha Sándor (1931–2020) művészettörténész.

aki aztán mindvégig az intézetben volt, sőt, nyugdíjasént is sokáig, és Bekét átvezényelték a kongresszusi Bureau-ba. Volt néhány frissen végzett művészettörténész, például Wehli Tünde. Később a Corvinától átvezényelték Végh Jancsit, a Múcsarnokból Láncz Sándort és ott rontotta a levegőt „a Molnár”. „A Molnár”, meg „a Láncz” gyakorlatilag csak őráratozott állandóan, és nézték, hogy mi nem csinálunk-e valamit, ami miatt jól a fenekünkre lehetne csapni. Egy idő után észrevettük, hogy kikutatják a papírkosarat is, meg a fiókunkat, naptárunkat. Beke egyik vicce az volt, hogy mindennap reggel kilencre, egy hétre előre beírta, hogy kilenc óra, „Lánczot seggbe rúgni”.

Németh Lajos azt remélte, hogy ő fogja az intézetbe átvinni a Dokumentációs Központot. Nem így történt, hanem meglepetésre, a kongresszus idején, Aradi Nóra lett a designált igazgató. Lajosról egyáltalán szó se volt és arról sem, hogy bárhova mehetne, ahol tanítani lehet. Lajos évekig az akkor, azt hiszem, már nem Népművelési, hanem Közművelődési Tanszéken tanított művészettörténetet. Csak Vayer nyugdíjba vonulása körül kapott végül Lajos a tanszékre meghívást – ’78-ban kellett, hogy legyen, akkor volt hatvanöt éves Vayer. Mindenesetre Lajost váratlanul érte a meghívás, mivel akkoriban éppen vadul szervezkedett, hogy Szegeden alakuljon egy művészettörténeti tanszék. Akkor épp az alternatívát igyekezett kimunkálni.

Az MTA Művészettörténeti Intézete

Minden intézetnek volt egy úgynevezett főfeladata. Ma ezt úgy neveznék, hogy küldetési nyilatkozat és nagy hiba, hogy jelenleg nincs ilyen küldetési nyilatkozat. Az akkori idők szerint ez valami olyasmi volt, mintha minden intézet a *Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopégyija* különböző inkarnációival foglalkozna. Az irodalomtörténeti csinálta a „spenótot”, a történészek csinálták a tízkötetést, aztán néprajzi atlasz, zenetörténet. Szóval, csupa hatalmas kézikönyvek készültek. Minden vicctől eltekintve, ezek a XIX. század óta meg nem valósított nemzeti feladatok voltak, lettek volna. Egyrészt eléggé lelombozó volt, hogy mindig a szemünk előtt kellett lebegjen a „fejlettebb szovjet elvtársak” mintája. A másik oldalról viszont a ’60-as évek végének, a ’70-es évek elejének az egyik fő tendenciája a nagy összefüggések lebontása volt, a szintézissel szemben a monografikus kutatások szerepéé. Ebbe tartozott valami – végső soron antifasiszta – hagyomány is. Valahol Walter Benjaminsnál olvastam, soha nem találom meg, hogy hol, azt a megjegyzést, hogy „die geilen grossen Zusammenhänge”, tehát: az „émelyítő, nagy összefüggések”. A ’68-as generációnak körülbelül ez volt a véleménye a lelkesítő, nagy történelmi perspektívákról.

Amint az intézet ’69-ben megalakult, megindult huzakodás a kutatások tematikájáról és módszeréről: egyrészt a központi nagy feladatról, másrészt pedig természetesen, az intézetbe került – különféle specialisták által igényelt – részletkutatások, dokumentációs és monografikus munkák elsőbbségéről. Németh Lajos hangsúlyozta legerősebben a teoretikus munka szükségességét. Ő hozta és honosította meg az intézetben azt a fajta elméleti következetességet, amit a Fülep-iskola képviselt, és ő valóban olvasott volt ezen a téren, filozófiai szempontból is. Németh Lajosnak

3. Szabó Júlia az 1960-as évek végén

foltokat. Úgyhogy, ha - rendszerint ivás közben - ugratni akartam Németh Lajost, azt mondtam, hogy legszebb lenne egy fehér folt közepén csinálni egy mélyfűrást, és minden megoldódna. Megindult tehát a mélyfűrásos folyamat, amit az intézetben „a köznép” úgy értelmezett, hogy minél tovább lehet húzni a dolgot különböző kis kutatásokkal, még ezt ki kellene ásni, meg kellene keresni a fejét, meg kell várni, amíg restaurálják, föl kell kajtatni a levéltárat, és akkor majd lesz valahogy... Arra azért jó volt az intézetnek, hogy ez bizonyos infrastrukturális igényeket jelentett. Amikor odakerültem, elkezdtünk ész nélkül fotózni, a fél országot végigfotóztuk. Odakerült a Fülep-könyvtár, a Kampis-könyvtár. Viszonylag jó lehetőségek voltak folyóiratok megrendelésére, könyvbeszerzésre. Meg kell vallanom, hogy '74-ben ezek a lehetőségek engem is mint a mézes légyfogó vonzottak a tanszéki nyomor után az intézetbe. Úgy látszott, hogy itt lehet dolgozni. De Köpeczi Béla, az Akadémia akkori főtitkára világossá tette, hogy annak a száz évnek alapján, amivel dicsekednek a művészettörténészek, hogy azóta művelik Magyarország művészettörténetét, kutyakötelességük össze is foglalni azt. Ez volt az egyik feladat.

Minden akadémiai intézetnek a másik feladatköre az volt, hogy a legmagasabb elméleti szinten művelje a szocialista művészet elméletét. Ez már érdekesebb kérdés volt. Aradi Nóra és „a társulata” itt láthatta a maga feladatait. Egyik értelmezése az volt, hogy foglalkozni kell a metodikával, a tudománytörténettel, a nagy elméleti dolgok közé tartozik az ikonográfia, mert a műveket tartalom és forma egységében kell szemlélni, még akkor is, ha netán a feudális társadalom viszonyai között keletkeztek, és a hamis tudatnak a megnyilvánulásait hordozzák magukon. Utólag úgy tűnik, hogy mindezek egyébként hozzátartoztak az akadémiai intézetalapítás normális menetéhez. Amint említettem, az elméleti munka oszlopa Németh Lajos volt.

gyerekkorától fogva sok mindenben példaképe Klaniczay Tibor volt, az irodalomtörténet oldaláról is alátámasztotta ezt az érdeklődést. Ez a teoretikus törekvés a pozitivisták, a földhözragadt művészettörténészek ellenkezésével találkozott. Az anti-teoretikus gondolkozást a Szépművészeti Múzeum mindig a lehető legmagasabb szinten képviselte. Ha valakit kilelt a hideg Németh Lajos teoretikus csapongásaitól, az azt hiszem, Kovács Éva volt. Tehát azonnal megindult, hogy egyáltalán mit akarnak velünk összefoglaltatni, hiszen mindent előlről kell kezdeni.

Németh Lajos szerette képzavarosan ezt úgy megfogalmazni: mélyfűrásokat kell csinálni, kitölteni a fehér

4. Marosi Ernő és Szabó Júlia 1980-ban

latában. Mondani sem kell, Aradi Nóra rettentően ambicionálta, hogy ilyenekben szerepet kapjon az intézet, de ez a megbízás csak nem akart jönni. Talán már elmúlt az az idő, amikor ezt „direktben” lehetett csinálni, talán Nórát tartották futóbolondnak, vagy mások vindikáltak maguknak ilyesmire jogot, de egyesek nagy öröme, mások nagy bánatára, az intézetnek ezt a típusú feladatot sikerült megúsznia.

Számomra valamiféle előgyakorlatot jelentett, amikor Vayernál azzal kellett vacakolnunk, hogy mi lenne a szervezeti szabályzata meg a feladatköre egy ilyen intézetnek. Volt áttekintésem arról, hogyan kellene olyan dokumentációkat, mint előtte a Dokumentációs Központban, tovább vinni az intézetben: pl. legyen adattára, legyen levéltári gyűjteménye. Akkoriban sok pénzt fordítottak a pecsétmásolat-gyűjtemény befejezésére, és ott volt a Szentiványi-féle lexikon-anyag. Ehhez jöttek azok a sokszorosított kiadványok, amik a Dokumentációs Központnál már megvoltak, tehát az *Urbaria et Conscriptioes, Acta Paulinorum*. Aztán volt a '45 utáni művészeti irányítás aktáiból kiadott sorozat is, csak az ilyen-olyan okokból nem volt folytatható.

Én a magyarországi művészettörténet megcsinálását tartottam főfeladatnak, és ma is annak tartom, fenntartások nélkül. Akkoriban már láttam jól működő könyvtárat, meg fotógyűjteményt, ismertem főleg a bécsi egyetemet, ismertem a müncheni Zentralinstitutot – tehát nagyjából tudtam, hogy ha kicsiben is, de ezt nem lehetetlen megcsinálni. A '80-as évek elején annyi fényképünk volt, meg annyiféle újat csináltunk, hogy fölmerült az is: esetleg egy Dehio-típusú kistopográfiát – ahogy mondtuk „a Genthon”⁸ új kiadását – meg lehetne csinálni. Ezeknek mindig az volt a vége – ez

⁸ Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei*. I–III. Budapest, 1959–1961. [a 3. kötet társszerzője: Zakariás G. Sándor]

Az intézetekhez köztudomásúlag hozzátartozott a különböző elméleti munkaközösségek „normatív” munkája, magyarul: párthatározatok és állásfoglalások előkészítése, amit a korábban alapított akadémiai intézetek rendre megcsináltak. Az Irodalomtörténeti Intézetnek például nem tartozik a fénypontjai közé, hogy jelentős szerepet játszott '58-ban a népiesek elleni párthatározat előkészítésében, alátámasztásában, megfogalmazásában. Ki tudja, hány hasonló állásfoglalás előkészítésében játszott szerepet a Történettudományi Intézet; legutoljára a rendszerváltás körül kulcsfontosságú 'Mi volt '56-ban, ellenforradalom-e, vagy népfölkelés?' problémának a vizsgál-

történt ezzel a kistopográfiával és a kézikönyvvel is, – hogy beindultak mindenféle magánakciók: ezt kellene részletesebben, azt kéne alaposabban, amíg ezt meg nem csináljuk, addig azt nem lehet... A kistopográfia körülbelül ott és akkor ért véget, amikor nem is egy, hanem több bölcs kollégánk kitalálta, hogy a temetőben le kell olvasni minden búcsúztató verset a fejfákról, a templomtornyokban a harangokat, és a helységben található népi építészeti objektumokat is össze kell írni. Teljesen világos volt, hogy erre képtelenek vagyunk, föl sem vagyunk rá készülve.

A művészettörténeti kézikönyv

Az igazi módszertani viták alapja az lett, hogy muszáj volt csinálni egy, úgynevezett, művészettörténeti kézikönyvet. Hetente kétszer voltak viták, periodizációs kérdésekről, formátum-kérdésekről, szervezeti kérdésekről. Teljesen világossá vált, hogy a fél országot bele kell ebbe vonni. Ebből aztán az a remek dolog lett, hogy a szakszervezet buszokat bérelt, és Felvidékre, Erdélybe szabályos kutatóexpedíciókat indított. Ezek voltak az úgynevezett Galavics-túrák; mert Galavics⁹ volt a szakszervezeti titkár. A megjelent kötetek húsz-egyven fős szerzői kollektívák munkái voltak. Ez nem volt túlfizetett munka, és az intézeti belső emberek még kevesebbet kaptak, mert az intézetnek harminc százalékot le kellett vonnia minden honoráriumból, az összeg közfeladatokra ment. A szükséges viták közben kialakultak a kötetek munkaközösségei. Végül csak három olyan kötet jelent meg, amelynek a kötetszerkesztője intézeti munkatárs volt, amelyiké nem az volt, az nem is jelent meg... Meg azon kívül mások sem.

Sajnos azt, hogy egy adott feladatnak hol a határa, az intézetben soha nem lehetett tisztázni. Ezért volt, hogy az eredetileg negyven ívre szánt kézikönyv-kötetkből lett hetven ív. De ha a XIX. század (5.) elkészült volna, akkor az biztosan lett volna százhusz ív is. És adva volt, hogy múzeumi kollégákra, egyetemi kollégákra, egyebekre kellett támaszkodni. Ez teljesen gyűlöletessé tette az egészet, mert az alakult ki, hogy nekünk, a mi szép szemünkért mindenki kényszermunkákat végez, kibújik a bőrből, olyanokat csinál, amit momentán nem akart volna csinálni; hogy mi „táncoltatjuk” a múzeumi embereket, mert mindenkinek a feneké alól kihúzzuk azt a művet, amin ült, és amit élete végéig óhajtott rejtegetni. Ugyanez vonatkozik a régészekre, akik dobozait felforgattuk és nem kellett az ötven köcsög, hanem kellett egyetlen kis bronztárgy, éppen az, amiért esetleg érdemes volt az egész ásatást megcsinálni. Voltak ebben partnereink, akiknek hálával tartozunk. Mindez viszont bizonyos értelemben a kézikönyv végét jelentette.

A '80-as évek végén, 1987-ben jelent meg az utolsó (a 2.), az általam szerkesztett görög kötet volt. A kézikönyv nyolc szerkezeti egysége hetven-nyolcvan százalékos készültségi állapotban volt a tervezett terjedelemez képest. Egyedül a '45 utáni, nagy anyaggal összegyűjtött, de megfoghatatlan szöveg nem készült el – meg volt ugyan írva a kötet terjedelmének a százötven százaléka, de az az eredetileg tervezett tartalomjegyzéknek csak a hetven százalékát fedte le. Egy könyv esetében mindig ez a

⁹ Galavics Géza (1940-) művészettörténész.

legrosszabb, a bukás-közel állapot, amikor vagy a szerkesztő megírja, ami hiányzott, vagy nem lesz belőle semmi. Ez volt az egyik oka annak, hogy a kézikönyv nem folytatódott. El lehet mondani, hogy a hatvan-hetven-nyolcvan százalékos készültségi fokok mostanra többé-kevésbé egyenletesen a nullára mentek vissza, részben azért, mert megjelentek, részben a szerzők meghaltak, az írások pedig meghaladtá váltak. Így foglalható össze az intézetbeli dolgok summája.

A '80-as évek végétől kezdve a múzeumok megint kezdtek fontosabbá válni és egy csomó olyan szöveg, amit eredetileg hozzánk írtak meg, megjelent más hangszerelésben. Például, mint katalógusrészletek, kronológiai sorrendbe rendezve és megzenésítve. A Nemzeti Galéria *Pannonia Regia* kiállításának katalógus-tételeiről például meg tudnám mutatni, hogyan néztek ki, mielőtt szétszedték volna őket. De ilyen volt az *Aranyérmek, ezüstkoszorúk* kiállítás is. Az az általános felfogás alakult ki, hogy ami az intézetben van – más akadémiai intézetekkel együtt – az csupa rossz, az valami rossz kultúrpolitikának a terméke. Ez volt az az időszak, amikor sztálinista Akadémiáról, meg nem tudom, mi mindenről beszéltek, aztán Kosáry Domokos lila fejlel üvöltözte, hogy az Akadémiát nem Sztálin József, hanem Széchenyi István alapította.

Közben még ezer és egy gond lett. Megváltoztak az őrzés technikai feltételei is. Ma már a dokumentáció nem abból áll, hogy minél nagyobb doboz legyen és minél több cédula legyen benne, a gond az, hogy a cédulával egyáltalán mit lehet csinálni. Könnyebb venni egy ketyerét, mint egy dobozt könyvkötővel megragasztatni, és így tovább.

Mindenesetre, amiért nagy kár, hogy nem jelent meg, mert ma komoly forrásértéke lenne, és tengersok anyag összegyűlt belőle, az a '45 utáni, a 8. kötet volt, amit Aradi Nóra maga szerkesztett. Az első kötetvitán ott voltam; ha meglenne a jegyzőkönyv (szerintem nincs leírva abból semmi), akkor az ma egy fantasztikus dokumentum lenne, mert ott Aradi Nóra kifejtette tulajdonképpen a „három T”-t. A kötet a terv szerint úgy alakult volna, hogy a fordulat évéig kapott volna egy történeti bevezetést – áttekintve új tendenciákat, továbbá különböző, a két világháború közti időből átnyúló életműveket, és a szellemi és mozgalmi kötelékeket. Utána kezdődött volna – szocialista tendenciák, szocialista-ellenes tendenciák, és harmadik utasok minősítése és osztályozása alapján –, körülbelül 1950 tájától az akkori jelenkorig tartó művészet tárgyalása, történelmi tagolásra tekintet nélkül. Ennek lényeges eleme az volt, hogy ne hogy '56, mint forduló, előfordulhasson a kötetben. Mindezt a megfelelő felöntéssel, például lakótelepekre és más, akkoriban sűrűn emlegetett „murális” munkákra való tekintettel. Ehhez kapcsolódóan tömve van az intézet fotótára jobbnál jobb anyagokkal. Őszintén sajnálom, hogy nem jelent meg. Aradi Nóra elbizonytalanodott, egy idő után a dörzsöltebb munkatársak, például P. Szűcs Júlia is, látták, hogy ezt abban a formában már nem lehet megcsinálni. Nóra még Hegyi Lóri¹⁰ „szenzibilitásával” is kacérkodott vagy egy fél évig annak érdekében, hogy a kötetnek egy modernebb verziója létrejöjjön. Azt hiszem, Lóri azért tűnt el gyorsan az intézetből, nehogy szint kelljen vallania... – körülbelül akkor ment el a Műcsarnokba.

¹⁰ Hegyi Lóránt (1954-) művészettörténész.

Ott volt másfelől Beke¹¹ modern művészeti tevékenysége, amit az igazgató részben szankcionált, részben ignorált. A Bekével kapcsolatos retorziók kevésbé voltak elvi jelentőségűek, inkább féltékenységből táplálóztak amiatt, hogy neki – mindennek ellenére – megy, hívják Nyugatra, sőt, ami még rosszabb, Keletre is. Mindenesetre, Bekének a neoavangárrdal kapcsolatos ténykedése – amit Aradi Nóra igyekezett betiltani – időnként Szabolcsi Miklós, vagy Köpeczi részéről kapott egy kis védernyőt, a *Helikon* folyóirat ezzel kapcsolatos publikációiban, meg hasonló célokra tőle kértek adatszolgáltatást. Beke középkorosként volt beosztva az intézetbe és mivel én voltam akkor a régi magyar művészettörténeti osztály vezetője, alattam katonáskodott. Mindent, ami csak létezett, együtt szerkesztettünk, beleértve a *Magyarországi művészettörténet* második kötetét. De közben Németh Lajossal, meg Bernáth Marilivel is ő szerkesztette a – végül elsőként – megjelent hatodik kötetet is. Ráadásul a sodronyozománról csinált doktori disszertációját is az intézet publikációjaként jelentette meg, máig nemzetközileg használt, fontos munkáról van szó. Mikor '87-ben megjelent a kötetünk, a (2.) gótikus kötet, a nagy sikerre való tekintettel azt mondtam Aradi Nóranak, hogy jó lenne Bekét véglegesíteni, tudniillik mindaddig nem volt véglegesítve.

A bármikor megszüntethető munkavisztonnyal fenyegetés a szamizdatok kiadásával vagy aláírásokkal tiltakozó értelmiség elleni hivatalos taktika része volt. A Szépirodalmi Kiadó például tiltakozott, hogy nem tudja teljesíteni éves terveit, mert a lektorai büntetésbe kerültek, ezért az lett az eljárás, hogy nem kell kirúgni, de függésben kell őket tartani, tehát csak rövid távú munkaszerződéseket kell kötni. Beke azzal védekezett, hogy neki gyerekei vannak. Ha őt mindig éves szerződéssel foglalkoztatják, az kizárja a fizetésemelést és neki azért kell mindent elvállalni, mert ezzel keres... A válasz: próbáljon mással keresni. Külön cirkusz volt az intézeti éves beszámolókon, mert Beke mindig másfél oldal sűrűn gépelt bibliográfiát adott be, amit aztán a fakultatív házi szorgalom termékének minősítettek, mondván, hogy már megint nem publikált eleget, mondjuk, a gótikus zománc művészettörténetéről, mert elvileg volt az intézeti feladata. Tehát szóba hoztam, hogy egyrészt Bekét jó lenne áttenni az Új művészeti Osztályra, a Modern Osztályra, másrészt pedig jó lenne véglegesíteni. '87-ben már lehetett látni, hogy sok minden másképp lesz. Aradi Nóra ezért majomgyűgességgel, azonnal reagált, és ki is nevezte Bekét... a Középkori Osztályra, véglegesen. Beke körülbelül egy fél év múlva átment a Nemzeti Galériába.

Kiállítások

Az intézetben elkezdünk különböző kiállításokat rendezni. Az első, az Árpád-kori kőfaragványokat én csináltam Fehérváron, Tóth Melindával. Aztán még egyet csináltunk Fehérváron, '82-ben, Nagy Lajos tiszteletére. Aztán '87-ben a Zsigmond-kiállítást már a BTM-ben csináltuk, mert egyszerűen az adódott. A XIX. századdal foglalkozók – ott Juli volt erősen érdekelt, a korábbi korszakban meg Galavics Géza – a Galériában megcsinálták a két XIX. századi kiállítást. Ezek, a maguk módján nagy

¹¹ Beke László (1944–2022) művészettörténész.

dolgok voltak, mert először ezekhez adtunk ki olyan modern katalógust, amiben részletes katalógustételek, katalógusszövegek voltak, és esszék. Ezek ugyan egy üzemi sokszorosítónak a termékei voltak, nem nyomtatványok, hanem sokszorosítmányok, de akkor ez mellékes körülménynek számított.

A Szendrei-Szentiványi lexikon

Ez már akkor is abortált vállalkozás volt, amikor 1916-ban Abáditól Güntherig megjelentették, és már akkor is Lyka bácsinak¹² volt igaza, aki úgy gondolta, hogy azt, amit „ezek a hülye dilettánsok” összehoztak a Szendrei-Szentiványiban, sokkal jobb színvonalon és alaposabb szerkesztői kontrollal be kell nyomni a Thieme Beckerbe, és meg is tette. Az adattárban van egy elég jelentős Lyka-anyag, az ő gyűjtéseiből és százszor jobb, mint a Szendrei-Szentiványi. Szendrei-Szentiványinak az egyetlen óriási előnye az, hogy Szendrei, vagy inkább Szentiványi¹³ a Belvárosi kávéházban szokott reggelizni, miközben átnézte az újságokat, a nádkereten, majd hívta a pikoló fiút, és azt mondta: „fiam, itt van egy pengő, ezt, meg ezt hozza át nekem”. Ott rögtön kioperálta és onnantól kezdve a zsebében elfért az aznapi zsákmány – így keletkeztek az újságkivágások. Ezek az újságkivágások jelentik az óriási előnyt, de a legnagyobb hátrányt is, mert törekennyé válnak, nehezen kezelhetők, imádják lopni őket. Egyszer Csaplár Ferencet kaptam azon rajta, hogy a különböző dobozokból kimentette a Mentornak az egyébként gyönyörű kisgrafikai meghívóit. Azt mondtam neki, hogy azonnal kitiltom a gyűjteményből, gyűjtemény-károsítás miatt, mert iszonyú pénz meg munka ezeket a helyükre visszatenni. Mondtam, hogy forduljon a Széchényi Könyvtár Aprónyomtatvány-tárához, az közgyűjtemény, ez nem, ezért támogatást sem kap.

A Szentiványi ma muzeális anyag. Időnként, nagyjából szintén Abáditól Güntherig, megpróbáltak belőle különböző rövidítményeket készíteni. Egyet lehetne ma csinálni, ami a megoldást jelentené: azt a több tonna anyagot be kéne szkennelni és folytatni. Sajnos az a megalapozatlan tévhit fűződik hozzá, hogy reprezentatív lenne. Akik valamennyire is ismerik az anyagot, tudják, hogy a reprezentativitásnak nincsenek meg a feltételei, nincs pontosan regisztrálva, hogy mikor mit sikerült feldolgozni, óriásiak a hiányok és a szempontok változtatása is jelentős. Még egy szkennelt változat is csak arra lenne jó, hogy fölhívja a figyelmet egy-egy tényre, aminek aztán egy rendszeres sajtókutatással lehetne nyomára jutni. Aki ezt pontosan tudja és a nélkülözhetetlen sajtótörténeti kutatást folytatja, az Tímár Árpád. Nem véletlen, hogy akármiből rendeztek Magyarországon kiállítást, Monet-től, Van Gogh-ig – Monet Magyarországon, Van Gogh Magyarországon –, a kapcsolódó bibliográfiai kutatásokat Tímár Árpád szokta megcsinálni. Nem az intézetben, hanem a Széchényi Könyvtár folyóirat-olvasójában.

¹² Lyka Károly (1869–1965) művészettörténész.

¹³ Szendrei János (1857–1927) történész, Szentiványi Gyula (1881–1956) festő restaurátor, művészeti író; Szendrei János házasságon kívül született gyermeke.

Egyébként most is folyik magyar részvétel a Saur-Lexikonban.¹⁴ Annak idején Fitz Péterék erőltették ezt a kortárs-művészeti lexikont, én akkor is elleneztem, hogy ezen a bázison csinálják meg, de megcsinálták. Bár szerepel benne a nevem, de több okból se vett részt benne az intézet. Amennyi támogatást az intézet arra fordíthatott volna, hogy rendbe hozassa, vagy rendbe hozza ezeket az anyagokat, azt a Fitz-féle vállalkozás lefölte. Különös módon kaptak erre egy olyan pályázati támogatást, ami kizárta, hogy az intézet ugyanerre pályázzon. Azt hiszem, hogy kiadói műveletekre ment el a pénz és nem kutatásra, ami látszik is. Inkább egy művészlexikon hiányzik, nem művészeti lexikon. Egyébként olyan generációk írtak bele, akik a lexikon szócikk műfajt nem ismerik. A másik hibája az, hogy az életrajzok jelentős része marketing.

Az Intézet és az Akadémia viszonya

Az Akadémia annyira magasan volt az intézetek felett, még a '70-es, '80-as években is, hogy a rendszeres kapcsolattartás meglehetősen formálisan zajlott. Jellemző például, hogy gyakran kérik számon rajtunk a „Művészettörténeti Főbizottságra” vonatkozó dolgokat, noha ez nem volt más, mint a Művészettörténeti Bizottság. Ugyan az 1950-es évektől az osztályoknak alárendelt tudományos bizottságok nagyon alacsony szinten vannak az akadémiai hierarchiában, mégis az akadémiai Művészettörténeti Bizottság – úgy, mint az összes többi akadémiai tudományos bizottság – bizonyos értelemben „élet-halál ura” volt. Magyarországon egyetlen múzeum, műemléki hivatal, és főként akadémiai intézet semmit nem tehetett addig, amíg a terveit (ötéves terveket előre), aztán évenkénti tervbeszámolóit – a félidős és azutáni tervjelentéseket – a bizottság jóvá nem hagyta.

Ehhez az is tartozott, hogy mint intézet, a műemléki topográfiákat, a kézikönyvet, a nagy tudományos katalógusokat az Akadémiai Kiadónál jelentettük meg. Vagyis az akadémiai tervmunkák egyúttal a kiadványok finanszírozását is jelentették. Ami a finanszírozást illeti, az élő munka jelentette az egyik alapot, mert igazság szerint mindenki a fizetése fejében, munkaidejében csinálta ezeket a feladatokat. Létezett egy egészen csekély kutatási támogatás – akik régen dolgoztak a múzeumban, tudták, hogy van az úgy nevezett B témapénz. Ezek párezer forintcskák voltak, és például fordítónak, vagy gépelésre voltak jók. A régészeknél, mondjuk B témapénzért lehetett lyukat ásni, meg az edényeket B téma keretében ragasztották össze, hogy le lehessen őket fényképezni, vagy rajzolólétségek, ilyesmik tartoztak hozzá. Ez egyébként részben minisztériumi, részben akadémiai támogatást jelentett, és ez jelentette – a megfelelő helyeken – a tudományos munka külön támogatását. Ez megint tisztázatlan dolog volt. Az Akadémia úgy működött, mint egy tudománygyár, ahol a futószalagnál ott dolgoznak a kis emberkék, gyártják a tudományt, a keletkezett tudományt átvisszük a kivitelező részlegbe, ez volt az Akadémiai Kiadó, és ott majd kinyomtatódik valami. Ezekben a folyamatokban a pénz aránylag kevés szerepet játszott. Tulajdonképpen

¹⁴ A magyar szócikkek felelős szerkesztője, sok esetben írója és fordítója is Nováky Ágnes művészettörténész volt évtizedeken keresztül.

harcolni azért kellett – a pusztá költségvetésén túl –, hogy tervbe kerüljön a könyv támogatása az Akadémiai Kiadónál, ami további pénzt jelentett, és amiért keményen meg kellett küzdeni az osztályban. Úgyhogy az osztály is fontos szerepet játszott.

AKADÉMIAI PÁLYAÍV

Az akadémiai kutatóintézet igazgatóhelyettese

Igazgató-helyettesnek kerültem az intézetbe, és kétféle feladatomból volt. Egyrészt lényegében én készítettem a terveket, meg a beszámolókat, vagy legalábbis összegeztem az intézetben felmerült elképzeléseket és javaslatokat. Másrészt, az intézetnek a szervezeti és működési szabályait is nekem kellett jóváhagyatnom, de azt nem az akadémiai elnöknek alárendelt ügynevezett testületi vonalon, hanem létezett a főtitkár által irányított hivatali vonal, a főosztályok, ott zajlott az intézetek igazgatása. Ezen a vonalon kellett az intézetet rendbe tenni, úgyhogy gyakorlatilag mást sem csináltam az első években, mint a jogi jelentőségű, szervezeti és működési szabályzatokat, legalább tízet. Most már – szerencsére – ezt nem nekem kell csinálni. Az intézet alapító levele, egyetlen féloldalas, nagyjából semmitmondó mondat. Ilyen szabályzatok megfelelő értelmezésével azonban valami mást is elő lehetett adni vagy indokolni. Az ember kidolgozott valamit, amit átcsempészett a különböző fórumokon, és mikor jóváhagyták, akkor kötelezővé vált, így az ember előírta magának azt, amit majd számon fognak tőle kérni, szerencsés esetben...

Az MTA alelnöke¹⁵ – tudományszervezés

'93-ban lettem az Akadémia levelező tagja, és Benda Kálmán friss osztályelnöknek az a humoros ötlete támadt, hogy a két újonnan választott akadémikus legyen alelnök; fiatalok, hadd szokjanak hozzá. Ez az egykori Eötvös-kollégista Benda humorával, egész alkatával teljesen egybevágott. A két alelnök így Glatz Ferenc és Marosi Ernő lettek. Nekem ez furcsa volt, nem volt apparatcsik-előzményem, Glatz például azonnal rangsorolta, hogy ki kapott több szavazatot. Azt hiszem, eggyel kevesebb szavazatot kaptam (nem voltam itthon, éppen a berlini Wissenschaftskollegban voltam, mikor ezek zajlottak), ezért kiderült, hogy én a kettes számú alelnök vagyok. A dolognak akkor lett érdekessége, amikor váratlanul meghalt Benda, és menetből Glatz lett az osztályelnök. Ezt legalább megúsztam.

Aztán egy ideig voltam – már választott tisztségben – a társadalomtudományok elnökségi képviselője. 2002-ben még az is előfordult, hogy megkerestek, nem akarok-e főtitkár lenni. Azt aztán végképp nem akartam. Akkor már inkább társadalomtudományi alelnök. Nem tudom, miért lettem az, ugyanis a feladatomból általában úgy teljesítettem, hogy ironizáltam: rendszerint a bunkóságokon, részben pedig a termé-

¹⁵ A fejezet egy 2007-ben felvett beszélgetés alapján született.

zettudósok gőzhengszerű működésén. Azt hiszem, többször sikerült felhívnom magamra a figyelmet. A bunkóságon kívül a másik szó, amit nagyon nem szerettek, ha az ember alkalmazta, a technokrata jelző, úgyhogy én ezt néha, ha alkalom nyílt rá, elsütöttem, azóta is. Mindenesetre, így lettem először alelnök.

Az Akadémián az elnökségen kívül van egy szűkebb grémium, a Vezetői Kollégium, a „választott vezetők” akár azonnal összehívható, hatfős testülete, ami a három alelnököt, az elnököt, főtitkárt és a főtitkár-helyettest fogja magába. A hat főből, a természettudósok közt én voltam egyedül társadalomtudós, ami jellegzetes Prügelknabe szituáció. Az Akadémiának általában is minden szervezete úgy van elrendezve, hogy természettudósok bármikor, összefogva, szavazattöbbséggel keresztül tudják vinni az akaratukat. A társadalomkutatás az akadémiai tagság körében egyharmad, vagy inkább olyan huszonhét százalékarányban van jelen. A költségvetésben pedig ennél sokkal rosszabb arányban, húsz alatt, míg beruházásban tíz alatt. Ez az erősen ipari szemlélet meg is látszik mindenfelén. Az utóbbi idők vitáiban megtudtuk, hogy az alapkutatással szemben az alkalmazási, tehát direkt hasznot, illetve időnként direkt parciális (csoportosulásoknak vagy testületeknek) hasznot hozó kutatásoké a jövő. Ebben a társadalomkutatásnak csak dekoratív szerep jut, ezt a dekorátori szerepet nekem, mint művészettörténésznek, többször is volt alkalmam eljátszani, amit elég nagy keserőséggel, és elég sok kinnal éltem meg. 2005-ben járt le az első megbízatásom, pontosabban 2004 végén, ami nem tartozott a legkellemesebb éveim közé.

Úgy gondoltam, hogy az égvilágon semmi vesztenivalóm nincs, de egyet nem fogok csinálni, ez pedig az alelnökség. Egyrészt lebegtetni próbáltam az újra jelöltetésemet, másrészt úgy tűnt, hogy a dezertálást nem szereti a rendszer, ezért jobbnak láttam, ha maradok. Valószínűleg az éles nyelvem miatt merült fel, hogy maradjak, mert azért én szoktam kritizálgatni. Azt mondtam, hogy rendben, és azt hittem, hogy teljesíthetetlen feltételeket támasztok a folytatáshoz. Az egyik feltételem az volt, hogy társadalomtudományi kérdésekben a szakértelmet vegyék alapul, tehát senki ne nyilatkozzék társadalomtudományi kérdésekben olyan alapon, hogy azt minden érettségizett „tudhassa” – esetleg pontosan így. Azt hiszem, a fejlemények igazolják, hogy ezt nem egészen sikerült érvényesíteni. A másik feltételem jobban teljesült, az pedig úgy szólt, hogy a természettudósok fogják vissza magukat a jelöléseknél annak érdekében, hogy még egy társadalomtudós bekerülhessen az akadémiai vezetésbe, mert ha egy természettudós jelölt feltűnik, az automatikusan hetven százalék szavazatot kap. Ha nem teszik meg ezt a gesztust, akkor nem vállalom én sem, akkor nevezzenek ki társadalomtudományi alelnöknek is egy természettudóst, mert úgyis jobban értenek hozzá. Így lett főtitkár-helyettes Pléh Csaba. Belesétáltam tehát a csapdába, mert miközben azt hittem, hogy teljesíthetetlen feltételeket szabok, azok mégis teljesültek, és így másodszer is alelnök lettem. Többször már nem lehetek, hál’ Istennek.

Egyébként Pléh Csabával abszolút jól együtt tudtam dolgozni. Ő pszichológus, de ért a természettudományos kutatásokhoz, ezek rendszeréhez, és maga is részben természettudományos kutatásokat folytat, a pszichológiának egy kísérleti ágában. A természettudósok számára is nyilvánvalóvá vált valószínűleg, hogy nélküle például nem tudják menedzselni azt a válságos periódust, ami az utóbbi években előállt, mert

ő tudja, hogy mi az, hogy kutatás. Társadalomtudós nem mindig tudja, mert szeretjük például alapkutatásnak minősíteni azt, ami nekünk alapvetően, vagy egyáltalán fontos – pedig attól még nem az. A jelenlegi helyzetemben az egyik legnagyobb gondot ez jelenti.

Nem lenne szabad tudományszervezésbe fogni tudománytörténeti háttér nélkül. Többek közt azért, mert az embernek egy ilyen manőver során illik tudni, hogy újat csinál, vagy visszacsinál valamit. Most – nemcsak Magyarországon, a világon mindeütt – a reformok jó része egyáltalán nem reform, hanem visszatérés az egykori járt utakra racionális vagy rációellenes, nosztalgikus vagy egyéb okokból. Véleményem szerint ez restauráció, nem reform. A reformhoz innováció is tartozik. Van egy kifejezés, amit már a '80-as évek óta hangoztatnak: a K+F, kutatás és fejlesztés, ami a R+D (Research and Development) fordítása. Ez magába foglalja azt, hogy van alapkutatás és van alkalmazott kutatás, vagy fejlesztés. A társadalomtudományokban már kezdetben is óriási gondot okozott, hogyan lehet – a legtöbbször ez a probléma – eladni, vagy minősíteni azt, amit cselekszünk. Az például egy nagyon is létező eleme a társadalomtudományi ismeretszerzésnek, hogy valaki tanítva jut ismeretekhez. Most akkor az mi? Kutatás, vagy fejlesztés? Alkalmazás, vagy alapkutatás?

Még nagyobb probléma az újabb elem: az I, az innováció, az Innovation (R+D+I). Az innováció jellegzetesen a technikához kötött dolog. Nagyon mulatságos módon, valahol a háttérben a művészek kezdenek éledni. Tudniillik a kutatás és az alkalmazás a művész számára nehéz kérdés. A művészek szokták mondani, hogy kutatnak, meg keresnek – az egyik a lélek mélységeiben keres, a másik a kraplakknak a kobaltkéssel való keverésében kutat. De szerintem ez a kutatás, amit ráerőltettek a művészeti főiskolákra, mert ugyanazokat a kritériumokat vezették be a professzoraiknál, megalázó képtelenségbe torkollott... Érdemes lenne egyszer statisztikát csinálni, ki mit gondol, hogy mi nála a kutatás abban, amit éppen csinál. Pedig az ember pontosan tudja, hogy egy Kepes, vagy Moholy-Nagy típusú művész, igenis kutatott, akár a tudományos kutatás kritériuma szerint. De az innováció tényleg a művészet nyelvén beszél, az innováció tényleg kvalitás-kérdést érint.